

บทที่ 5 วรรณกรรมศาสนาในประเทศไทย

ศาสนาได้วางรากฐานที่ยังสืกลงในจิตใจของคนไทยอย่างแน่นแฟ้น โดยเฉพาะพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้จึงเกิดวรรณกรรมเกี่ยวกับศาสนาขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่น ศิลจารึกพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งแสดงถึงความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย คำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์หรือนางนพมาศ แสดงให้เห็นคติของศาสนาฮินดูเข้าแทรกปะปนในการกระทำพิธีต่างๆ และไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นที่รวมของคัมภีร์ต่างๆ ทางพุทธศาสนา สอนพุทธศาสนาแก่สามัญชนโดยทางอ้อมด้วยการมุ่งให้เห็นสวรรค์นรก มากกว่าจะมุ่งนิพพาน ซึ่งเป็นของลึกลับ ซึ่งเห็นได้ว่า วรรณกรรมศาสนาของไทยนั้น มีมาแต่ครั้งสุโขทัย เป็นราชธานีแล้ว และคติทางศาสนาได้แทรกอยู่ในวรรณกรรม เกือบจะทุกเรื่องไม่มากก็น้อย วรรณกรรมศาสนาที่น่ามากกล่าวในที่นี้ จะแสดงให้เห็นเฉพาะวรรณกรรมศาสนาบางเล่มเท่านั้น จะไม่นำมากกล่าวไว้ทั้งหมด เพราะวรรณกรรมศาสนาในประเทศไทยนั้น มีเป็นจำนวนมาก

1. ไตรภูมิพระร่วง

ไตรภูมิพระร่วง หรือเตภูมิกถา เป็นหนังสือสำคัญสมัยกรุงสุโขทัย ที่ตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน หนังสือเล่มนี้พญาลิไทย เป็นผู้ทรงนิพนธ์ขึ้น ความมุ่งหมายที่ทรงนิพนธ์ แจ้งไว้ในต้นเรื่อง และท้ายเรื่องของบานแผ่นกว่า “ใส่เพื่อมีอรรถพระอภิธรรม และจะใคร่เทศนาแก่พระมารดาท่าน.... ผู้ใดจะปรารถนาถึงทิพย์สมบัติบัตถโมกขนิพพาน ให้สดับนิฟังพระไตรภูมิภคานี้ ด้วยทำนุก่อารุง ด้วยใจศรัทธา อย่าได้ประมาทสักอันใส่ จะได้พบได้ไหว้ฟังธรรมแต่พระศรีอาริย์เจ้า อันเสด็จอุบัติในอนาคตกาลนั้นแล”¹

ไตรภูมิพระร่วงนับว่าเป็นคัมภีร์พุทธศาสนาเล่มแรกที่แต่งขึ้นในประเทศไทย โดยรวบรวมข้อความจากคัมภีร์ต่างๆ ของพุทธศาสนา รวม 30 คัมภีร์ เป็นการสั่งสอนให้คนทำบุญจะได้ขึ้นสวรรค์ และทำบาปจะตกนรก ซึ่งมีอิทธิพลเหนือจิตใจของคนไทยมาช้านาน “เรื่องไตรภูมิมีค่าในทางศาสนา ที่สอนคนที่ยังหมกมุ่นหนอยู่ด้วยเรื่องโลก ให้รู้จักพุทธศาสนาอันแท้จริง โดยทางอ้อม ด้วยวิธีนามยกเอาหนามบ่ง”²

¹ พญาลิไทย, *ไตรภูมิพระร่วง* (พระนคร: บรรณาการ, 2515), หน้า 11-13.

² เสฐียรโกเศศ, *เล่าเรื่องในไตรภูมิ* (พระนคร: อักษรเจริญทัศน์, 2509), หน้า 9.

หัวใจสำคัญของหนังสือเล่มนี้ คือการแสดงให้เห็นความแท้จริงของโลก นั่นคือความไม่จีรัง ยั่งยืนอยู่ได้ตลอดไป แม้พรหมเองมีอายุนับด้วยกัลป์ คือมีอายุตั้งหลายโกฏิปี ในที่สุดก็ต้องจติ คือเคลื่อนที่จากเป็นพรหมหรือตายไป ปฏิสนธิเกิดใหม่ยังที่อื่นสืบต่อวนเวียนอยู่ในไตรภูมิหรือโลกทั้งสามนี้ ไม่พ้นไปได้ จะหาความยั่งยืนเที่ยงแท้ไม่ตายไม่มี จะมีก็แต่นิพพานเท่านั้น ผู้จะบรรลุนิพพานได้ ก็ด้วยการบำเพ็ญเพียรปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้า ความในไตรภูมิกล่าวถึงความไม่เที่ยงแท้ของพรหมว่า “ฝูงสัตว์ทั้งหลายอันเกิดในไตรภพนี้ แม้ว่ามียศศักดิ์สมบัติก็ดี คือตั้งว่าพระมหากษัตริย์พรตราชันนั้นก็ดี ตั้งพระอินทร์เจ้าไตรตรึงษ์พิภพก็ดี ตั้งพระพรหมก็ดี ทั้งนี้ บ่ห่อนยืนอยู่มั่นคงในยศศักดิ์สมบัติได้เลยสักคาบ เทียรย่อมรู้ฉิบหาย รู้ตาย รู้พลัดพราก จากสมบัตินั้นแล”³

ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณกรรมที่เป็นแม่บทของวรรณกรรมไทยทั้งปวง และมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมในสมัยหลังๆ เกือบทุกเรื่องมีเรื่องของไตรภูมิแทรกอยู่ หรือไม่ก็กล่าวอ้างถึงสิ่งต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในไตรภูมิ เช่น เปรต อสุรกาย ภูเขาสัตตบริภัณฑ์ ปลาใหญ่ ครุฑ นาค บ้าหิมพานต์ ฯลฯ ทั้งนี้ เพราะความบันเทิงใจของผู้แต่งที่ได้รับจากไตรภูมินั่นเอง

เนื้อเรื่องในไตรภูมิกล่าวถึง กามภูมิ รูปภูมิ อรูปภูมิ สัตว์ทั้งหลายเกิดมาย่อมนเวียนไปมาเกิดใน 3 ภูมินี้

กามภูมิ คือ แดนที่ข้งอยู่ด้วยกามตัณหา ยังมีความโลภ โกรธ หลง ดันรนระคนอยู่ด้วยเรื่องความอยาก เรื่องรักๆ โกร๋ๆ มีสุข มีทุกข์ *สุคติภูมิ* หรืออบายภูมิมี 4 แดนคือ นรก เปรต อสุรกาย เปรต และอสุรกาย *สุคติภูมิ* มี 7 แดน คือ โลกมนุษย์ และฉกามาพจรภูมิมี 6 ชั้น ได้แก่ จาตุ-มหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และ ปรมิมีตวสวัตตี รวมทั้งสิ้น 11 แดน จัดเป็นกามภูมิอันเป็นแดนทะเลหะยานเกี่ยวข้องอยู่กับเรื่องกาม

รูปภูมิ คือ แดนมีสุขอันไม่มีเรื่องกามเข้ามาปน ผู้ที่เกิดในแดนนี้เรียกว่า พรหม พรหมโลกมี 16 ชั้น เรียกว่า โสฬสพรหม ได้แก่

1. พรหมปารีสัชชาภูมิ	2. พรหมปโรหิตาภูมิ	3. มหาพรหมภูมิ
4. ปริตตภาภูมิ	5. อัปมาณภาภูมิ	6. อาภัสสรภูมิ
7. ปริตตสุภาภูมิ	8. อัปมาณสุภาภูมิ	9. สุภกัณหาภูมิ
10. เวทฬผลาภูมิ	11. อสัณญิสัตตาภูมิ	12. อเวหาภูมิ
13. ตัปปาภูมิ	14. ทัสสาภูมิ	15. สุทสสิภูมิ
16. อกนิฐาภูมิ		

³ พระญาณไทย, *ไตรภูมิพระร่วง* (พระนคร: บรรณาการ, 2515), หน้า 258.

พรหมเป็นผู้อยู่เป็นโสดตลอดไป และมีแต่เพศชาย ความสุขของพรหม เป็นความสุขอย่าง
พระและพรหมทุกชั้นจะต้องนั่งเข้าฌานทั้งนั้น จึงจะมีความสุข

อรุณภูมิ คือ แดนของพรหมซึ่งไม่มีรูป มีแต่จิต เวลาเขียนเป็นรูปพรหมซึ่งไม่มีรูปร่าง
นี้ มักเขียนเป็นรูปดวงไฟลอยอยู่เหนือแท่นภายในวิมาน อรุณภูมิมี 4 แดน ได้แก่

1. อากาศานัญญาตนภูมิ
2. วิญญาณัญญาตนภูมิ
3. อากิญจัญญาตนภูมิ
4. เนวสัญญานาสัญญาตนภูมิ

สัตว์ที่เกิด ย่อมไปเกิดในแดนใดแดนหนึ่ง คือ กามภูมิ 11 รูปภูมิ 16 อรุณภูมิ 4 ผสมภูมิ
ทั้งหลายได้ 31 จึงเรียกว่า ไตรภูมิ

สัตว์ที่ไปเกิดในภูมิทั้ง 3 นี้ เรียกว่า ปฏิสนธิ คือ ตายแล้วก็ไปเกิดต่อเนื่องกัน มี 4
อย่างคือ

1. อณฑชะ คือ เกิดแต่ไข่ ได้แก่ พวงกุ ไก่ นก และปลา
2. ชลามพุชะ คือ เกิดแต่ปุ้มเปือกและมีรกอันห่อหุ้ม ได้แก่ พวงช้าง ม้า วัว ควาย
(รวมทั้งคน)
3. สังเสทชะ คือ เกิดแต่ไข่ไม้ละอองดอกบัวทัญญาเนา เนื้อเนา และเหงื่อโคล ได้แก่
พวกหนอน แมลง บั้ว ด้วง ยุง
4. อุปปาทิกะ คือ เกิดขึ้นเอง พอเกิดมาก็โตเต็มที่ ได้แก่ เทวดา พรหม และสัตว์
ในนรก

นรกภูมิ

ในนรกภูมิ มีนรกใหญ่ 8 ชุม คือ สัจจพิพนรก กาลสูदनรก สังฆานนรก ไรรุพนรก
มหาไรรุพนรก ดาปนรก มหาดาปนรก และมหาอวิจินรก (นรกอเวจี)

ผู้ที่มีใจร้าย 12 ประการ จะต้องไปเกิดในนรกภูมิ ทำบาปด้วยใจร้ายนั้นได้แก่

1. ใจไม่รู้ว่าบาป และกระทำบาปด้วยใจกล้าและยินดี
2. ใจไม่รู้ว่าบาป และกระทำบาป เพราะมีผู้ชักชวน
3. ใจรู้ว่าบาป และกระทำบาปลงไปด้วยใจกล้าหาญ และยินดี
4. ใจรู้ว่าบาป และยินดีกระทำบาป เพราะมีผู้ชักชวน
5. ใจรู้ว่าบาป และกระทำตามผู้ชักชวน
6. ใจรู้ว่าบาป และกระทำตามผู้ชักชวน เพราะด้วยใจร้ายและใจกล้า
7. ใจรู้ว่าบาป และกระทำเองด้วยใจกล้าและใจร้าย

8. ใจรู้ว่าบาป มีผู้ชักชวนให้ทำและทำด้วยใจกล้า
9. ใจมีความโกรธซึ่งเคียด กระทำบาปด้วยใจกล้าและใจร้าย
10. ใจมีความโกรธซึ่งเคียด กระทำบาปเพราะมีผู้ชักชวน
11. ใจไม่เชื่อบุญ จึงกระทำบาปด้วยใจกล้า
12. ใจฟุ้งซ่าน และกระทำบาปด้วยใจกล้า

คนที่ทำบาป เพราะมีใจร้าย เนื่องด้วยเหตุ 3 ประการ คือ

โลภเหตุ โทโสเหตุ และโมโหเหตุ เพราะเหตุ 3 ประการ นี้เอง ทำให้คนทำบาป 10 ประการ คือ

- ก. โลภเหตุ 3 ได้แก่ ลักทรัพย์ ฆ่าสัตว์ ทำผิดศีลธรรม
- ข. โทโสเหตุ 4 ได้แก่ พุดเท็จ พุดคำหยาบ พุดส่อเสียด และพุดเพื่อเจ้อเหลวไหล
- ค. โมโหเหตุ 3 ได้แก่ โลภ พยาบาท หลงผิด

ความดีความชั่ว ซึ่งได้แก่บุญและบาปของมนุษย์นั้น พระญายมราชได้จัดเจ้าหน้าที่จดบันทึกไว้เรียบร้อย เพื่อสำหรับพิจารณาตัดสินบุญและบาป

“ผู้ใดตายยอมไปไหว้พระญายมราชก่อน พระญายมราชจึงถามผู้นั้นยังมั่งได้กระทำบาปฉันทใด แลจึงเร่งคำนึงดู แลมิ่งว่าโดยสัจโดยจริง เมื่อดังนั้นเทวดาทั้ง 4 องค์ อันแต่งมาซึ่งบาปชื่อบุญและบาปแห่งคนทั้งหลายก็ได้ไปอยู่ในแห่งนั้นด้วย แลถือบาปชื่อบุญชื่อนั้น ผู้ใดกระทำบุญอันใดได้ เทพยดา ก็เขียนชื่อผู้นั้นในแผ่นสุก แล้วทูลใส่เนื้อหาวไปถึงพระญายมราช ๆ ก็จับใส่หาวแล้วก็สารุการอนุโมทนาอินดี แลก็วางไว้บนแท่นทองอันประดับนิตด้วยแก้วสัตตพิรรัตนและมอญเรืองงามแลผู้ใดอันกระทำบาปใส่ เทวดานั้นก็ตราบาปชื่ลงในแผ่นหนังหมาแลเอาไว้แห่ง 1 เมื่อพระญายมราชถามดังนั้น ผู้ใดกระทำบุญด้วยอำนาจบุญผู้นั้นหากว่าพึงรู้ทุกอัน แลกกล่าวแก่พระญายมราชว่า ข้าได้ทำบุญธรรมดังนั้น เทพยดาถือบาปชื่อนั้นก็หมายบาปชื่อนั้นในแผ่นทองนั้นก็ดูความอันเจ้าตัวกล่าวนั้น พระญายมราชก็ชี้ให้ขึ้นไปสู่สวรรค์อันมีวิมานทอง อันประดับนิตด้วยแก้ว 7 ประการ และมีนางฟ้าเป็นบริวาร แลมีบริโภคเทียรย่อมทิพย์ แลจะกล่าวถึงความสุขนั้นมิได้เลย ๆ มิแล้วผู้ใดกระทำบาปนั้น บันดาลตู่ตนเองนั้น แลมันมีอาจบอกบาปได้เลย จึงเทพยดานั้นเอาบาปชื่อนั้นในแผ่นหนังหมา มาอ่านให้มันฟัง มันจึงสารภาพว่าจริงแล้ว พระญายมราชและเทพยดานั้น ก็บังคับแก่ผู้ยอมบาล ให้เอามันไปโดยบาปกรรมมัน อันหนักและเบาหนักและเบา บังคับอันควรในนรกอันหนักและเบาหนักและเบา ความทุกขเวทนาแห่งเขานั้นจะกล่าวว่ามีถ้วนได้เลย ๆ”

นรกใหญ่ 8 ชุมนี้ ชุมหนึ่งจะมีนรกบัว 16 ชุม ในสัญญาชนนรกมีนรกบัว 16 ชุม ดังนี้

1. เวตรณีนรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะทำร้ายผู้อื่น ซึ่งทรัพย์สินผู้อื่น เนื่องจากตนมีอำนาจมากกว่า

2. สุนัขนรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะกล่าวให้ร้ายแก่สมณพราหมณ์ ผู้มีศีล พ่อแม่ ผู้เฒ่า ผู้แก่ ครูบาอาจารย์

3. โสรวตินรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะกล่าวร้ายแก่ผู้มีศีล ให้ได้รับความเจ็บอาย

4. อังคารกาสมนรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะลวงผู้อื่นให้ทำบุญ และตนนำทรัพย์สินนั้นไปเป็นประโยชน์แก่ตน

5. โลหกุมภีนรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะตีสมณพราหมณ์ผู้มีศีล

6. โลหกุมภีนรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะฆ่าสัตว์

7. ภูสพลาจนรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะเอาข้าวสับ แกลบ ฟางมาปนข้าวเปลือกขาย

8. ลคคิตสลดนรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะลักทรัพย์สินผู้อื่น และกล่าวร้ายว่าเขาเป็นโจร

9. สีลภัตตนรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะฆ่าปลาและหาบมาขายในตลาด

10. โมร่าปมิลนรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะเก็บภาษีเกินกว่าราคาที่กำหนด

11. โลหิตบุพนรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะทำร้ายพ่อแม่ พระสงฆ์ ผู้มีคุณ ผู้มีศีล

12. โลหพลิสนรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะซื้อขายแล้วคดโกง เช่น โกงตาชั่ง โกง-

ทะนาน

13. สังฆาฏนรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะขายทำชู้เมียคนอื่น หญิงทำชู้จากผัวตน

14. วสิรินรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะคนทั้งหลายทำชู้ด้วยเมียผู้อื่น

15. โลหสิมพลินรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะคนทำชู้ด้วยเมียผู้อื่นและหญิงที่มีผัวแล้วมีชู้

16. มิจฉาทิฏฐินรก คนที่ตกนรกชุมนุมนี้ เพราะไม่รู้จักบุญ ทำแต่บาป

ในไตรภูมิพระร่วงพรรณานาโลหสิมพลินรกไว้ ซึ่งนรกชุมนุมนี้เป็นที่รู้จักของคนไทยที่นับถือพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ในข้อที่ได้กระทำผิดศีลข้อ 3 ในเบญจศีลนั่นเอง ไตรภูมิพระร่วงพรรณานาไว้ดังนี้

“นรกบัวถัดนั้นอันคำรบ 15 ชื่อโลหสิมพลินรก ผู้คนอันทำชู้ด้วยเมียท่านก็ดี แลผู้หญิงอันมีผัวแล้ว แลทำชู้จากผัวก็ดี คนผู้นั้นก็ตายไปเกิดในนรกนั้น ๆ มีป่าไม้จิวป่า 1 หลายต้นนัก แลต้นจิวนั้นสูงได้แลโยชน์ แลหนามจิวนั้น เทียรยอมเหล็กแดงเป็นแปลวลูกอยู่ แลหนามจิวนั้นยาวได้ 16 นิ้วมือ เป็นแปลวไฟลุกอยู่บ่อนจะดับสักคืบแล ในนรกนั้นเทียรยอมผู้หญิงผู้ชายหลายแลคนผู้หนึ่ง เขาได้รักใคร่กันดังกล่าวมาดุจก่อนนั้นแล ลางคาบผู้หญิงอยู่บนปลายจิว ผู้ชายอยู่ภายต่ำ ผู้

ยมบาล เขาก็เอาหอกดาบแหลนหลาวอันคม เทียรย้อมเหล็กแดงแดงตี้นผู้ชายนั้น จำให้ขึ้นไปหาผู้
 หญิงผู้ของสูอันอยู่บนปลายังวโพนเร็วย่าอยู่แล ผู้ผู้ชายทนเจ็บมิได้จึงปีนขึ้นไปบนต้นง้วนั้น ครั้นว่า
 ขึ้นไปได้ หนามง้วนนั้นบาดทั่วตนเขาขาดทุกแห่งแล้วเป็นเปลวไฟไหม้ตนเขา ๆ อดมิได้ จึงบ่ยหัว
 ลงมา ผู้ยมบาลก็เอาหอกแทงซ้ำเล่า ร้องว่าสูเร่งขึ้นไปหาผู้สูที่อยู่บนปลายังวโพน สูจะลงมาเยียดเล่า
 เขาอดเจ็บมิได้ เขาเถียงยมบาล ตูมิขึ้นไปเขาก็มิขึ้นไป แลหนามง้วนบาดทั่วตัวเขา ๆ เจ็บปวด
 นึกหนาตั้งใจเขาจะขาดตาย แลเขากลับผู้ยมบาลเขาจึงขึ้นไปถึงปลายังง้วนั้น ครั้นจะใกล้ถึงผู้หญิง
 นั้นได้ ก็แลเห็นผู้หญิงนั้นกลับลงมาอยู่ภายต่ำ ยมบาลห่มุ่ 1 แทงตี้นผู้หญิงให้ขึ้นไปหาผู้ชาย ผู้
 เป็นผู้สูอันอยู่บนปลายังง้วนนั้นเล่า แลว่าเมื่อเขาขึ้นลงหากันอยู่ฉนั้นเขามิได้พบกัน ยมบาลจับผู้หญิง
 ผู้ชายจำให้ขึ้นไปให้ลงหากันดังนั้น หลายคาบหลายครา ลำบากนักหนาแลฯ”

นอกจากนี้ยังมีนรกพิเศษ เรียกว่าโลกันตนรก กว้างได้ 8,000 โยชน์ มีคูสิกงวรีหาพื้น
 น้ำบมิได้หาฝาเบื้องบนบมิได้ เบื้องบนเป็นปล่องขึ้นไปถึงพรหมโลก ในโลกันตนรกมีตสนิท แสง
 ดาวเดือนและตะวันส่องโลกส่องไปไม่ถึง เพราะโลกันตนรกอยู่นอกกำแพงเหล็กซึ่งกั้นโลกสวรรค์
 โลกมนุษย์ โลกนรกออกไป นรกโลกันต์ มีแต่ความหนาวเย็นเฉียบ เพราะแสงตะวันส่องไม่ถึง
 สัตว์ที่ตกนรกโลกันต์มองไม่เห็นอะไร ต่อเมื่อใดพระโพธิสัตว์จะมาตรัสเป็นพระพุทเจ้า กล่าวคือเมื่อ
 ท่านเสด็จลงมาปฏิสนธิในครรภ์พระมารดา 1 เมื่อประสูติ 1 เมื่อตรัสรู้ 1 เมื่อเทศนาครั้งแรก 1
 และเมื่อเสด็จเข้าสู่นิพพาน 1 ใน 5 กาลนี้ แต่ละกาล สัตว์ในนรกโลกันต์จึงจะเห็นแสงสว่างได้
 ครั้งหนึ่ง แต่ก็เพียงชั่วฟ้าแลบแวบเดียว ผู้ใดกระทำร้ายต่อพ่อแม่และพระสงฆ์ ยุสงฆ์ให้แตกร้างกัน
 ครั้นตายก็จะไปเกิดในนรกโลกันต์ มีตัวสูงใหญ่ได้ 6,000 วา มีเล็บตีนเล็บมียาวดั่งคางคาวตัวใหญ่
 มหิมา เอาเล็บเกาะกำแพงจักรวาล ห้อยตัวเอาหัวลงเหมือนคางคาว เมื่อหิวต่างตัวต่างจะกินกัน โอบ
 รัดกัดกันจนม้วนตัวตกลงไปในน้ำ น้ำนั้นเย็นแสนเย็น สัตว์นรกที่ตกลงไปเนือถูกกัดเน่าเปื่อย
 แผลกออกเป็นชั้น ๆ แล้วกลับเป็นตนขึ้นมาอีก ทนทุกข์ทรมานตายแล้วเป็นใหม่อยู่อย่างนี้ นานถึง
 ชั่วพุทธันดรกัลป์หนึ่ง * จึงจะหมดกรรม

ตริจันานภูมิ

ตริจันานภูมิ คือแดนของสัตว์เดรัจฉาน เกิดจากไข้ (อณฺทชะ) ก็มี จากมีรกอันห่อหุ้ม
 (ชลามพุชะ) ก็มี จากใบไม้และเหงื่อไคล (สังเสทชะ) ก็มี เกิดเป็นตัวขึ้นเองและโตทันที (อุปปา-
 ติกะ) ก็มี เช่น ครุฑ และนาค สิ่งข้างม้าวัวควายเนื้อถิก เบ็ด ห่าน ไก่ นก และสัตว์ทั้งหลาย
 มี 2 ตินก็มี 4 ตินก็มี หลายตินก็มี คือ สัตว์เดรัจฉานเดินไปมากว่าตกลงเบื้องต่ำ

* พุทธันดรกัลป์ คือ ระยะเวลา หรือกัลป์ที่อยู่ระหว่างพระพุทเจ้าองค์หนึ่ง กับอีกองค์หนึ่งจะมาคริสต์
 เป็นเวลาที่ว่างพระศาสนา

สัตว์เดรัจฉานมีความเป็นอยู่กำหนดหมายได้ 3 ประการ คือ รั้สืบพันธุ์ (กามสัญญา) รั้กิน (อาหารสัญญา) และรั้ตาย (มรณสัญญา) ส่วนคนต่างจากสัตว์ คือ มีธรรมสัญญา เพิ่มขึ้นอีกอย่าง (ธรรมสัญญา คือ รั้บุญบาป รั้จักค้าขาย ทำไร่ ไถนาเลี้ยงชีวิต)

ราชสีห์ มี 4 ชนิด คือ

1. ดินสีห์ ตัวมันดั่งบีบกนกเขา กินหญ้าเป็นอาหาร
2. กาลสีห์ สีดำดั่งวัวดำ กินหญ้าเป็นอาหาร
3. บัณฑรสสีห์ ตัวสีเหลือง กินเนื้อเป็นอาหาร
4. ไกรสรสีห์ ปาก ริมฝีปาก ท้อง ปลายเท้าแดง ตัวขาว

ช้างมี 10 ตระกูล คือ *

1. กภาพกหัตถิ สีกายดำ	7. มงคลหัตถิ สีนิลอัญชันมีกิริยาท่าทางเดิน ดงาม
2. คงโคยหัตถิ สีน้ำไหล	8. เหมหัตถิ สีเหลืองดั่งทอง
3. บัณฑรหัตถิ สีขาวดั่งเขาไกรลาส	9. อุโบสถหัตถิ สีทองคำ
4. ตามพหัตถิ สีทองแดง	10. ฉัททันตหัตถิ สีกายขาวบริสุทธิ์ ดั่งสีเงิน
5. ปิงคหัตถิ สีทองอ่อนดั่งสีตาแมว	
6. คันธหัตถิ สีไม้กฤษณา มีกลิ่นตัวหอม	ยวง แต่ปากและเท้ามีสีแดง

ปลาใหญ่มี 7 ชนิด คือ

1. ตีรณ	2. ตีบั้งคล
3. ตีรบั้งคล	4. อานนท์
5. นีรย	6. อชนาโรหน
7. มหาติ	

เปตภูมิ

ในไตรภูมิพระร่วงบรรยายลักษณะเปตไว้ดังนี้

“เปตกลางจำพวกตัวเขาใหญ่ ปากเขาน้อยเท่ารูเข็มนั่นก็มี ฯ เปตกลางจำพวกผอมนักหนาเพื่ออาหารจะกินบมิได้ แม้ว่าจะขอเอาเนื้อน้อย 1 กัตติ เลือดหยด 1 กัตติ บมิได้เลย เท่าว่ามีแต่กระดูก แลหนังพอกกระดูกภายนอกอยู่ไว้ หนึ่งท้องถิ่นเหี่ยวติดกระดูกสันหลัง แลตานั้นเล็กและกลวงดั่งแสรังควักเสีย ผมเขานั้นยู่รุ่มรายลงมาปกปากเขา มาตรการว่าผ้าร้ายน้อย 1 กัตติ แลจะมีปกกายเขานั้นก็หาบมิได้เลย เทียรยอมเปลือยอยู่ชั่วตน ตัวเขานั้นเหม็นสาบพึงเกลียดนักหนาแล เขานั้นเทียร

* ช้าง 10 ตระกูล ในไตรภูมิพระร่วง แยกต่างไปจากที่กล่าวนี้

ยอมเด็ดเนื้อร้อนใจเขาแล เขาร้องให้ร้องครางอยู่ทุกเมื่อแล เพราะว่าเขายากอาหารนักหนาแล ผุงเปรตทั้งหลายนั้นเขายิงหาแรงบมิได้ เขาย่อมนอนหงายอยู่ได้ เมื่อแลผุงนั้นเขานอนอยู่แลหูเขานั้นได้ยินประจักษ์เสียงคนร้องเรียกเขาว่า สู้ทั้งหลายเอ๋ยจงมากินข้าวกินน้ำ แลผุงเปรตทั้งหลายนั้นเขาได้ยินเสียงดังนั้น เขาก็ใส่ใจเขาวามีข้าวมีน้ำ จึงเขาจะลุกไปหากินไส้ก็ยงหาแรงบมิได้ เขาจะชวนกันลุกขึ้นต่างคนต่างก็ล้มไปล้มมา แลบางคนล้มคว่ำบางคนล้มหงาย แต่เขาทนทุกข์อยู่จันนั้นหลายคาบนักแล”

ผู้ที่ถือกำเนิดเป็นเปรตได้นั้น ก็ต่อเมื่อเป็นคนได้ทำบาปไว้ดังนี้

1. ริษยาผู้ร่ำรวย และดูถูกคนยากจน
2. ทำกลล่อลวงทรัพย์ผู้อื่นมาเป็นของตน
3. ตระหนี่ ไม่บำเพ็ญทานและห้ามผู้อื่นไม่ให้ทำทาน
4. ฉ้อโกงทรัพย์ของพระสงฆ์มาเป็นของตน
5. พุดกล่าวร้ายพระสงฆ์และครูอาจารย์
6. ยุยงพระสงฆ์ให้แตกกัน
7. ให้อาหารผู้มีครรภ์ เพื่อทำลายเด็กในครรภ์
8. แข่งด่าสามีที่ทำบุญแก่พระสงฆ์
9. ค้าขายด้วยอุบายทุจริต ปนข้าวลึบในข้าวดีแล้วขาย
10. ทำร้ายบิดามารดา
11. ไม่ยอมให้ข้าวเป็นทาน แล้วยังสบถว่าไม่มีข้าว
12. ลักเนื้อของผู้อื่นมากิน แล้วยสบถว่าไม่ได้ลัก
13. กลางวันเป็นพราน กลางคืนจำศีล
14. เป็นเจ้าเมือง ชอบกินสินบน
15. ทำบุญด้วยของเหลือเดน
16. ถวายภัตตาหารพระสงฆ์ด้วยเนื้อช้าง เนื้อหมาและเนื้อสัตว์มีเล็บ
17. ช่มเหงคนเข็ญใจ
18. เผาป่าและสัตว์ถูกไฟไหม้ตาย

อสุรกายภูมิ

อสุรกายมี 2 พวก คือ

1. กาลกัญชกาอสุรกาย
2. ทิพพอสุรกาย

อสุรกายมีบ้านเมืองของตน เรียกว่าอสุรภพ อยู่ลงลึกไปใต้ดิน 84,000 โยชน์ เป็นบ้านเมืองงดงามมาก ดาดไปด้วยแผ่นทองคำ มีเมืองใหญ่ 4 เมือง มีพระยาอสุรปกครองทุกเมือง พระยาอสุรเหล่านี้อยู่ประสาธตงาม กลางเมืองอสูรมีต้นไม้ทิพย์ประจำอสุรพิภพ ถึงวันดีคืนดีพระยาอสุรทั้งหลายย่อมไปเล่นสนุกสำราญด้วยกัน ที่มีต้นแคฝอยนี้

ในบรรดาพระยาอสุร ราหูเป็นผู้มีอำนาจและกำลังแก่กล้ายิ่งกว่าพระยาอสุรทั้งหลาย ราหูกมีความเกลียดชังพระอาทิตย์และพระจันทร์มาก ฉะนั้นราหูจึงมักอมพระอาทิตย์และพระจันทร์ไว้ในปากซึ่งเรียกว่า สุริยคาธ และจันทร์คาธ

มนุษย์ภูมิ

ในไตรภูมิกล่าวถึงลักษณะการปฏิสนธิของมนุษย์ และกล่าวถึงบุตรมี 3 ชนิด คือ

1. อภิชาติบุตร คือ ลูกที่เจตียวจฉลาด รูปร่างงาม มั่งมี มียศ มีกำลังยิ่งกว่าพ่อแม่
2. อนุชาติบุตร คือ ลูกที่มีความฉลาด รูปร่าง กำลัง เพียงพ่อเพียงแม่
3. อวชาติบุตร คือ ลูกที่เกิดมาด้อยกว่าพ่อแม่

มนุษย์ทั้งหลายแบ่งเป็น 4 จำพวก

1. คนนรก คือผู้ทำบาปมาสัตว์ตัดชีวิต และบาปนั้นตามทัน ต้องถูกตัดตีนตัดมือและทุกขโศกเวทนานักหนา
2. คนเปรต คือ ผู้หาบุญอันกระทำมิได้ และแต่เมื่อก่อนและเกิดมา เป็นคนเข็ญใจนักหนา และมีผ้าและเสื่อของตนหาบมิได้ และอดอยากไม่มีกิน รูปโฉมก็ซีเหว
3. คนเดรัจฉาน คือ คนที่ไม่รู้จักบุญและบาป ไม่มีคนเมตตากรุณาใจกล้าแข็งไม่รู้ยำเกรงผู้เฒ่าผู้แก่ ไม่รู้จักปฏิบัติพ่อแม่ครูบาอาจารย์ ไม่รักพี่รักน้อง กระทำบาปอยู่ร่ำไป
4. มนุษย์ คือ คนที่รู้จักบุญและบาป รู้กลัวละอายแก่บาป รู้จักว่ายากว่าง่าย รู้รักพี่รักน้อง รู้เอ็นดูกรุณาคนผู้เข็ญใจ และรู้ยำเกรงพ่อแม่ผู้เฒ่าผู้แก่สมณพราหมณาจารย์ และรู้จักคุณแก้ว 3 ประการคือ พระรัตนตรัย

เขาพระสุเมรุเป็นที่อยู่ของเทวดา เป็นศูนย์กลางที่ตั้งของทวีปทั้ง 4 เขาพระสุเมรุตั้งอยู่ท่ามกลางจักรวาล มีทิวเขาและทะเลล้อมรอบสลักรับกันเป็นชั้น ๆ ได้ 7 ชั้น ทิวเขาทั้ง 7 มีชื่อต่าง ๆ กัน โดยลำดับ คือยุคนธร อสิินธร กรวิก สุทัศน์ เนมิินธร วินันตก และอัคครรณ ซึ่งเป็นรอบนอกที่สุด รวมเรียกว่าเขาสัตตบริภัณฑ์ส่วนทะเลที่ล้อมรอบอยู่ 7 ชั้น เรียกว่าทะเลสี่พันคร มีชื่อเดียวเหมือนกันหมด ถัดทิวเขาอัคครรณออกมาเป็นมหาสมุทรอยู่ทั่วไปทุกด้าน และมีภูเขาเหล็กกั้นทะเลนี้ไว้รอบ เรียกว่าขอบจักรวาล พันนั้นไปเป็นนอกขอบจักรวาล

ทางทิศใต้ของเขาพระสุเมรุ คือ *ชมพูทวีป* คนที่เกิดในทวีปนี้มีหน้ากลมดังดุมเกวียนอายุของคนในทวีปนี้กำหนดมิได้ แล้วแต่บุญบาป ทางทิศตะวันออกของเขาพระสุเมรุ คือ *บูรพทวีป* คนที่เกิดในทวีปนี้มีหน้าตั้งเดือนเพ็ญกลมดังแวง อายุยืนได้ 100 ปีจึงตาย ทางทิศตะวันตกของเขาพระสุเมรุ คือ *อมรโคยานทวีป* คนที่เกิดในทวีปนี้มีหน้าตั้งเดือนแรม 8 ค่ำ อายุยืน 400 ปีจึงตาย ทางทิศเหนือของเขาพระสุเมรุ คือ *อุตระทวีป* คนที่เกิดในทวีปนี้ หน้าเป็น 4 มุม ดังแกล้งตากให้เป็น 4 เหลี่ยม อายุยืน 1,000 ปี จึงตาย คนทั้งสามทวีปหลังนี้ในไตรภูมิกล่าวว่า “เขานั่นอยู่ในบัญญัติทุกเมื่อมิได้ขาด เขาท่อนจะรู้ฆ่าสัตว์ตัวเป็นให้จำตาย เขาท่อนจะรู้จักเอาทรัพย์สินท่านมากก็ตั่นอยก็ตั่นเจ้าของมิได้ให้ เขาท่อนจะรู้จักลักเอา หนึ่ง เขาท่อนจะรู้ทำชู้ด้วยเมียท่านผู้อื่น ส่วนว่าผู้หญิงเล่าเขาก็ท่อนจะรู้ทำชู้ด้วยผัวท่านแล ผู้อื่นแลเขาท่อนจะรู้ทำชู้จากผัวของตน หนึ่ง เขาท่อนจะรู้เจรจาสาваทแลเขาท่อนจะรู้เสพยาสุรายาเมา และเขารู้ยารู้เกรงผู้เฒ่าผู้แก่ พ่อแม่ของเขา ๆ รู้รักพี่รู้รักน้องของเขา ๆ ก็ใจอ่อนใจอดเขารู้เอ็นดูกรุณาแก่กัน เขาท่อนจะรู้ริษยากัน เขาท่อนจะรู้เสียดริสรู้ด่าทอ รู้พ้อรู้ตัดกันแล เขาท่อนจะรู้เจลาเบาะแว้งตั้งเถียงกัน เขาท่อนจะชิงช่วงหวงแหนแดนแลที่บ้านรู้วิวาห์ของกันแล เขาท่อนจะรู้ทำข่มเหงเอาเงินเอาทองของแก้วลูกแลเมียแลข้าวไรโคณาหว่าป่า คำที่ห้วยละหานธารน้ำเชิงเรือนเรือกสวนเผือกมันหัวหลักหัวตอหัวล้อหัวเกวียน เขามีรู้เบียดเบียน เรือนาวาโคมหงษาข้างม้าช้าไท สรรพทรัพย์สิ่งสินอันใดก็ตี เขาท่อนรู้ว่าของตนของท่านดูเสมอกันสิ้นทุกแห่งแล เขานับท่อนทำไรไถนาค้าขายหลายสิ่งเลย”

“พระพุทธรเจ้ากัถิ พระปัจเจกโพธิกัถิ พระอัครสาวกเจ้ากัถิ พระอรหันตชีนาสพกัถิ พระโพธิสัตว์อันจะได้ตรัสเป็นพระพุทธรเจ้ากัถิ พระญาจักรพรรดิราชกัถิ อันว่าผู้มีบุญทั้งหลายดังกล่าวมานี้ให้ ท่านบ่ท่อนรู้ไปเกิดในแผ่นดิน 3 อันนั้นเลย ท่านยอมมาเกิดในแผ่นดินชมพูทวีป อันเราอยู่นี้แลฯ คนอันเกิดในแผ่นดินชมพูทวีปนี้เขาท่อนไปเกิดในแผ่นดิน 3 อันนั้นเลย”

เมื่อเกิดพระญาจักรพรรดิราชขึ้นเมื่อใด คนทั้ง 3 ทวีปนั้นจะมาเฝ้าเคารพนบไหว้ พระญาจักรพรรดิราชทรงคุณธรรมทุกประการ มีสมทานศีล 5 ทุกวัน ของคูปัญบารมีของพระญาจักรพรรดิราชได้แก่จักรแก้ว (จักรรัตน) ข้างแก้ว (หัตถิรัตน) ม้าแก้ว (อัสวรัตน) ดวงแก้ว (มณีรัตน) นางแก้ว (อติถิรัตน) ขุนคลังแก้ว (คหปติรัตน) และลูกแก้ว

สวรรคภูมิ

สวรรคชั้นแรกเรียกว่า *จาตุมหาราชิกภูมิ* สวรรคชั้นนี้ตั้งอยู่เหนือจอมเขาภูคนธร บนเขาภูคนธรทั้ง 4 ทิศ มีเมืองใหญ่ 4 เมือง เมืองที่อยู่ทิศตะวันออกของเขาพระสุเมรุ มีท้าวธรรมฐเป็นพระยา เป็นใหญ่แก่บริวารพวกคนธรรพ์ เมืองทางทิศตะวันตกมีท้าววิรูปักษ์เป็นพระยา เป็นใหญ่แก่พวกนาค

เมืองฝ้ายทิศใต้ มีท้าววิรุฬหกเป็นพระยาเป็นใหญ่แก่พวกกุมภภัณฑ์ เมืองฝ้ายทิศเหนือมีท้าวโพศพเป็นพระยาเป็นใหญ่แก่พวกยักษ์ เทวดาในสวรรค์ชั้นนี้อยู่ในวิมาน

สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตั้งอยู่เหนือจอมเขาพระสุเมรุ สวรรค์ชั้นนี้เป็นเมืองของพระอินทร์ที่ประทับของพระอินทร์คือ ไผษยนต์วิมาน บนสวรรค์ชั้นนี้มีอุทยานและสระใหญ่ ดังนี้

1. ทิศตะวันออก มีอุทยานชื่อ นันทวันอุทยาน มีสระใหญ่ชื่อนันทาโบกขรณีและ จุฬนันทาโบกขรณี ริมฝั่งสระมีศิลาแก้ว 2 แผ่น ชื่อนันทาปริติปาสาณ และจุฬนันทาปริติปาสาณ

2. ทิศใต้ มีอุทยานชื่อ ผรุสวัน มีสระใหญ่ชื่อ ภัทราโบกขรณี และสุภัทราโบกขรณี ริมฝั่งสระมีศิลาแก้วชื่อ ภัทราปริติปาสาณ และสุภัทราปริติปาสาณ

3. ทิศตะวันตก มีอุทยานชื่อ จิตรลดาวัน มีสระใหญ่ชื่อ จิตรโบกขรณี และจุลจิตรโบกขรณี มีศิลาแก้วชื่อ จิตรปาสาณ และจุลจิตรปาสาณ

4. ทิศเหนือ มีอุทยานชื่อ สักกวัน มีสระใหญ่ชื่อ ธรรมาโบกขรณี และสุธรรมาโบกขรณี ริมฝั่งสระมีศิลาแก้วชื่อ ธรรมาปริติปาสาณ และสุธรรมาปริติปาสาณ

5. ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีอุทยานชื่อ มหาพล และมีสระแก้ว

ข้างทรงของพระอินทร์ชื่อ ไอยราพรต สูง 1,200,000 วา และมี 33 ทิว พระอินทร์มีมเหสีชื่อ สุธรรมมา สุชาดา สุนันทา และสุจิตรา

นอกนครไตรตรึงษ์ออกไปทางตะวันออกเฉียงใต้ มีเจดีย์องค์หนึ่งชื่อว่า พระจุฬามณีเจดีย์ พระอินทร์พร้อมทั้งเทวดาและนางฟ้าไปนมัสการเจดีย์นี้มีได้ชาติ นอกนครไตรตรึงษ์ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีอุทยานชื่อบุณฑริกวัน อยู่ติดกับอุทยานมหาวัน อุทยานบุณฑริกวันนี้มีต้นไม้สวรรค์ชื่อปาริชาติและใต้ต้นไม้นี้มีแท่นศิลาแก้วชื่อ บันฑุกัมพล ใกล้กับที่นี้มีศาลาใหญ่ชื่อ สุธรรมาเทพสภา เป็นที่ประชุมและฟังธรรมเทศนาของเทวดา ใกล้กำแพงล้อมรอบศาลาสุธรรมามีดอกไม้นชนิดหนึ่งชื่อ อสพดี มีกลิ่นหอมมากบานพันปีละครั้ง ส่วนดอกปาริชาติร้อยปีจึงบานครั้งหนึ่ง

สวรรค์ชั้นยามา เทวดาที่อยู่ชั้นนี้มีปราสาทแก้วปราสาททอง ปราสาทเงิน เป็นวิมาน ผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นยามา ชื่อสุยามเทวราช

สวรรค์ชั้นดุสิต มีพระยาผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นนี้ชื่อ สันดุสิตเทวราช พระโพธิสัตว์ซึ่งจะเสด็จมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า สถิตอยู่ในสวรรค์ชั้นนี้ มีพระศรีอาริยโพธิสัตว์ซึ่งจะมาตรัสรู้ในภัททกัลป์เป็นต้น

สวรรค์ชั้นนิมมานรดี เทวดาในชั้นนี้ต้องการสิ่งใดก็เนรมิตเอาได้ตามใจปรารถนา

สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี สวรรค์ชั้นนี้มีพระยาชื่อปรนิมมิตวสวัตดี และในสวรรค์ชั้นนี้มีพระยาผู้เป็นใหญ่ในหมู่มารด้วย ชื่อพระยามาราริราช แต่อยู่ข้างละฝ้ายไม่ปะปนกัน

พรหมโลก

พรหมโลกจัดเป็น 2 พวกคือ รูปพรหมมี 16 ชั้น และอรูปพรหมมี 4 ชั้น และพรหมทั้งหลายล้วนเป็นชาย

นอกเขาพระสุเมรุมีแม่น้ำสี่พันตรกัณอยู่ ถัดแม่น้ำออกไปเป็นภูเขาล้อมรอบชื่อต่างๆ กันดังนี้คือ ยุคนธร อสินธร กรวิก สุทัคน เนมินทร วินันตกร และอัครกรณ ระหว่างภูเขาแต่ละลูก มีแม่น้ำสี่พันตรกัณอยู่ทุกลูก นอกเขาเป็นมหาสมุทร มีแผ่นดินใหญ่ 4 ด้าน มีน้ำรอบแผ่นดิน และมีเขาจักรวาลเป็นกำแพงล้อมรอบน้ำ จากเขาจักรวาลถึงเขายุคนธร เป็นทางเดินของพระอาทิตย์ พระจันทร์ และดวงดาวต่าง ๆ

ทวีป 4 ทวีปที่อยู่ล้อมเขาพระสุเมรุทั้ง 4 ทิศ มีแผ่นดินเล็ก 4 แห่งอยู่ระหว่างทวีปใหญ่ทั้ง 4 เรียกว่า *ยุปรทวีป* เป็นเมืองที่พญาคูรุอยู่ ส่วนชมพูทวีปเป็นที่อยู่ของมนุษย์บ้าง เป็นทะเลบ้าง เป็นป่าหิมพานต์บ้าง ในป่าหิมพานต์มีภูเขาหิมพานต์ เชิงเขามีสันหว่าใหญ่ และมีผืนน้ำชื่อสีทานที ลูกหว่านี้เป็นอาหารของคนและสัตว์ ยางลูกหว่าตกลงมาจะกลายเป็นทอง ชื่อทองชมพูท นอกจากป่าหว่าแล้วยังมีป่ามะขามป้อมป่าสมอ และป่าไม้สารภีซึ่งออกผลเป็นหญิงสาวอายุ 16 ปี ถัดป่าไม้ออกไปเป็นแม่น้ำสมุทร ต่อจากแม่น้ำเป็นป่าคือ กุรก โกรก มหาพิเทห ตบั่นทละ โสโมโล ไชเขตเป็นที่อยู่ของนักธรรมและมีรายจามรืออยู่เป็นฝูง ในพระหิมพานต์มีสระ 7 สระ ชื่อโนดาต กัณณมุณฑะ รดการะ ฉัตกันต์ กณาละ มันทากณิ และสหป้าตะ สระโนดาต มีภูเขาทั้ง 5 ล้อมรอบ ชื่อสุทัสสกุญ จิตรกุญ กาลกุญ คันถมาทนกุญ และไกรลาส ในภูเขาคันธมาทน มีถ้ำเป็นที่อยู่ของปัจเจกพุทธเจ้า ที่สระโนดาต มีท่าอาบน้ำ 4 ท่า ท่าหนึ่งเป็นของเทวดา ท่าหนึ่งเป็นของนางฟ้า ท่าหนึ่งเป็นของพระปัจเจกพุทธเจ้า และอีกท่าหนึ่งเป็นของฤๅษีนักสัทธาวิชาธร น้ำจากสระโนดาตไหลลงสู่โลกมนุษย์เป็นแม่น้ำ 5 สายเรียกว่า *ปัญจมหานที* ได้แก่ คงคา ยมนา อจิรวดี มหิ และสรภู

2. พระมหาลัทธิคำหลวง

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ

เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ ไชยเชษฐสุริยวงศ์มีพระนามที่เรียกกันเป็นสามัญว่า “เจ้าฟ้ากุ้ง” เป็นพระราชโอรสองค์ใหญ่ ในสมเด็จพระบรมโกศ และสมเด็จพระพันวัสสาใหญ่ ซึ่งโปรดให้สถาปนาเป็นกรมหลวงอภัยนุชิตเป็นพระมารดา เมื่อ พ.ศ. 2276 ได้รับการสถาปนาเป็นเจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ พระองค์ทรงเป็นกวีเอกองค์หนึ่งของไทย

เจ้าฟ้ากรมขุนเสนาพิทักษ์ ได้มีเหตุขัดเคืองกับกรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ ซึ่งเป็นเจ้าฟ้าหลานเธอของสมเด็จพระบิดา โดยหวาดระแวงว่ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์จะทรงได้รับราชสมบัติ เพราะเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระชนก ด้วยเหตุนี้ขณะที่สมเด็จพระชนกทรงประชวร เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ

จึงตรัสใช้ให้พระองค์เจ้าขึ้น และพระองค์เจ้าเกิดไปทูลลงนิมนต์เจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ซึ่งทรง
 ผนวชอยู่ที่วัดโคกแสง ว่ามีรับสั่งให้เข้าเฝ้า เมื่อเจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์เสด็จเข้ามาในวัง เจ้าฟ้า
 ธรรมธิเบศจึงแอบพันจนจิรวชาต สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทรงทราบเรื่องก็ทรงพิโรธมาก จึงมี
 พระบรมราชโองการให้ค้นหาตัวเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ จนทั่วพระราชวังก็ไม่พบ ได้ตัวแต่พระองค์เจ้าขึ้น
 และพระองค์เจ้าเกิด จึงมีพระราชดำรัสสั่งให้เอาไปสำเร็จโทษเสียทั้งสองพระองค์ ส่วนเจ้าฟ้าธรรม-
 ธิเบศทรงกลัวพระราชอาญาเสด็จหนีไปหาพระราชมารดา กรมหลวงอภัยนุชิตจึงเสด็จไปเฝ้าเจ้าฟ้า
 กรมขุนสุเรนทรพิทักษ์วิงวอนขอให้ทรงช่วย เจ้าฟ้ากรมขุนสุเรนทรพิทักษ์ทรงแนะนำให้เสด็จออก
 ทรงผนวชเสีย เจ้าฟ้าธรรมธิเบศจึงทรงผนวชอยู่ ณ วัดโคกแสง มีพระนามฉายาว่า “สิริปาโล”
 จึงรอดพ้นจากพระราชอาญา ในระยะที่ทรงผนวชที่วัดโคกแสงนี้ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ ทรงนิพนธ์วรรณ
 คติพุทธศาสนา 2 เรื่อง คือนันทโพนันสูตรคำหลวงเมื่อ พ.ศ. 2279 และพระมาลัยคำหลวง เมื่อ
 พ.ศ. 2280 ครั้นปลายปี พ.ศ. 2280 กรมหลวงอภัยนุชิตทรงประชวรหนัก ได้กราบทูลสมเด็จพระเจ้า
 อยู่หัว ขอพระราชทานอภัยโทษให้เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็โปรดพระราชทาน เจ้า-
 ฟ้าธรรมธิเบศจึงทรงลาผนวช

ต่อมาในปี พ.ศ. 2298 เจ้าฟ้าธรรมธิเบศถูกชำระความว่าเป็นชู้กับเจ้าฟ้าสังวาลซึ่งเป็น
 มเหสีองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ทั้งสองพระองค์ทรงรับเป็นสัตย์ตลอดข้อหา จึงถูกลงพระ
 ราชอาญาอย่างรุนแรง จนสิ้นพระชนม์ พระศพของทั้งสองพระองค์ถูกนำไปฝังไว้ ณ วัดไชยวัฒนาราม

งานพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศ มีดังนี้

1. บทเห่เรือ 4 บท
2. บทเห่เรื่องกาเกี 3 ตอน
3. บทเห่สังวาสและเห่ครวญ อย่างละบท
4. กาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก
5. กาพย์ห่อโคลง นิราศธารทองแดง
6. นันทโพนันทสูตรคำหลวง
7. พระมาลัยคำหลวง

พระมาลัยคำหลวง คำเรื่องเดิมเป็นภาษาบาลี ชื่อ มาเลยยสูตร เข้าใจว่าภิกษุชาวลังกา
 เป็นผู้แต่ง ต่อมาภิกษุชาวเมืองเชียงใหม่ ชื่อพุทธวิลาส แต่งขยายความให้พิสดารขึ้น เรียกกันเป็น
 ว่า ฎีกามาลัย พระยาอนุমানราชชนให้คำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องพระมาลัยว่า “พระมาลัยนั้นตามคำพื้นๆ
 นานกล่าวว่าเป็นพระอรหันตเถระองค์สุดท้าย ว่าเกิดที่โรหนชนบทในเกาะลังกา ในเรื่องว่ามีอิทธิ

ฤทธิ ไปโปรดสัตว์ถึงในนรก และเหาะเหินเดินอากาศขึ้นไปบนสวรรค์ ได้พบกับพระศรีอาริย์เมตไตรย ซึ่งจะมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในภายหน้าดังมีเรื่องแจ้งอยู่ในคัมภีร์ชื่อว่า “มัลลยสูตร” ซึ่งเป็นคัมภีร์อยู่นอกนิบาต ไม่ได้รวมอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พิจารณาดูเค้าเรื่องก่อนไปข้างคติมหายาน เพราะทางมหายานมีพระโพธิสัตว์องค์หนึ่ง ชื่อ พระกษิติครรภเสด็จไปโปรดสัตว์ในนรกเสมอ จนถึงในพิธีกตึกก็จะขาดรูปพระกษิติครรภไปหาได้ไม่ และโดยเหตุที่พระกษิติครรภมีลักษณะคล้ายกับพระมัลลย ต่างกันแต่องค์หนึ่งเป็นพระโพธิสัตว์อีกองค์หนึ่งเป็นพระอรหันต์เท่านั้น ในอานันนิกายจึงขนานนามพระกษิติครรภว่า “พระมัลลย” นอกจากนี้ที่ใน “มัลลยสูตร” กล่าวถึงพระศรีอาริย์เมตไตรย ก็มีเค้าไปทางคติมหายาน ซึ่งนิยมอยู่ในเรื่องพระโพธิสัตว์ จนมหายานให้ชื่อว่า “โพธิสัตว์มหายาน” ผิดกับนิกายฝ่ายใต้ ซึ่งเรียกในวิหารของฝ่ายมหายานว่า “ศราวกยาน” แต่เดิมมาได้ความว่า มีประเพณีสวดคัมภีร์ “มัลลยสูตร” กันในงานพิธีมงคลบ่าวสาว ขณะที่เจ้าบ่าวไปนอนเฝ้าหอฝ่ายเจ้าสาวจะหาชายที่เป็นบัณฑิตฝ่ายละ 2 คน มาสวดคัมภีร์ “มัลลยสูตร” เป็นทำนองโอดครวญอ่อนหวาน เพื่อเป็นการสั่งสอนเจ้าบ่าวให้รู้จักบาปบุญคุณโทษ ประพฤติแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์บริสุทธ์ ประเพณีตามที่ว่ามานี้ ถ้าจะมีมาแต่เดิมก็คงจะเลือน ๆ กันไปแล้ว เพราะการสวดมัลลยในบัดนี้ ใช้แต่ในการสวดหน้าศพ แต่กระนั้นทุกวันนี้การสวดมัลลยหน้าศพ ก็มักจะมีเหลืออยู่ตามหัวเมือง ส่วนในกรุงเทพฯ โดยปกติก็มีแต่การสวดทำนองอภิธรรมสังคหะ นานๆ จึงจะพบการสวดมัลลยสักครั้งหนึ่ง”

เรื่องพระมัลลยสูตร ได้มีอิทธิพลเหนือความรู้สึกนึกคิดของคนไทยในเรื่องบาปบุญ นรกสวรรค์ เช่นเดียวกับเรื่องไตรภูมิพระร่วง เวลาคนทำบุญทำทาน มักจะอธิษฐานให้ได้พบพระศรีอาริย์ เพราะสมัยพระศรีอาริย์นั้น มีแต่ความสุขสงบ สมัยพระศรีอาริย์เป็นสมัยที่จะมาในอนาคต ผู้ที่จะพบพระศรีอาริย์ได้จะต้องตั้งมั่นอยู่ในความดี การกรวดน้ำแผ่ส่วนบุญไปให้ผู้ตาย เข้าใจว่าได้ต้นเค้ามาจากเรื่องนี้ เนื่องจากพระมัลลยกลับขึ้นมาจากนรกนั้น พวกเปรตในนรกขอให้พระมัลลยบอกญาติพี่น้องให้ทำบุญแผ่ส่วนกุศลไปให้ตนจะได้หลุดจากความทุกข์ทรมานในนรกบ้าง ฉะนั้นญาติพี่น้องจึงกรวดน้ำแผ่ส่วนบุญลงไปให้

พระมัลลยคำหลวง ขึ้นต้นด้วยคำนมัสการว่า

“นโม อันว่ากฤษฏาญชลิตวา มม แห่งข้าผู้ภักดี อดฤ ขอจงมีเนืองนิตย์ ตสฺส นาถสฺส แก่บพิตรอิศวรารัตน์ อันสรณัสแห่งตรีโลก อันข้ามโอฆอมร นิกรนรสบสสัตว์ ภควโต ผู้ทรงศีลศรีสวสดี ชยัสตุมงคล สุวิมลวิบูลย์ อดุลยาวิเศษ อรหโต ผู้ตัดกิเลสเป็นเป็นสมุทเจตพหุทาน ผลาญกำสงสารให้หัก เผล็ดจงจักรสงสาร ให้ทำลาย”

เริ่มเรื่องกล่าวถึงพระมัลลีย์ ซึ่งเป็นพระเถระองค์หนึ่ง อยู่โรหณคาม ในลังกาทวีปเป็น พระอรหันต์มีฤทธิ์เช่นเดียวกับพระโมคคัลลาน ที่เสด็จไปโปรดสัตว์นรก และโปรดเทวดาในสวรรค์ พระมัลลีย์ก็เช่นเดียวกันได้เสด็จไปโปรดสัตว์นรก

“ครั้งหนึ่งเสด็จคลาไคล ยังตำใต้นรกานต์ หวังประทานความสวัสดิ์ให้ฝูงสัตว์ร่วงดับ ครอบหยาทุกข์ทเวศ ด้วยพระเดชพระองค์ จงจักให้สุขขัง ครั้นสัตว์สังความอนาถ มาถึงญาติพงศ์พันธุ์ ให้ธรรมธรรม์รับรอง ครอบงำมาแจ้งทุกสิ่ง”

พวกสัตว์นรกสังความให้พระมัลลีย์ช่วยบอกญาติพี่น้องของตนด้วยว่า ตนได้รับความลำบาก ขอให้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้ พระมัลลีย์จึงนำความมาบอกปวงชน

“ครั้นฝูงชนยินพระศาสน์ ว่าฝูงญาติทุกข์พิบัติ ก็โหม่นสร่ำไร ได้ฟังไทยในนรก ก็ตื่น ตระหนกประพรั้น อภิวัณท์พระตริยสรณา ทำทานาภิกุศล บำเพ็ญผลบุญญา แล้วพวงศาจึงอุทิศ กุศลอุทิศให้ ขอจงได้แก่พงศ์พันธุ์ พ้นจากสรรพทุกข์า ด้วยเดชาเราแผ่ผล กุศลทักษิโณทก ครั้นตกเมธนิธาร ฝ่ายนรกานต์ปริธา อนุโมทนาส่วนกุศล”

เรื่องพระมัลลีย์คำหลวง มักชี้ให้เห็นผลของการกระทำกรรมดี และได้รับผลของการกระทำกรรมดีตอบสนอง ให้ได้รับความสุขในสวรรค์ การพรรณนาจึงมักกล่าวถึงความรื่นรมย์ไว้อย่าง ละเอียดลออ ชวนให้กระทำกรรมดี ซึ่งแตกต่างจากไตรภูมิพระร่วง ที่กล่าวถึงการกระทำชั่วแล้วต้อง ได้รับความทุกข์ในนรก คือเน้นให้คนกลัวบาปนั่นเอง

ต้นเรื่องกล่าวถึงพระมัลลีย์เสด็จออกบิณฑบาต โปรดสัตว์ในเช้าวันหนึ่ง มีชายผู้หนึ่งมีความกตัญญูต่อมารดาเป็นนิตย์ ได้ไปที่สระและเห็นดอกบัวงดงาม จึงเด็ดมาเปิดดอก ครั้นเดินมาตามทางพบพระมัลลีย์อยู่ในอาการสำรวม จึงได้ถวายดอกบัวเหล่านั้นแต่พระมัลลีย์ และอธิษฐานว่า แม้นจักเกิดชาติใด ขออย่าให้ยากจน

“จึงเอาอุบลทูลเกล้า ถวายเธอเข้าถึงพระหัตถ์ ท่านรับตระกูลขึ้นบาน จึงทำประณิธาน ปรารถนา ข้าแต่พระอรหายุ่เกล้า เดชข้าพเจ้าได้ถวาย อุบลพรายพรรณรัตน์ แม้นจักอุบัติชาติใด อันความไร้ทุกข์ชาติ ออย่ามีในอาตม์แห่งข้า ได้สหัสสาแสนชาติ ขอทรัพย์กลาดเกลื่อนตา ออย่าลืมหทาทุกภพ แล้วก็นบพมาศ กราบพระบาทไว้ อยู่แล้ว”

เมื่อพระมัลลีย์รับดอกบัวมาแล้ว จึงดำริว่าจะนำดอกบัวนี้ ไปบูชาที่ใดจึงจะสมควร เห็นว่าที่ๆ สมควรนั้นคือ เจตีย์จุฬามณี จึงได้เสด็จไปบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ได้พบกับพระอินทร์พาเทพบริวาร มานมัสการพระเจตีย์ พระมัลลีย์จึงได้ถามพระอินทร์ถึงเทวดาทั้งหลายได้ทำบุญกุศลไว้เมื่อเป็นมนุษย์ จึงได้มาเสวยบุญอยู่บนสวรรค์แล้ว ยังจะมาประกอบกรกุศล เพื่อผลอันใดในภายหน้าเล่า พระอินทร์

ตอบว่า เทวดาที่ประกอบกุศลก็เพื่อหวังจะได้อยู่ในสวรรค์ชั้นสูงขึ้นไป แล้วพระอินทร์จึงเล่าเรื่องของ เทวดาบางองค์ที่ทำบุญกุศลครั้งยังเป็นมนุษย์ทำบุญน้อย ก็ได้เสวยสุขอยู่บนสวรรค์เป็นเวลาน้อย เหมือนกัน

“อินทร์จึงชักกุศล เทพนางตนบำเพ็ญ เมื่อยังเป็นมนุษย์ ทำกุศลาน้อยนัก ครั้นดลสวรรค์ เทวฐาน อยู่วิมานม้วยมุต ผลบุญสุดสิ้นไป ขออุปไมยถวายเป็นพิตร ยังมีทลิตหนึ่งเล่า มีแต่เข้าเปลือก ปลิด ทะนานหนึ่งนิดเดียวไซ้ร มิได้ไถหว่านพืชนี้ ให้ยาวยัดสืบสร้าง บัดเปลื้องปล่างเปล่าหมด ชายรันทตทวยถวิล มีทำกสินวานิชไซ้ร ทรัพย์สินใดจะสืบสอง สุดแต่จะพร่องพร่ำสิ้น ดุจเทวินทร์ บุญน้อย สุดสิ้นสรว้อยเศร้าโศก ด้วยวิโยคสุขา มีอุปประมาดังชายนั้น”

ขณะที่พระมัลลย์นั่งอยู่เพื่อคอยเฝ้าพระศรีอาริย์นั้น เทพดาทั้งหลายต่างทยอยกันเข้ามา นมัสการเจดีย์จุฬามณี พระอินทร์จึงเล่าเรื่องที่เทวดาแต่ละองค์ได้ทำบุญกุศลไว้เมื่อครั้งเป็นมนุษย์มา อย่างไร จึงได้เสวยสุขในสวรรค์ รวม 12 องค์ ให้พระมัลลย์ฟัง เช่น

“พระตรีเนตรไซ้ตอบคดี ว่าเทพนี้ย่อมมนุษย์ ประดาขสุดทลิตทา เทียวเกี่ยวพญาวันรันดร์ ชายเลี้ยงชีวันอาตมา ให้ทานกาทหิงส์ ข้าวก้อนหนึ่งเท่านั้น ม้วยดลสวรรค์เสวยสวัสดิ มีบริษัชร้อย องค์ ด้วยผลส่งสืบสวรรค์”

พระอินทร์เล่าถึงบุญญาบารมีของพระศรีอาริย์ว่ามีมากที่สุดที่จะพรรณนาได้

“จึงท้าวผู้ชิวราช กล่าวสารสุทศตอบถ้อย บุญญาข้าน้อยยิ่งนัก จะขอชักอุปไมยถวายเป็นพิตร ดุจกระต่ายเล็กสุด จะหยั่งสมุทรคัมภีรา ดังบุรุษตามิตมณธ์ จะลงจากบนบรรพต มีอุปมาดุนั้น ไซ้ร ข้าจะแถลงได้แต่สังเขป บารมีเทพจอมมงกุฎ ข้าจะกล่าวพุทธบารเมศ มีประเภทสามสถาน คือ บุญญาธิการเป็นต้น ศรัทธาธิกลมชฌิมา วิริยธการบสาม.....พุทธวิโรจน์ประเสริฐ บังเกิดสัพพัญญู ตัญญาณ อันประมาณคุณบสิ้น ไซ้วิสัยอินทร์จะพรรณนา เป็นอดุลยาวิเศษ กล่าวแต่เอกเทศตามได้ บอจว่าให้สิ้นสุด แห่งอังกูรพุทธคุณา”

พระศรีอาริย์เมตไตรยทราบว่พระมัลลย์มาจากชมพูทวีป จึงถามถึงความเป็นอยู่ของชาวชมพูทวีป พระมัลลย์ตอบว่า

“ในมนุษย์ฐานแหล่งไหล้ มีวิสัยต่างพรรค วาณิชกรรมเลี้ยงชีวิต บ้างเป็นทลิตสบสวรรค์ ลางบ้างมหันตโกคา บ้างมีศุขาเพิ่มพูน บ้างอาตุรด้วยทุกข์ บ้างมีรูปมุขลวาวรรณ บ้างมีพันธุ้หินชาติ”

พระศรีอาริย์ถามว่า ชาวชมพูทวีป บำเพ็ญบุญ หรือจิตใฝ่ในอกุศล พระมัลลย์ตอบว่า

“อันว่ามนุษย์ชาวชมพู ทำกุศลน้อยนัก ฝ่ายบาปมักบำเพ็ญ อกุศลเป็นหน่นหนา”

พระศรีอาริย์ถามว่า ชาวชมพูทวีปทำกุศลอย่างไรบ้าง พระมัลลย์ตอบว่า

“บ้างทำทานนั้นเนื่องนอง บ้างคนครองศีลไซ้ร บ้างคนให้ทำทาน ทำอุโบสถฐานสกุ๊ป บ้างทำพระพุทธรูปปฏิมาณ บ้างทำวิหารพระชินราช บ้างทำอาวาสเนื่องใน สงฆ์อาศัยพระวัสสา บ้างกระทำจีวร่าเป็นกฐิน บ้างคนถวายบิณฑบาตภัตตร บ้างถวายเภสัชผู้อาพาธ บ้างปลุกรุกขชาติ มหาโพธิ์ เจดีย์โสดสมรชาติ”

พระศรีอารีย์ถามพระมาลัยว่า ผู้ที่ทำบุญกุศลเหล่านี้ เขาอธิษฐานปรารธนาสิ่งใด พระมาลัยตอบว่า ชาวชมพูทวีปทำบุญกุศลเพื่อปรารธนาพบพระศรีอารีย์เมตไตรยทั้งนั้น

“ชาวมนุษย์ฐานทั้งหลาย ทำบุญหมายมากมวล แล้วอุทิศส่วนกุศลส่ง ถึงพระองค์ทุกเมื่อ เขาคิดเพื่อจะขอพบ”

พระศรีอารีย์จึงส่งความมาถึงชาวชมพูทวีปว่า ถ้าหากปรารธนาจะพบพระศรีอารีย์ ก็ให้พึ่งเทศน์มหาชาติให้จบภายใน 1 วัน

“เธอจงแจ้งแก่เวไนย แม้นผู้ใดจะใคร่พบ จงเคารพตามโอวาท ให้ทำมหาชาติเนื่องนันต์ เครื่องสังฆะพันจงบูชา ให้จบในทิววันนั้น ตั้งประทีปพันบุชา ดอกปทุม่าถ้วนพัน บัวเผื่อนผัน อินทนิลา ดอกมณฑาโดยจง เทียนแลธงฉัตร่า เครื่องบูชาทั้งนี้ จงถ้วนถึสังฆะพัน”

คติการพึ่งเทศน์มหาชาติให้จบภายใน 1 วัน แล้วจะได้พบพระศรีอารีย์นั้น คงได้มาจากเรื่องพระมาลัยคำหลวงนี้เอง จึงฝังใจคนไทยมาจนถึงปัจจุบันนี้ การพึ่งเทศน์มหาชาติจึงยังคงต้องทำให้เสร็จภายในวันเดียวอยู่ นับได้ว่าความเชื่อถึอย่างนี้ยังไม่เสื่อมคลายไปจากจิตใจของคนไทย

พระศรีอารีย์ยังกล่าวต่อไปอีกว่า ผู้ที่จะไม่ได้พบพระศรีอารีย์คือผู้ที่ทำบาปดังนี้

“กระทำบุญจ่านันตริก คือทำลายภิกษุณีนารถ ด้วยสังอาศวิบัติ ยุสงฆ์ฆัสให้ผิดแผก วิวาท แดกร้าวราน มหาโพธิ์วิหารหักโค่น กิ่งก้านต้นตามตัด ให้สกุ๊ปวิบัติซำรุด ปฏิมาทรุดโทรมทลาย ผู้ทำร้ายโพธิ์สัตว์”

พระศรีอารีย์บอกด้วยว่า พระองค์จะเสด็จมาตรัสรู้ ในสมัยพระศรีอารีย์ก็ต่อเมื่อพุทธศาสนา ดำรงมาได้ 5,000 ปี

“สมเด็จพระโคตมจอมภพ ถึถ้วนครบห้าพัน ก็อันตรธานพินาศ อันว่าโลกธาตุทั้งหลาย จักระส่ำระสายอาเกียรณ์ อุกุศลจะเบี่ยนทวยชน อันว่ากุศลจะพินาศ ถอยชนชาติลำดับกัน อันมนุษย์ สรรพทั้งหลาย ความอายุสุดสาปสูญ ก็เกิดอาตุรสังวาส ด้วยประยูรญาติพงศา กับมารดาบุตรี นองสาวศรีเหลนหลาน ดุจสิงคาลสุกรา ดุจสุนักขาแลแพะพันธ์ ด้วยสำคัญวิปลาศ บมียอายุอายุจุกุ๊ปาบ ดุจเดียรจนาหยาบกะสัน ด้วยกามฉันท์เดือตร้อน”

จากนั้นจะเกิดกษัตริย์คนใจบาปหยาบช้า จะฆ่าฟันกันล้มตายหมด คงเหลือแต่ผู้มีศีล สัตย์
จิตใจไม่กุศล สืบพิชพันธุ่มนุษย์ต่อไป และสมัยนี้เองที่พระศรีอารียเมตไตรยจะมาอุบัติเพื่อตรัสรู้เป็น
สัมมาสัมพุทธเจ้า

“เกิดไฟรั่วไฟโรธ เกื่อนอกลุ่มโกรธแก่กัน ฟาดฟอนฟันม้วยมุด ตายสิ้นสุดพวกพาล ผู้มี
ปัญญาณครันเห็น เกิดชุกเข็ญกษัตริย์ ได้ความทุกข์เดือดร้อน”

สมัยพระศรีอารียเมตไตรย ทุกสิ่งทุกอย่างอุดมสมบูรณ์ แผ่นดินราบเรียบ ไม่มีลุ่มดอน

“หญ้าแพรกพรายเพชรพร้อย อูจคอสร้อยยุงยง สูงสิ่งคฤการ เรียบเสมอสมานอรชร
แผ่นพสุธรราบเรียบ หน้ากลองเปรี๊ยะปุนปาน แผ่นดินจาลลุ่มล่อน หลักตอดอนท่อนเห็น
ดุษฎีปราบเป็นปรากฏ”

บุคคลต่าง ๆ มีความสามัคคี รักกันฉันญาติ สามีภรรยาไม่มีนอกใจกันเลย

“ส่วนว่าพรรคสตรี บเสพสามีเป็นสอง ฝ่ายบุรุษครองหญิงเดียว ท่อนโทนเที้ยวแสวงหา
เพิ่มภรรยาสองคน ท่อนลวงกลกามอื่น ลอบชมชื่นเมียชาย เมียเดียวตายจนนาศ”

ฝูงสัตว์ต่าง ๆ มีความรักใคร่กัน ไม่เป็นศัตรูต่อกันเลย

“ทั้งจัดบาททวีบท บประทษรู้อดใจกัน มีแต่ความฉันทเมตตา คือฝูงกาแลนกเด้า รัก
คลึงเคล้าคลอเคียง แมวมะลิเมียงรักหนู พังพอนงูเหตุหรรษ์ เสือใจฉันทชมเนื้อ”

เมื่อพระศรีอารียเมตไตรยเล่าเรื่องราวสมัยพระศรีอารียให้พระมาลัยฟังจบแล้ว พระมาลัย
จึงลงมาบอกข่าวเหล่านี้แก่ชาวชมพูทวีปดังกล่าวแล้วทุกประการ

“สมเด็จพระมาลัยวิสุทธิ จึงนำประวัติข่าวสาร แห่งพระศรีอารียเมตไตรย มาแถลง
ไขมธุฎฐ แก่ชาวชมพูทวีปนั้น ทุกสิ่งพรรณอาการ ชนฟังสารโสมนัสส์ ยกยอหัตถ์วันทา โสมนัสสา
ทุกชน ชวนกันทำผลบุญญา มีทานาเป็นอาทิ”

3. นิบาตชาตกและปัญญาสาตก

คำว่า ชาตก หรือชาตก แปลว่า ผู้เกิด คือ เล่าถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตาย
เกิด ถือเอากำเนิดในชาติต่าง ๆ ได้พบปะผจญกับเหตุการณ์ดีบ้างชั่วบ้าง แต่ก็ได้พยายามทำความดี
ติดต่อกันมากบ้าง น้อยบ้างตลอดมา จนเป็นพระพุทธเจ้าในชาติที่สุด กล่าวอีกอย่างหนึ่ง จะถือว่า
เรื่องชาตกเป็นวิวัฒนาการแห่งการบำเพ็ญคุณงามความดีของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ยังเป็น พระโพธิสัตว์อยู่
ก็ได้ ในอรรถกถาแสดงด้วยว่า ผู้นั้นผู้นี้กลับชาติมาเกิด เป็นใครในสมัยพระพุทธเจ้า แต่ในบาลี

พระไตรปิฎก กล่าวถึงเพียงบางเรื่อง เพราะฉะนั้นสวาระสำคัญจึงอยู่ที่คุณงามความดีและอยู่ที่คติธรรม ในนิทานนั้น ๆ⁴

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ กล่าวไว้ในพระนิพนธ์คำนำ เรื่องนิบาตชาดก ว่า

อันหนังสือนิบาตชาดกนี้ อยู่ในพระไตรปิฎกส่วนพระสุตต เป็นหนังสือเรื่องใหญ่ ว่ามี จำนวนนิทานชาดกถึง 550 เรื่อง แบ่งเป็นนิบาต 21 คัมภีร์ นับเป็น 22 ทั้งทศชาติ ลักษณะที่แบ่ง เป็นนิบาตนั้นจัดนิทานที่มีคาถาเดียวขึ้นไปจนถึง 80 คาถา รวมไว้เป็นพวก ๆ เรียกชื่อตามจำนวนของ คาถา เป็นต้นว่าคัมภีร์พวกนิทานที่มีคาถาเดียว เรียกว่าเอกนิบาต คัมภีร์พวกที่มีสองคาถาเรียกว่า ทุกนิบาต และคัมภีร์พวกนิทานที่มี 3 คาถาเรียกว่าตติยนิบาต ฉะนั้นเป็นตัวอย่าง คัมภีร์พวกนิทานที่มี คาถาถึง 80 เรียกว่าอสีตินิบาต ส่วนคัมภีร์ที่รวมเรื่องนิทานมีคาถามาก ๆ น้อย ๆ ไม่เท่ากันเรียกว่า ปกิณณกนิบาต หมายความว่า เป็นคัมภีร์ที่รวมเรื่องกลื่อนกล่นในที่สุดจึงถึงเรื่องทศชาติ เรียกว่า มหานิบาต⁵

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระบรมราชาธิบายเรื่องนิบาตชาดกไว้ความ ตอนหนึ่งมีว่า

เรื่องชาดกนี้ไม่ใช่เรื่องราวในครั้งพุทธกาล เป็นเรื่องมีมาเก่าแก่ก่อนพุทธกาลนาน ที่จะ พึงกำหนดได้ด้วยหลักฐานหลายอย่าง ถึงในชาดกเองก็รับว่าเป็นเรื่องเก่า ด้วยขึ้นอดีตทุกแห่ง เมื่อ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมถึงที่ควรจะให้ความชัดเจนขึ้นด้วยชักนิบาตมากแล้ว ก็ชักมาสาธกให้ความ กระจางขึ้น คำที่แสดงโดยวิธีนี้ เรียกว่าชาดก ในบาลีขึ้นต้นว่า ภูตปุพฺพ (เรื่องนี้เคยมีมาแล้ว) จัด เข้าในวงศัสถุสาสนะ (คำสอนของพระพุทธเจ้ามีองค์เก่า) เมื่อพิเคราะห์ดูนิทานที่ยกมากล่านั้น มีหลายชั้น ที่เป็นนิทานเก่าทีเดียวก็มี ที่เป็นชั้นหลัง ๆ ลงมาก็มี⁶

สำหรับปัญญาสชาดกนั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรง นิพนธ์อรรถธิบาย ความเป็นมาไว้ในภาคคำนำของปัญญาสชาดกว่า

หนังสือปัญญาสชาดกนี้ คือประชุมนิทานเก่าแก่ที่เล่ากันมาในเมืองไทย แต่โบราณ 50 เรื่อง พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่รวบรวมแต่งเป็นชาดกไว้ในภาษามคธ เมื่อพระพุทธศักราชประมาณราวใน ระหว่าง 2,000 ถึง 2,200 ปี อันเป็นสมัยเมื่อพระสงฆ์ในประเทศนี้พากันไปเล่าเรียนมาแต่ลังกาที่ทวีป มีการรู้ภาษามคธแตกฉาน เาแบบอย่างของพระภิกษุสงฆ์ในลังกาที่ทวีปมาแต่งหนังสือเป็นภาษามคธ

⁴ สชีพ ปุณฺณานภาพ, พระไตรปิฎกสำหรับรับประชาชนเล่ม 4 (พระนคร: เกษมบรรณกิจ, 2515), หน้า 466.

⁵ สำนักอบรมวัคสามพระยา, พระคัมภีร์ชาดกแปล เล่ม 1 (พระนคร: โรงพิมพ์ชัยมตรี, 2493) (คำนำ).

⁶ ล.ค. หน้าคำนำหน้า 5.

ขึ้นในบ้านเมืองของตนแต่งเป็นอรรถกถาธรรมาธิบาย เช่น คัมภีร์มงคลทีปนี้ เป็นต้น บ้างแต่งเป็น
เรื่องศาสนประวัติ เช่น คัมภีร์ชินกาลมาลินี เป็นต้น ตามอย่างเรื่องมหาวงศ์ พงศาวดารลังกาบ้าง
แต่งเป็นชาดกเช่นเรื่องปัญญาชาดก นี้เอาอย่างนิบาตชาดกบ้าง โดยเจตนาจะบำรุงพระศาสนา
ให้ถาวร และจะให้หนังสือซึ่งแต่งนั้นเป็นหลักฐานมั่นคง ด้วยเป็นภาษาเดียวกับพระไตรปิฎก แต่
หนังสือปัญญาชาดกนี้ เห็นจะแต่งในตอนปลายสมัยที่กล่าวมา เพราะความรู้ภาษามคธสูญหายไป ไม่
ถึงหนังสือแต่งชั้นก่อน

หนังสือปัญญาชาดกนี้ ต้นฉบับเดิมเป็นคัมภีร์ลาน จำนวน 50 ผูกด้วยกัน เดียวนี้เห็น
จะมีอยู่แต่ในประเทศสยามกับที่เมืองหลวงพระบางและกรุงกัมพูชา ที่อื่นหาไม่ มีเรื่องราวปรากฏว่า
เคยได้ฉบับไปถึงเมืองพม่าครั้งหนึ่ง พม่าเรียกว่า “เชียงใหม่ปัญญาส” แต่พระเจ้าแผ่นดินพม่าองค์ใด
องค์หนึ่งดำริว่าเป็นหนังสือแต่งปลอมพระพุทธรวณะนะ สั่งให้เผาเสีย ในเมืองพม่าจึงมิได้มีหนังสือ
ปัญญาชาดกเหลืออยู่ คำที่ตีว่าแต่งปลอมพระพุทธรวณะนะนั้น เพราะพระเจ้าแผ่นดินพม่าองค์นั้นหลง
เชื่อว่า หนังสือนิบาตชาดกหรือที่เราเรียกในภาษาไทยว่า “เรื่องพระเจ้าห้าร้อยห้าสิบชาติ” เป็น
พระพุทธรวณะนะซึ่งที่แท้ทำเป็นเช่นนั้นไม่ ความจริงเป็นดังพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระ-
ราชทานพระราชวินิจฉัยไว้ในพระราชนิพนธ์คานาหนังสือนิบาตชาดกภาคต้น ซึ่งโปรดฯ ให้พิมพ์ใน
รัชกาลที่ 5 ว่าเรื่องนิบาตชาดกนั้น คงเป็นนิทานที่เล่ากันในพื้นเมืองมีมาแต่ก่อนพุทธกาลช้านาน
เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ทรงยกเอาเรื่องนิทานมาแสดงเป็นอุปมาในพระธรรมเทศนา
เนื่อง ๆ ก็ธรรมดาในเรื่องนิทาน ย่อมต้องมีตัวดีและตัวชั่ว ตัวดีจะเป็นคนก็ตามจะเป็นสัตว์เดียรัจฉาน
ก็ตาม ย่อมเรียก “มหาสัตว์” มาเกิดสมมติขึ้นต่อภายหลังพระพุทธกาลว่า มหาสัตว์ในเรื่องชาดกนั้น
คือ พระพุทธเจ้าในอดีตชาติ ครั้นเมื่อมาตบแต่งร้อยกรองพระไตรปิฎกกันในชั้นหลัง ๆ ผู้แต่ง
ประสงค์จะปลูกศรัทธาให้มั่นคงตามความเชื่อถือของตน จึงแต่งประชุมชาดกประหนึ่งว่าพระพุทธองค์
และบุคคลหรือสัตว์อื่น ๆ นั้นมาเป็นผู้นั้นผู้นี้ ในปัจจุบันชาติ รูปเรื่องชาดกจึงปรากฏอยู่ในหนังสือ
นิบาตชาดก เพราะความเป็นดังอธิบายมานี้ ที่พระสงฆ์ชาวเชียงใหม่เอานิทานในพื้นเมืองแต่งเป็น
ชาดก เป็นแต่แต่งตามแบบอย่างหนังสือเก่า ซึ่งพระคันถรจนายจารย์ได้แต่งมาแต่ปางก่อน หาได้ตั้งใจ
จะหลอกลวงผู้หนึ่งผู้ใดว่าเป็นพระพุทธรวณะนะไม่ พระเจ้าแผ่นดินพม่าหากเข้าพระทัยหลงไปเอง⁷

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างนิบาตชาดก

ขุรปุคตชาดก⁸

ในขุรปุคตวรรค อรรถกถา ฉกกนิบาต ความว่า

⁷ ตำรวรรณภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยา, *ปัญญาชาดก* (พระนคร: ศิลปบรรณาคาร, 2499), (คำนำ).

⁸ พระสิริชัยมุนี, *นิบาตชาดก* (พระนคร: ไทยหัตถการพิมพ์, 2499), หน้า 223-232.

สัจจ กิ เรวมาหสูติ อิท สตุธา เซตวเน วิหระนโต ปุราณทุติยกปโลกนํ ภิกขุ อารพุก
กเถสิ /

พระบรมศาสดาเมื่อเสด็จประทับในพระวิหารเชตวัน ทรงปรารภ ภิกษุผู้รับการประโลม
ของภรรยาเดิม ตรัสพระธรรมเทศนามีคำเริ่มต้นว่า ได้ยินว่าบัณฑิตทั้งหลายกล่าวไว้อย่างนั้น จริง
ดังนี้

แท้จริงสมเด็จพระศาสดาตรัสถามภิกษุรูปหนึ่งว่า ดูกรภิกษุ นัยว่าเธอเบื่อหน่ายจริงหรือ
เมื่อท่านกราบทูลรับว่าเป็นเช่นนั้นพระพุทธรเจ้าข้า จึงรับสั่งว่า ใครทำให้เธอเบื่อหน่าย ครั้นท่าน
ทูลว่าภรรยาเดิมดังนี้แล้วจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุ หญิงนี้จักทำความพินาศให้เธอ แม้นแต่ก่อนเธอจะเข้า
ไฟตายก็เพราะอาศัยหญิงนี้ แต่รอดชีวิตมาได้เพราะบัณฑิตทั้งหลาย แล้วทรงประทานเรื่องอดีตว่า

ในอดีตกาล เมื่อกษัตริย์ทรงพระนามเสนกะครองราชสมบัติในพระนครพาราณสี พระ-
โพธิสัตว์ครองความเป็นท้าวสักกะ เวลานั้น ท้าวเสนกะ มีมิตรภาพกับพระยานาคตัวหนึ่ง เขาว่า
พระยานาคนั้นออกจากภพนาค เที่ยวหาอาหารอยู่ที่เลน ครั้นนี้เด็กบ้านทั้งหลายพบบันเข้าจึงพากัน
ประหารด้วยก้อนดินและท่อนไม้เป็นต้น ว่านี่ พระราชากำลังเสด็จประพาสพระราชอุทยาน ทอดพระ-
เนตรเห็นแล้วจึงตรัสถามว่า เด็กพวกนี้ทำอะไรกัน ครั้นทรงสดับว่ากำลังประหารงูตัวหนึ่ง จึงโปรด
ให้ไล่เสียว่าพวกเจ้าอย่าประหารไล่มันไปเสีย ครั้นพระยานาครอดชีวิตแล้วก็กลับยังพิภพนาค รวบรวม
รัตนะเป็นอันมาก เข้าไปสู่ตำหนักที่บรรทมของพระราชอาเวลาเที่ยงคืน ถวายรัตนะเหล่านั้นแล้ว
กราบทูลว่า ข้าพเจ้ารอดชีวิตมาได้เพราะอาศัยท่าน กระทำความเป็นมิตรกับพระราชแล้ว ไปเฝ้า
พระราชอาบ่อย ๆ พระยานาคนั้นตั้งนาคสาวไว้ตัวหนึ่งในสำนักพระราชอา เพื่อประโยชน์ป้องกันรักษา
ได้ถวายมนต์บทหนึ่งแก่พระราชอา เมื่อใดไม่เห็นนางนาคนี้เมื่อนั้นพึงร้ายมนต์บทนี้ วันหนึ่งท้าวเธอ
เสด็จประพาสพระราชอุทยาน แล้วเสด็จทรงสรองสนานาวารี ที่สระโบกขรณี พร้อมด้วยนางนาคมาณวิกา
ฝ่ายนางนาคมาณวิกาพบงูน้ำตัวหนึ่ง จึงแปลงกายส่องเสพอัสัทธิธรรมกับมัน พระราชาไม่ทรงพบนาง
นาคนั้น ทรงดำริว่านางนาคไปไหนหนอ แล้วทรงร้ายมนต์เห็นนางนาคกำลังทำอนาจารจึงทรง
ประหารด้วยเรียวไม้ นางนาคนั้นก็เคืองอยู่ในใจจึงออกจากที่นั้น กลับสู่พิภพนาค เมื่อพระยานาค
ถามว่าเจ้ามาเสียทำไมเล่า จึงกล่าวว่า สหายของท่านประหารหลังของข้าพเจ้าผู้ไม่เชื่อคำของตนแล้ว
จึงแสดงที่ประหาร พระยานาคมิได้ทราบความโดยถ่องแท้ เรียกหานาคมาณพมาสีตัว จัดส่งไปพร้อม
ด้วยคำสั่งว่า เจ้าทั้งหลายจงไป เข้าไปยังตำหนักที่บรรทมของท้าวเสนกะ จงพันพิษเธอเสียให้
เหมือนดังเถา นาคเหล่านั้นก็พากันไปเข้าสู่ห้องตำหนักของพระราชอา ในเวลาเสด็จบรรทมเหนือ
ที่สิริไสยาสน์ เป็นเวลาที่นาคเหล่านั้นเข้าไปนั้นแล พระราชารับสั่งกะพระราชเทวีว่า แน่ นางผู้

เจริญเธอทราบที่ไปของนาคสาวหรือ พระราชเทวีทราบทูลว่าไม่ทราบเกล้า รับสั่งต่อไปว่า ในเวลา
พวกเราเล่นน้ำที่สระโบกขรณีวันนี้ นางนาคได้แปลงกายทำการอนาจารกับงูน้ำตัวหนึ่ง เมื่อเป็น
เช่นนั้นเราจึงเขียนเธอด้วยเรียวไฟ เพื่อประสงค์สั่งสอนว่าอย่ากระทำอย่างนั้น เธอจะพึงไปยังพิภพ
นาคเล่าเรื่องอะไรอื่นแก่สหายเราทำให้ขาดไมตรี ภัยก็จะเกิดขึ้นแก่เรา พวกนาคหนุ่มสดับฟังเหตุ-
การณ์นั้นแล้วจึงกลับจากที่นั้นไปสู่พิภพเล่าเรื่องนั้นแก่พระยานาค พระยานาครู้สึกสังเวชใจจึงรีบมา
สู่ตำหนักที่บรรทมของพระราชินี แจ้งถึงเรื่องราวนั้นและทูลขอขมาโทษ แล้วถวายมนต์ไว้บทหนึ่ง
ชื่อว่า *สัพพุตขานนะ* (มนตร์รู้สำเนียงสัตว์) แล้วทูลว่า ข้าแต่จอมราชา มนต์นี้มีค่าประมาณมิได้
ถ้าท่านได้พระราชทานมนต์นี้แก่ผู้อื่น ครั้นพระราชทานแล้วต้องเข้าเพลิงตาย พระราชาก็ทรงรับ
มนต์ไว้ จำเดิมแต่นั้นมาพระองค์ย่อมทรงทราบสำเนียงสัตว์ แม้กระทั่งมดแดง วันหนึ่งพระองค์ทรง
ประทับ ณ ท้องพระโรง เสวยของเคียงกับน้ำผึ้ง และน้ำอ้อย หยาดน้ำผึ้งน้ำอ้อยและเศษขนมก้อน
หนึ่งตกลง ณ ที่พื้น มดแดงตัวหนึ่งเห็นเข้าจึงเที่ยวร้องประกาศว่า ตุ่มน้ำผึ้งในท้องพระโรงของพระ-
ราชาแตกเกวียนน้ำอ้อยเกวียนขนมกว่า มากินน้ำผึ้งน้ำอ้อยและขนมเถิด พระราชาได้ยินเสียงประกาศ
ของมันแล้ว ก็ทรงพระสรวล พระราชเทวีเสด็จประทับ ณ ที่ใกล้พระราชินี ทรงคำนึงในพระทัยว่า
พระราชินีทรงเห็นอะไรหนอจึงทรงพระสรวล ครั้นพระองค์ทรงเสวยกระยาหาร เสด็จสรงสนานแล้ว
ประทับเหนือบัลลังก์ แผลงวันตัวผู้กล่าวกับนางแผลงวันตัวหนึ่งว่า มาเถิดน้อง มาอภิรมย์กันด้วย
กิลีส นางแผลงวันตอบว่า รอไว้ก่อนเถิดพี่ เราจักนำของหอมมาถวายพระราชินีวันนี้ ผงเครื่อง
หอมจะตกลงใกล้พระบาทพระราชินีเมื่อทรงทา เราจะเกลือกในที่นั้นให้กายหอม แต่ที่เราจักนอน
อภิรมย์กันที่หลังพระบาทของพระราชินี พระราชินีทรงสดับเสียงนั้นแล้วก็ทรงพระสรวล ฝ่ายพระราช-
เทวีทรงดำริว่า พระองค์ทรงพระสรวลเพราะเห็นอะไรหนอ ต่อมาพระราชินีทรงเสวยอาหารเย็น
อาหารเมล็ดหนึ่งหล่นลงบนพื้น ผงมดแดงร้องว่า เกวียนอาหารในวังหกมากินอาหารกันเถิด ครั้นได้ยิน
ดังนั้นแล้ว พระราชาก็ทรงพระสรวลอีก ฝ่ายพระราชเทวีทรงถือทัพพีทองเฝ้าปฏิบัติพระราชินี
ทรงหวั่นวิตกว่า พระราชินีทรงพระสรวลเพราะเห็นเรากระมังหนอ ในเวลาเสด็จขึ้นพระที่ร่วมบรรทม
กับพระราชินี พระนางจึงทูลถามว่า เพราะเหตุใดจึงทรงพระสรวล พระองค์ทรงตอบว่า เธอจะรู้กระไร
ด้วยเหตุที่เราหัวเราะ เมื่อทรงถูกแค้นไค้หนักเข้า ก็ทรงแกลงให้ทราบ ลำดับนั้นพระราชเทวีจึง
ทูลพระองค์ว่า โปรดประทานวิฆาณมนต์แก่หม่อมฉันเถิด แม้ปฏิเสธว่าเราให้ไม่ได้ดังนี้ ก็คงทรง
แค้นไค้ต่อไป พระราชินีทรงรับสั่งว่า ถ้าเราให้มนต์นี้แก่เธอเราจักตาย พระนางทูลว่า แม้จะสิ้น
พระชนม์ก็โปรดพระราชทานหม่อมฉันเถิด พระราชินีทรงอยู่ในอำนาจมาตุคาม จึงทรงรับรองว่าได้
ดังนี้ เสด็จทรงราชรถไปสู่พระราชอุทยาน เพราะทรงคาดการณ์ว่า เราให้มนต์หญิงนี้แล้วจะเข้า

กองไฟ ในขณะที่นั้นท้าวสักกเทวราชกำลังพิเคราะห์ดูสัตว์โลก ทรงเห็นเหตุนี้แล้วจึงทรงดำริว่า กษัตริย์เขลาองค์นี้จะเสด็จไปสู่พระราชอุทยานเพราะทรงคาดการณ์ว่าจักเข้ากองไฟ เพราะอาศัยมาตุคาม เราจักช่วยชีวิตเธอ จึงทรงพาพระราชเทวีสุภกัญญา มีนามว่าสุชาดาเสด็จมาสู่กรุงพาราณสี ทรงปลอมแปลงพระองค์เป็นแพะผู้ให้พระราชเทวีเป็นนางแพะแล้วทรงอธิษฐานว่าขอมหาชนจงอย่าเห็น ได้เสด็จดำเนินผ่านหน้าราชรถ พระมหากษัตริย์กับม้าสินธพเทียมราชรถเท่านั้นเห็นแพะ ใคร ๆ อื่นหาเห็นไม่ หวังจะให้มิมีเรื่องสนทนา แพะจึงได้แสดงกิริยาเหมือนจะเสพเมถุนธรรมกับนางแพะ ม้าสินธพเทียมราชรถตัวหนึ่ง เห็นดังนั้นจึงพูดว่า แน่ะ เจ้าเกลอแพะเมื่อก่อนเราได้ยินมาว่า เขาว่าแพะทั้งหลายโง่เขลาปราศจากความละอาย แต่มิได้เห็นกิริยานั้น ส่วนท่านมากระทำอนาจารอันสมควรทำในที่ลับมิได้ละอายทั้งเมื่อเราทั้งหลายเห็นอยู่แก่ตาประมาณเท่านี้ คำที่เราได้ยินมาเมื่อก่อนนั้นสมด้วยเหตุที่เห็นนี้แล้วกล่าวคาถาแรกว่า

สจฺจํ กิเรวมาหํสุ กลกํ พาโลติ ปณฺทิตา

ปสฺส พาโล รโหคมมํ อวิกุพฺพํ น พุชฺฌติ

ได้ยินว่าบัณฑิตทั้งหลายกล่าวไว้อย่างนั้นจริง เรียกแพะว่าโง่ จงดูเถิดคนโง่ไม่รู้จักงาน ลึกลับว่ากระทำโดยเปิดเผยนั้นไม่สมควร

ได้ฟังคำนั้นแล้ว แพะได้กล่าวสองคาถาว่า

ตุวํ นุ โข สมฺม พาโลสี ชุรปฺตต วิชานหิ

รชฺชยาหิ ปริกฺขิตฺโต วุฏฺฏโร อหิโตมฺโข

ท่านแหละหนอสหายเป็นผู้โง่ ที่ถูกล่ามด้วยเชือก ริมฝีปากงุ้ม ถูกปิดปากจรงู้ไว้เกิดชुरुบุตร

อปรีปี สมฺม เต พาลยํ โย มุตฺโต น ปลายสี

โส จ พาลโตโร สมฺม ยํ ตวํ วหสี เสนกํ

อีกประการหนึ่งสหาย ความโง่ของท่านก็คือพันแล้วไม่หนี ดูก่อนสหายก็แต่ท้าวเสนกะ

ที่ท่านพาไปยังโง่กว่านั้น

พระราชาทรงทราบคำพูดของสัตว์นั้นดี เพราะฉะนั้นจึงค่อย ๆ ทรงขับราชรถนั้นฟังเรื่อยไป ฝ่ายม้าสินธพได้ยินคำของแพะแล้ว จึงกล่าวคาถาที่สี่ต่อไปว่า

ยนฺนุ สมฺม อหํ พาโล อชราช วิชานหิ

อต เกน เสนโก พาโล ตํ เม อกฺขาหิ ปุจฺฉิตฺโต

ดูก่อนสหาย เราโง่เขลาทำตามที จงจำไว้เถิดพระยาแพะ ก็แต่ท้าวเสนกะโง่เพราะเหตุใด เราถามท่านจงบอกเหตุนั้นเถิด

เมื่อแพะจะแจ้งเหตุ จึงกล่าวคาถาที่ห้าว่า

อุตุตมตถุ ลภิตฺวาน ภริยาย โย ปทสฺสติ

เตน ชหิสฺสตตฺตานํ สา เจวสฺส น เหสฺสติ

ผู้ใดได้ประโยชน์ที่ดีแล้ว มามอบให้แก่ภรรยา ผู้นั้นต้องทั้งตนเสียเพราะเหตุนั้น ทั้งเขาต้องเสียภรรยานั้น นั้นแหละโง่กว่า

พระราชาทรงสดับวาจาของแพะแล้ว ตรัสว่า คุณก่อนพระยาแพะ ท่านจะทำความสวัสดิ์ให้แก่เราจึงกระทำดังนี้ จงแจ้งสิ่งที่เราควรทำต่อไปเถิด ลำดับนั้นพระยาแพะจึงทูลท้าวเธอว่า ข้าแต่จอมราชา ข้าเชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายนี้ ไม่มีที่รักอื่นยิ่งกว่าตน การล้างผลาญตน การทักขณที่ตนได้เพราะอาศัยสิ่งทีรักอย่างเดียว ไม่สมควร แล้วกล่าวคาถาที่หกว่า

น ปิยมเมติ ชนินฺท ตาทิโส

อตุตฺ นิรักตฺว ปิยานิ เสวติ

อตุตฺว เสยโย ปรมาว เสยฺยา

ลพฺภา ปิยา โฉจิตฺตเตน ปจฺฉา

ข้าแต่พระจอมชน คนเช่นพระองค์ย่อมไม่ปล่อยตนเสพของที่รักด้วยเห็นว่าเป็นที่รักของเรา เพราะว่าตนแหละประเสริฐกว่าของรักอย่างอื่นที่ประเสริฐยิ่งคนผู้อบรมตนแล้ว พึงได้ความรักในภายหลัง

พระมหาสัตว์ได้ถวายโอวาทแก่พระราชาย่างนี้ พระราชาก็ทรงยินดีแล้วรับสั่งถามว่าแน่ พระยาแพะ ท่านมาจากไหน ทรงตอบว่า ข้าแต่กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ข้าพเจ้าเป็นทวาราชชื่อสักกะ มาแล้วเพื่ออนุเคราะห์ท่านให้พ้นจากภรรษา คุณก่อน จอมเทพ เราได้พูดไว้ว่าจักให้มนต์แก่หญิงนี้ บัดนี้ จะกระทำอย่างไรดี ข้าแต่จอมกษัตริย์ ไม่มีการยากลำบากแก่ท่านทั้งสอง โปรดทรงบัญชาว่าจะทดลองวิชาแล้วให้เขียนสักหนึ่งครั้งหรือสองสามครั้ง โดยอุบายนั้นนางจะไม่เรียนเลย พระราชาทรงรับจะปฏิบัติตามว่าดีแล้วดังนี้ ครั้นพระมหาสัตว์โปรดประทานโอวาทแก่พระราชแล้ว ก็เสด็จกลับเทวสถานของพระองค์ พระราชาครั้นเสด็จถึงพระราชอุทยาน จึงโปรดให้พระราชเทวีมา มีรับสั่งว่า เธอจะเรียนมนต์หรือ ทูลตอบว่าเรียน ถ้าเช่นนั้นเราจะทดลองเมื่อเราเขียนหลังได้ร้อยครั้ง ต้องไม่ร้องจึงสมควรเรียน เพราะทรงอยากได้มนต์พระนางจึงกราบทูลว่าดีแล้ว พระราชาโปรดให้เรียกนายเพชรฆาต เอาหว่ายมาแล้วให้เขียนกระหน่ำทั้งซ้ายขวา พระราชเทวีทรงอดทนได้สองสามครั้ง ต่อจากนั้นก็ทรงประกาศสั้นว่า ข้าไม่ต้องการมนต์แล้ว ลำดับนั้นพระราชาทรงรับสั่งกับพระราชเทวีว่า เธอประสงค์จะฆ่าเราเอามนต์หรือ ครั้นโปรดได้ลอกหลังพระราชเทวีแล้วก็ปล่อยไปจำเดิมแต่นั้นมา พระนางเธอไม่ทรงบังอาจเอ่ยถึงเรื่องนี้เลย

พระศาสดาครั้นโปรดประทานธรรมเทศนานี้แล้ว จึงทรงประกาศอริยสัจประชุมชาดกใน
เวลาจบอริยสัจ ภิกษุผู้เบื่อนายตั้งอยู่ในโศดาปัตติผล ราชครั้นนั้นได้แก่ ภิกษุเบื่อนาย พระราช
เทวีได้แก่ภรรยาเดิม ม้าได้แก่สารีบุตร ส่วนท้าวสักกะคือเรา

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างบัญญัติชาดก

สรรพสิทธิชาดก⁹

สุวรรณโสภณปิณฑิ อิทํ สตุถา เขตวนเน วิหรนเต อุตตโน คุณวิเสสํ อารพุก กเถสิ
เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ พระองค์เสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันพุทธานิवास ทรง
พระปรารภคุณพิเศษของพระองค์แล้วตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำเริ่มต้นว่า สุวรรณโสภณปิ เป็นอาทิ

ในกาลนั้น ภิกษุทั้งหลายประชุมกัน ณ โรงธรรมสภา แล้งพรรณนาคุณพิเศษของพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย พระองค์ก็มีกิจและอุบายและความตริกตรองมาก และพระองค์
มีศิลปะและความฉลาดก็มาก พระองค์มีคุณสำเร็จแล้ว โดยอาการทั้งปวงด้วยประการฉะนี้

ลำดับนั้น สมเด็จพระผู้มีพระภาคพระองค์ได้ทรงสดับฟัง ถ้อยคำของภิกษุทั้งหลายกล่าว
ดังนั้นแล้ว จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎีไปสู่โรงธรรมสภา ประทับนั่ง ณ อาสน์ ดังพระยาไกรสร
ราชสีห์อันออกจากห้องแก้วรัตนคูหา แล้วมีพระพุทธรูปภาตวิธามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวก
เธอมาประชุมสนทนากันด้วยเรื่องอะไร ภิกษุเหล่านั้นก็พากันกราบทูลเรื่องที่ตนได้สนทนากันนั้น ให้
ทรงทราบทุกประการ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์จึงมีพระพุทธรูปภาตวิธามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราผู้
ตถาคตจะได้เป็นผู้มีกิจมากเป็นต้น แต่ในกาลนี้ก็หาไม่ได้ แม้ครั้งก่อนในกาลเมื่อเราเสวยพระชาติ
เป็นพระโพธิสัตว์ แสวงหาซึ่งโพธิสมภารบารมีอยู่นั้น เราผู้ตถาคตก็มีศิลปะและความเฉลียวฉลาด
และมีปัญญาเหมือนกัน ย่อมถึงซึ่งสิ่งเป็นที่ชอบใจบรรดาภคัตริย์ทั้งหลายในสกุลชมพูทวีป ที่เป็น
ผู้ถึงแล้ว ซึ่งฝั่งแห่งใดรพท และมิศิลปะพร้อมเพรียงทุกประการ จะได้เสมอกับด้วยเราผู้ตถาคตหา
มิได้ด้วยว่า เราได้เป็นพระราชโอรสผู้ประเสริฐกว่าภคัตริย์เหล่านั้น ก็บัดนี้เราผู้ตถาคตได้ถึงแล้วซึ่ง
สัมพันธคุณุตตญาณตรัสรู้ ญาณธรรมทั้งปวง เป็นผู้ประเสริฐกว่าสรรพสัตว์ทั้งหลายมีญาณหาที่สุตมิได้

ครั้นมีพระพุทธรูปภาตวิธามนี้แล้ว ก็ดูขณินาพหนึ่งอยู่ ภิกษุเหล่านั้นจึงพากันกราบทูล
อาราธนาให้ตรัสพระธรรมเทศนา สมเด็จพระบรมศาสดาจึงทรงนำอดีตนิทานมาทรงแสดงดังต่อไปนี้

อดีเต ภิกษเว คิริภชนคเว อุสภราชา ราชช กเวสิ ดูกรภิกษุทั้งหลายในอดีตกาล
ล่วงมาแล้วช้านาน ยังมีพระมหาภคัตริย์ทรงพระนามว่าอุสภราชา ได้เสวยราชสมบัติในกรุงคิริภชนค
พระองค์มีพระราชธิดาองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า สุวรรณโสภณ ซึ่งเป็นพระราชธิดาเกิดด้วยพระราช

⁹ หอสมุดแห่งชาติ, *บัญญัติชาดก* (พระนคร: ศิลปบรรณาการ, 2499), หน้า 720-743.

เทวีทรงพระนามว่า กุสุมพะ ครั้นพระราชธิดานั้น มีพระชนมายุได้ 16 พรรษาแล้ว มีพระรูปโฉมงดงามยิ่งนัก พร้อมด้วยเบญจลักษณะทั้งปวง หาสตรีที่อื่นจะเสมอเหมือนมิได้

จึงมีคำปุจฉาสอดถามเข้ามาว่า พระราชธิดานั้นมีรูปโฉมงดงามหาสตรีอื่นที่จะเสมอเหมือนมิได้นั้น เพราะเหตุอะไร

มีคำวิสัชนาว่า เพราะเมื่อครั้งบูรพชาติหนึ่งหลัง พระนางได้สมมาทานรักษาศีลบำเพ็ญกุศลมามาก ทั้งมีจิตชื่นแจ่มอ่อนน้อมในสรรพสัตว์ทั้งหลายมิได้เลือกหน้า แล้วก็ประกอบไปด้วยศรัทธาเลือกใส่ในคุณพระรัตนตรัย และประพฤติดำตนต่อบุคคลผู้เจริญ (คือเจริญ โดยชาติ โดยวัย โดยคุณ) เมื่อนางพึงธรรมเสนาแล้ว ก็บริจาคทานและรักษาอุโบสถศีล เพราะเหตุนี้ ครั้นมาในชาตินี้ พระนางจึงมีพระรูปโฉมอันงดงามหาสตรีอื่นที่เสมอมิได้ แล้วนางก็ได้มาบังเกิดในตระกูลอันประกอบด้วยลาภและยศมากเห็นปานฉะนี้ พระราชธิดานั้น จึงได้ลือชานามปรากฏทั่วไปในสากลชมพูทวีป

ครั้งนั้นพระราชทานทั้งหลายในสากลชมพูทวีป ครั้นได้ทรงสดับข่าวนั้นแล้ว ต่างก็พากันมีจิตกระสันรักใคร่ในพระราชธิดานั้น จึงได้รับสั่งให้ราชบุรุษจัดแจงเครื่องบรรณาการ และตกแต่งข้างม้าของตน ๆ เสริ่งแล้วต่างก็เสด็จขึ้นทรงช้างและม้าพระที่นั่ง เสด็จออกจากพระนครไปยังสำนักพระเจ้าอุสุกราช ครั้นถึงแล้วก็นำเครื่องบรรณาการเข้าไปถวาย เมื่อจะทรงทำปฏิสันถารกับพระเจ้าอุสุกราชนั้นจึงกล่าวเป็นคำถาว่า

มหाराช ทูรมาคตา	ตุมาหากิ สนตักิ มยิ
ตุมาหากิ ธิตุหสูสิตุ	ธิตริ โน เทถ ยาจิตา

ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นราชาอันประเสริฐ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้พากันมาแล้ว ยังสำนักของพระองค์แต่ที่ไกล เพื่อจะทูลขอรับพระราชทานพระราชธิดาของพระองค์ ขอพระองค์จงทรงพระราชทานพระราชธิดาให้แก่ข้าพเจ้าทั้งหลายเถิดดังนี้

ลำดับนั้น พระเจ้าอุสุกราชครั้นได้ทรงฟังถ้อยคำของพระราชทานทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว ก็ทรงยินดี และมีพระราชดำรัสว่า ฉะนั้น เชิญพวกท่านทั้งหลายจงพากันไปพูดกับพระธิดาของเราคนละสี่ยามเฉพาะราตรีเดียว ที่บัณฑิตกำหนดเป็นประณยาม มัชฌิมยามและปัจฉิมยามเท่านั้น ในพวกท่านทั้งหลาย ผู้ใดไปพูดกับธิดาของเราในราตรีเดียวนั้น นางพูดด้วยแล้ว เราก็จะให้ผู้นั้น ครั้นพระราชทานทั้งหลายเหล่านั้น ได้ทรงฟังพระราชดำรัสดังนั้นแล้ว ก็พากันมีจิตชื่นชมยินดีรับพระราชโองการว่าสาธุดังนี้ แล้วก็พากันมาประชุม ณ ที่ควรข้างหนึ่งจึงปรึกษาราชการซึ่งกันและกันในการที่จะให้ผู้ใดไปก่อนและหลัง ครั้นตกลงกันแล้ว บรรดาพระราชทานทั้งหลายเหล่านั้น พระราชาองค์หนึ่งจึงทูลลาพระเจ้าอุสุกราชนั้นแล้ว เสด็จขึ้นสู่ประสาธของพระราชธิดานั้นในประณยาม แล้วทรงนิสังนาการ ประทับอยู่ ณ ภายนอกกล่าวถ้อยคำเป็นที่รักแก่พระราชธิดาสวรรณโสภา แม้เมื่อพระราชานั้นตรัสอยู่ด้วย

อาการอย่างนั้นตลอดราตรีหนึ่งแล้วพระราชธิดานั้นจะได้ตรัสถ้อยคำอย่างใดอย่างหนึ่งหามิได้ ครั้นสว่างแล้ว พระราชานั้นจึงเสด็จลงจากปราสาทของพระราชธิดา ไปกราบทูลพระเจ้าอุสุภราชให้ทรงทราบทุกประการ พระเจ้าอุสุภราชจึงมีพระราชดำรัสว่า เหตุทั้งนี้ของดไว์ก่อน พวกท่านทั้งหลายจงพากันไปพูดกับพระธิดาของเราให้เป็นลำดับกันไป

จำเดิมแต่นั้นไป พระราชาองค์หนึ่งจึงเสด็จขึ้นสู่ปราสาทแล้ว ประทับ ณ ภายนอก กล่าวบียาวจากกับพระราชธิดานั้น จนเวลาสว่าง แม้พระราชธิดานั้น จะได้ตรัสถ้อยคำอย่างใดอย่างหนึ่งก็หามิได้ พระราชานั้นก็เสด็จลงจากปราสาทไปสู่สำนักพระเจ้าอุสุภราช กราบทูลเหตุนี้ให้ทรงทราบ แม้พระเจ้าอุสุภราชก็ยังตรัสอยู่อย่างนั้น พระราชาทั้งหลายเหล่านั้น ก็ผลัดเปลี่ยนกันขึ้นสู่ปราสาทของพระธิดานั้นโดยลำดับ ๆ กันอีก พระราชาองค์หนึ่ง ๆ ก็ได้กล่าวคำเป็นที่รักกับด้วยพระราชธิดานั้นคนละราตรี ๆ จนเวลาสว่าง พระราชธิดานั้นก็มีได้ตรัสอย่างใดอย่างหนึ่ง กับพระราชาเหล่านั้น พระราชาเหล่านั้นจึงได้พากันเสด็จไปยังสำนักพระเจ้าอุสุภราช ต่างก็พากันกราบทูลเหตุนี้ให้ทรงทราบว่า ข้าแต่สมมติเทวดา พระราชธิดาของพระองค์มิได้ตรัสอย่างใดอย่างหนึ่งกับข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เพราะฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจะขอถวายบังคมลาฝ่าพระบาทไป ณ บัดนี้ พระเจ้าอุสุภราชจึงมีรับสั่งให้ราชบุรุษทั้งหลายนำเครื่องบรรณาการคืนให้แก่กษัตริย์เหล่านั้นโดยลำดับกัน แล้วพระองค์ทรงประสาทพระพรให้แก่กษัตริย์เหล่านั้นว่า เชิญท่านทั้งหลายจงพากันไปให้เป็นสุขสำราญเถิด พระราชาเหล่านั้นต่างก็พากันเสด็จกลับไปยังพระนครของตน ๆ

ในกาลครั้งนั้น ยังมีพระราชาทรงพระนามว่าวิชัยราชในกรุงอลิกันนคร พระองค์เป็นผู้ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรม 10 ประการ มีอัครมเหสีทรงพระนามว่า อุบลเทวี

ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์จุติจากเทวนิกาย มาปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระราชเทวีนั้น ครั้นถ้วนทศมาสแล้วก็ประสูติจากครรภ์ประเทศ ลำดับนั้นพระเจ้าวิชัยราช จึงมีรับสั่งให้หาพราหมณ์ทั้งหลายเข้ามาทำนายพระลักษณะของพระราชกุมารนั้น พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น จึงพากันพิจารณาตรวจดูพระลักษณะของพระราชกุมารนั้นแล้ว จึงพยากรณ์ทำนายถวายพระเจ้าวิชัยราชว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นพระราชอันประเสริฐ พระราชโอรสของพระองค์นี้ จะเป็นผู้มีศีลปะและความตริกมาก ทั้งจะประกอบด้วยพระปัญญาปรีชาเฉลียวฉลาด และมีอุบายวิธีมากหลายประการ ครั้นพระเจ้าวิชัยราชบรมกษัตริย์ได้ทรงสดับคำพยากรณ์ที่พราหมณ์ทั้งหลาย กราบทูลถวายดังนั้นแล้ว ก็มีพระหฤทัยโสมนัสยินดียิ่งนัก

ฝ่ายพระราชกุมารนั้น ครั้นทรงพระเจริญวัยขึ้นแล้ว ก็มีพระรูปโฉมอันอุดมประเสริฐและเป็นที่น่ามาซึ่งความเลื่อมใส และเป็นที่ควรทศานาแห่งมหาชนผู้ที่ได้เห็น ทั้งเป็นที่รักใคร่ชอบน้อมเจริญใจของพระเจ้าวิชัยราช

ครั้งนั้นพระเจ้าวิชัยราชปรารภจะให้พระราชกุมารนั้นทรงศึกษาศิลปวิทยา จึงได้ทรงพระราชทานซึ่งทองพันลี้ม แก่พระราชกุมารนั้นแล้วตรัสว่า ดูกรบุตรผู้เป็นที่รักของบิดา เจ้าจงไปศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาในสำนักของทิตาปาโมกข์ ณ เมืองตักกสิลาอันเกิด พระโพธิสัตว์รับพระราชโองการรับเอาทองพันหนึ่งนั้น แล้วถวายบังคมลาพระราชบิดา ไปยังเมืองตักกสิลา เข้าไปสู่สำนักอาจารย์นั้นแล้ว ทำความเคารพแล้วว่าบัดนี้ ข้าพเจ้าจะขอศึกษาศิลปวิทยาในสำนักของท่านอาจารย์ อาจารย์จึงถามว่า ดูกรพ่อมานพ เจ้าจะเรียนศิลปะชนิดใด พระโพธิสัตว์กล่าวว่าข้าแต่ท่านอาจารย์ศิลปะที่ทำลายอกออกแล้วนำเอาจิตออกมาแล้วเอากลับเข้าไปไว้อย่างเดิมได้อีกนั้น ขอท่านอาจารย์จงสอนศิลปะที่สามารถเช่นนั้นให้แก่ข้าพเจ้าเถิด ฝ่ายอาจารย์ก็รับจะสอนให้เช่นนั้น ครั้นพระโพธิสัตว์ได้ฟังถ้อยคำของอาจารย์ดังนั้นแล้ว ก็บังเกิดโสมนัสยินดีแล้วเรียนศิลปะในสำนักอาจารย์นั้น เดือนเดียวก็สำเร็จ แล้วทำสักการบูชาตอบแทนอาจารย์ด้วยทองพันหนึ่งนั้น ครั้นแล้วก็ลาอาจารย์กลับไปยังพระนครของพระองค์ ครั้นถึงแล้วก็เข้าไปถวายบังคมสมเด็จพระชนกชนนีกราบทูลความนั้นให้ทรงทราบทุกประการ

ครั้นวันรุ่งขึ้นเป็นวันเคารบสอง พระเจ้าวิชัยราชจึงมีรับสั่งให้ราชบุรุษทั้งหลายเอากลองไปตีป่าวร้องทั่วพระนครว่า พระราชกุมารซึ่งเป็นพระราชโอรสของเราได้สำเร็จวิชาทั้งปวงแล้ว เพราะเหตุฉะนั้นจึงได้ตั้งพระนามว่าสรวรพสิทธิราชกุมาร

ลำดับนั้น สรวรพสิทธิราชกุมารโพธิสัตว์ ครั้นได้ทรงสดับประพจน์เหตุพระราชบิดาผู้ทรงพระนามว่า สุวรรณโสภานันแล้ว ก็ให้บังเกิดปีติโสมนัสมีพระทัยปฏิพัทธ์รักใคร่ แล้วพระองค์ก็เสด็จขึ้นทรงรถพระที่นั่ง พร้อมด้วยจตุรงค์เสนา เสด็จออกจากกรุงอลิคนครไปสิ้นมรรคา 25 โยชน์ จึงบรรลุดังกรุงคิริภขนคร ครั้นถึงแล้วพระโพธิสัตว์จึงนำเครื่องบรรณาการเข้าไปถวายพระเจ้าอุสุภราช เสร็จแล้วจึงทำปฏิสันถารทูลขอพระราชธิดาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นพระราชอาณัประเสริฐ ข้าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ประเสริฐกว่ามนุษย์ทั้งหลาย ได้มาแล้วยังสำนักของพระองค์เพื่อจะทูลขอพระราชธิดานั้น ขอพระองค์จึงทรงพระราชทานพระราชธิดาให้แก่ข้าพระพุทธเจ้าเถิด ครั้นพระเจ้าอุสุภราชได้ทรงสดับดังนั้นจึงตรัสถามว่า ดูกรพ่อ ตัวของพ่อมีพระนามว่าสรวรพสิทธิกุมารหรือ พระโพธิสัตว์จึงทูลว่าพระพุทธเจ้าข้า พระเจ้าอุสุภราชจึงมีพระราชดำรัสว่า ขอเชิญพ่อจงไปพุดกับธิดาของเราเถิด ถ้าหากว่าธิดาของเราพุดแล้วไซ้ เราก็จะยกธิดานั้นให้แก่เจ้า พระโพธิสัตว์เจ้าก็รับพระราชโองการว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ การที่พระองค์รับสั่งนี้เป็นการดีแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าก็จะทำตามพระราชดำรัส ครั้นพระโพธิสัตว์กราบทูลดังนี้แล้ว ก็ถวายบังคมลาพระเจ้าอุสุภราช พอถึงประณยามราตรี พระองค์จึงได้พาอำมาตย์ผู้หนึ่งเสด็จขึ้นไปสู่ปราสาทของพระราชธิดานั้น แล้วประทับอยู่ ณ ห้องภายนอกตรัสอยู่กับด้วยอำมาตย์ ครั้นอย่างเข้าสมัยราตรี พระองค์จึงทำลายซึ่งอกของอำมาตย์นั้นออกด้วยศิลปวิทยานา

ดวงจิตไปวางไว้ในตะคัน^๑ ซึ่งอยู่ ณ ที่นั้น แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับมาอยู่ ณ ที่เดิม แล้วตรัสถาม ดวงจิตของอำมาตย์นั้นว่า ดูกรอำมาตย์ผู้เจริญ เราขอถามท่านบัดนี้ ฝ่ายดวงจิตของอำมาตย์จึงกราบ ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ขอเชิญพระองค์จงตรัสถามตามประสงค์เถิด ครั้นดวงจิตกราบทูล ดั่งนั้นแล้ว พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า ดูกรอำมาตย์ผู้เจริญยังมีพานิชพ่อค้าเรือ 4 คน ซึ่งเป็นสหายนกัน ต่างก็พากันไปนอนอยู่ ณ ที่ใกล้เขือกเพื่อจะรักษาหลักเรือของตน ๆ ครั้นราตรีสมัยบรรดาพานิชเหล่านั้น พากันหลับอยู่ พานิชผู้หนึ่งตื่นขึ้นแล้วแลไปเห็นท่อนจันทน์ท่อนหนึ่ง ลอยตามกระแสเข้ามากระ ทบเรือเข้า ก็ทราบว่าเป็นแก่นไม้จันทน์ จึงเก็บเอาไว้แล้วแกะเป็นรูปนารีมีรูปร่างงามทำให้เป็นของ ควรแก่ความกำหนัดยินดี ต่อนั้นไปยังมีบุรุษอีกคนหนึ่งได้เห็นรูปนารีนั้นแล้ว จึงไปประดับตกแต่ง นุ่งห่มรูปนั้นด้วยเครื่องอลังการทั้งปวง ทำให้งามเป็นที่ควรดูควรชมต่อไปนั้น ยังมีบุรุษอีกคนหนึ่ง ได้เห็นรูปนารีซึ่งประดับตกแต่งงดงามนั้นแล้ว ก็แสดงความพอใจรักใคร่เชื้อเชิญรูปนารีนั้นให้นั่ง ณ อาสนะด้วยความปิติยินดี ต่อนั้นไปอีกมีบุรุษอีกคนหนึ่ง ได้เห็นรูปนารีนั้นแล้ว ก็ไปนั่งสนทนา ปราศรัยอยู่กับรูปนารี บุรุษทั้ง 4 คนเหล่านั้น ก็มีจิตรักใคร่ปรารถนารูปนารีนั้นด้วยกัน จึงได้พร้อม ใจกันยกเอารูปนารีนั้นมาแล้วกล่าวถ้อยคำโต้เถียงซึ่งกันและกันในเรื่องที่ไม่ตกลงกัน ก็บรรดาบุรุษทั้ง 4 คนเหล่านั้น ใครจะเป็นผู้ได้รูปนารีนั้นเล่า ดวงจิตของอำมาตย์นั้นจึงกราบทูลว่า บุรุษผู้ใดแก่น จันทน์แล้ว เอามาแกะรูปนารีทำให้เป็นของควรแก่ความกำหนัดยินดีนั้นแหละควรได้รูปนารีนั้นพระ- พุทธเจ้าข้า

ครั้นพระราชธิดาได้ทรงสดับถ้อยคำของดวงจิตอำมาตย์กล่าวดั่งนั้นแล้ว จึงมีพระเสาวนีย์ ตรัสว่า ดูกรอำมาตย์ คำทำนองนั้นไม่ควร ก็บุรุษผู้ใดได้แก่นจันทน์แล้วเอามาแกะเป็นรูปนารี ทำให้ เป็นของควรแก่ความกำหนัดยินดีบุรุษผู้นั้นควรเป็นบิดา ก็บุรุษผู้ใดไปนั่งสนทนาปราศรัยอยู่กับรูป นารีนั้นบุรุษผู้นั้นควรเป็นพี่ บุรุษผู้ใดแสดงความพอใจรักใคร่แล้วเชื้อเชิญรูปนารีนั้นไปนั่ง ณ อาสนะ ด้วยความปิติยินดี บุรุษผู้นั้นควรเป็นมารดาบุรุษผู้ใดไปประดับตกแต่งรูปนารีนั้นด้วยผ้าและเครื่อง อารมณ์ทั้งหลาย บุรุษผู้นั้นควรเป็นสามี

ในกาลครั้งนั้น ราชบุรุษทั้งหลายครั้นได้ฟังพระเสาวนีย์ของพระราชธิดาดังนั้นแล้วก็ พากันประโคมปัญญาดุริยางค์ดนตรีขึ้นพร้อมกัน เสียงก็ก้องอันใหญ่ก็ได้บังเกิดมิชฌิณแล้ว อันนี้ชื่อว่า เหตุเป็นปฐมที่แรก

ครั้นถึงมัชฌิมยามราตรี พระโพธิสัตว์จึงเอาดวงจิตของอำมาตย์นั้นไปวางไว้ ณ ที่เตี้ยที่ บรรทมของพระราชธิดานั้น แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับมาประทับ ณ ที่นั้นอีก แล้วตรัสถามดวงจิตของ อำมาตย์นั้นว่า ดูกรอำมาตย์ผู้เจริญ ยังมีพระราชกุมารนั้น 4 พระองค์ พากันไปสู่เมืองดักกสิลา เพื่อไปเรียนศิลปวิทยาในสำนักทศปาโมคข์ องค์หนึ่งเรียนศิลปะไปทางยิงธนู องค์หนึ่งเรียนศิลปะ

^๑ ตะคัน คือ ตะเกียง

ในทางทำให้สัตว์ที่ตายแล้วกลับให้เป็นขึ้นมาได้อีก องค์หนึ่งเรียนศิลปะในทางดำน้ำ อยู่ในน้ำได้นานๆ องค์หนึ่งเรียนศิลปะในทางโหราศาสตร์ ครั้นพระราชกุมาร เหล่านั้นเรียนศิลปวิทยาสำเร็จแล้ว จึงพากันลาอาจารย์เพื่อกลับไปสู่พระนครของตน ๆ ครั้นมาถึงแคว้นแคว้นแดนเมืองแห่งหนึ่ง จึงพากันไปนั่งในร่มไม้ไทรใหญ่ต้นหนึ่ง ซึ่งอยู่ใกล้ริมฝั่งพระมหาสมุทร แล้วกล่าวว่า เราทั้งหลายจะมีลาภเมื่อไร ตามค่านวนั้น พระราชกุมารทั้ง 3 ถึงพากันถามพระราชกุมารซึ่งเรียนศิลปะในทางโหราศาสตร์นั้นว่า ดูกรสหาย พวกเราจะมีลาภเมื่อไรตามค่านวนในทางโหราศาสตร์นั้น ฝ่ายพระราชกุมารนั้นจึงได้ค่านวนตามวิธีเสร็จแล้วจึงพยากรณ์ทำนายว่า ดูกรสหายผู้เจริญทั้งหลาย จะมีนักษัตรสังคค์ตัวหนึ่งพานารบินมาโดยอากาศ แล้วบอกกับพระราชกุมารซึ่งเป็นผู้ชำนาญในทางยंत्रว่า ท่านจงคอยยंत्रงูเกิด

ขณะนั้นมีนักษัตรสังคค์ตัวหนึ่งโฉบจับเอาพระอัครมเหสีของพระราชินีในเมืองนั้น ซึ่งทรงพระภูษาอันประเสริฐมีสีแดง ด้วยสำคัญว่าขึ้นเหนือฟ้าไปโดยอากาศ พระราชกุมารเหล่านั้นได้เห็นแล้ว จึงบอกกับพระราชกุมารซึ่งเป็นผู้ชำนาญในทางยंत्रนั้นว่า ดูกรสหายผู้เจริญท่านจงยंत्रงูไปเถิด พระราชกุมารนั้นก็ยิ่งไปตามคำพระราชกุมารเหล่านั้นบอก พอพระราชกุมารนั้นยंत्रงูไป นกนักษัตรสังคค์ตกใจก็ปล่อยพระอัครมเหสีนั้นแล้วบินหนีไป พระราชเทวีนั้นก็ตกลงไปในท่ามกลางมหาสมุทร พระราชกุมารซึ่งเป็นผู้ชำนาญในทางดำน้ำนั้น ก็ดำลงไป ในมหาสมุทรนำเอาพระราชเทวีนั้นขึ้นมาจากน้ำ พระราชกุมารซึ่งเป็นผู้ชำนาญในทางแก้สัตว์ที่ตายแล้วให้กลับเป็นขึ้นได้นั้น จึงร้ายพระเวททำให้พระราชเทวีนั้นกลับฟื้นขึ้นได้ พระราชกุมารทั้ง 4 เหล่านั้น ประารถนาจะใคร่ได้พระราชเทวีนั้นทุก ๆ พระองค์ ต่างก็สนทนากันหรือชิงกันและกันในเรื่องที่อยากจะได้พระราชเทวีนั้น พระโพธิสัตว์จึงตรัสถามดวงจิตของอำมาตย์นั้นว่า ดูกรอำมาตย์ผู้เจริญ ก็ผู้ใดจะได้พระราชเทวีนั้นเล่า ดวงจิตของอำมาตย์จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นสมมติเทวดา พระราชกุมารองค์ใดยंत्रงูไปให้นกนักษัตรสังคค์ปล่อยพระราชเทวี พระราชกุมารพระองค์นั้นแหละควรได้ พระพุทธเจ้าข้า

ครั้งนั้น พระราชธิดาได้ทรงสดับถ้อยคำของอำมาตย์กล่าวดังนั้นแล้ว จึงมีพระเสาวนีย์ตรัสว่า ดูกรอำมาตย์ผู้เจริญ คำที่ท่านว่านี้ไม่ควร พระราชกุมารซึ่งดำน้ำลงไปเอาพระราชเทวีขึ้นมา นั้นแหละควรได้ เพราะได้พยายามด้วยความเหนื่อยยาก เพราะเหตุนี้พระราชกุมารนั้นจึงควรได้โดยแท้

ราชบุรุษทั้งหลายครั้งได้ฟังพระเสาวนีย์พระราชธิดาตรัสดังนั้นแล้ว ก็พากันบรรเลงดนตรีขึ้นพร้อมกัน เสียงก็ก้องอันใหญ่ก็ได้บังเกิดมีขึ้นแล้วอันนั้นเป็นเหตุวาระที่ 2

ครั้นถึงปัจฉิมยามสมัย พระโพธิสัตว์จึงนำเอาดวงจิตของอำมาตย์นั้นไปวางไว้ ณ ที่ใกล้พระบรรทม แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับมาประทับ ณ ที่เดิมนั้นอีก ตรัสถามดวงจิตของอำมาตย์นั้นว่า

ดูกรอำมาตย์ผู้เจริญมีบุรุษ 4 คน และหญิง 4 คน ซึ่งเป็นชู้กันและกันได้พากันไปนั่ง ณ ใต้ร่มไม้
ต้นหนึ่ง บุรุษเหล่านั้นก็เจรจากันอยู่ด้วยถ้อยคำเป็นที่รักแก่กันและกัน ด้วยสามารถทำเป็นมารยาแล้ว
ต่างก็ได้ถามเคหสถานบ้านเรือนของหญิงซึ่งเป็นชู้ของตน ๆ หญิงคนหนึ่งเอามือลูบที่ศีรษะแล้วบอกว่า
เรือนของฉันทน์อยู่ที่นี้ หญิงคนที่สองเอามือปราคามาสถันแล้วบอกว่า เรือนของฉันทน์อยู่ที่นี้ หญิงคนที่
สามเอามือลูบแก้มแล้วบอกว่า เรือนของฉันทน์อยู่ที่นี้ หญิงคนที่สี่เอามือลูบคิ้วแล้วบอกว่า เรือนของ
ฉันทน์อยู่ที่นี้ ครั้นหญิงเหล่านั้นบอกด้วยอาการอย่างนี้แล้วก็พากันไปสู่เรือนของตน ๆ เมื่อบุรุษทั้ง 4
เหล่านั้นมิได้ทราบบ้านเรือนของหญิงเหล่านั้นแล้ว จึงถามกันและกันก็ไม่ได้ความว่าหญิงที่เป็นชู้ของ
ตน ๆ บอกเคหสถานบ้านเรือนแก่ตนว่าอะไร

ในกาลนั้น ยังมีโจรผู้หนึ่งถูกเสียบหลาวอยู่ทั้งเป็น นอนกลิ้งเกลือกอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง ซึ่ง
ไม่ไกลกันกับที่อยู่ของบุรุษทั้ง 4 คนเหล่านั้นครั้น ได้ฟังถ้อยคำของบุรุษเหล่านั้นถามซึ่งกันและกัน
อยู่ฉนั้น บุรุษโจรจึงถามว่า พวกท่านพูดอะไรกัน บุรุษเหล่านั้นจึงบอกว่า พวกข้าพเจ้าถามกัน
เรื่องเคหสถานบ้านเรือนของชู้ บุรุษโจรนั้นจึงถามว่า ก็พวกท่านรู้แล้วหรือ บุรุษเหล่านั้นบอกว่าพวก
ข้าพเจ้าไม่รู้ บุรุษโจรนั้นจึงได้กล่าวว่า ดูกรท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้ารู้จัก พวกบุรุษเหล่านั้นจึงได้
พากันกล่าวว่า ถ้าท่านรู้จักไซ้ร ขอท่านจงกรุณาช่วยบอกแก่พวกข้าพเจ้าด้วยเถิด บุรุษโจรจึงกล่าวว่า
พวกท่านทั้งหลายจงไปนำเอาน้ำมาให้เราดื่มก่อนแล้วเราจึงจะบอกให้ บุรุษเหล่านั้นก็พากันไปนำ
เอาน้ำมาให้บุรุษโจรนั้นดื่ม เมื่อบุรุษโจรได้ดื่มน้ำแล้วจึงได้ถามบุรุษทั้ง 4 คนนั้นว่า ชู้ของพวกท่าน
เขาบอกว่าอะไร บรรดาบุรุษทั้ง 4 คนเหล่านั้น บุรุษหนึ่งจึงบอกว่าข้าแต่ นาย ชู้ของข้าพเจ้าเขาเอา
มือลูบที่ศีรษะ แล้วบอกว่าเรือนของฉันทน์อยู่ตรงนี้ บุรุษโจรนั้นจึงกล่าวว่าถ้าอย่างนั้น นับตั้งแต่ที่นี้ไป
ประมาณ 5 อุศุก และมีต้นไทรสำหรับเป็นที่เล่นอยู่ข้างทิศบูรพา เรือนของชู้จักอยู่ที่นั้น ครั้นบอก
บุรุษที่หนึ่งดังนี้แล้ว จึงถามบุรุษที่สองต่อไปว่า ชู้ของท่านเขาบอกว่าอะไร บุรุษที่สองนั้นจึงบอกว่า
ชู้ของข้าพเจ้าเอามือปราคามาสถัน แล้วบอกว่าเรือนของฉันทน์อยู่ตรงนี้ ถ้าอย่างนั้นนับตั้งแต่ที่นี้ไปไกล
ประมาณ 8 อุศุก และมีต้นขนุนอยู่ข้างทิศปราจีน เรือนของชู้จักอยู่ที่นั้น ครั้นบอกบุรุษที่สองดังนี้
แล้ว จึงถามบุรุษที่สามต่อไปอีกว่า ชู้ของท่านเขาบอกว่าอะไร บุรุษที่สามนั้นจึงบอกว่า ชู้ของข้าพเจ้า
เอามือลูบแก้ม แล้วบอกว่าเรือนของฉันทน์อยู่ตรงนี้ ถ้าอย่างนั้น นับตั้งแต่ที่นี้ไปไกลประมาณถึงโยชน์
และมีเตาของช่างหม้ออยู่ข้างทิศทักษิณ เรือนของชู้จักอยู่ที่นั้น ครั้นบอกบุรุษที่สามดังนี้แล้ว จึงถาม
บุรุษที่สี่ต่อไปว่า ชู้ของท่านเขาบอกว่าอะไร บุรุษที่สี่นั้นจึงบอกว่า ชู้ของข้าพเจ้าเขาเอามือลูบคิ้ว
แล้วบอกว่าเรือนของฉันทน์อยู่ตรงนี้ ถ้าอย่างนั้นนับตั้งแต่ที่นี้ไปไกลประมาณโยชน์หนึ่ง มีสระสาหร่าย
อยู่ข้างทิศอุดร เรือนของชู้จักอยู่ที่นั้น

เมื่อบุรุษโจรบอกดังนี้แล้ว บุรุษทั้ง 4 คนเหล่านั้น ก็มีจิตชื่นชมยินดี ต่างก็พากันลาบุรุษโจรนั้นไปเที่ยวเสาะแสวงหาเคหาสถานบ้านเรือนชู้ของตน ๆ ผู้หนึ่งไปทางทิศบูรพา ผู้หนึ่งไปไปทางข้างทิศปราจีน ผู้หนึ่งไปทางข้างทิศทักษิณ ผู้หนึ่งไปทางทิศอุดร เมื่อเที่ยวเสาะแสวงหาไปก็ ได้พบเรือนชู้ของตน ๆ แล้วต่างก็มีจิตยินดีเป็นที่ยิ่งกัด้วยหญิงทั้งหลายเหล่านั้น ๆ จึงได้ถามว่า ดูกรพ่อเหตุไรท่านจึงรู้จักเคหาสถานบ้านเรือนของพวกดิฉันเล่า บุรุษเหล่านั้นจึงได้เล่าเหตุของตน ๆ ให้หญิงเหล่านั้นฟังทุกประการ พวกหญิงเหล่านั้นจึงกล่าวว่า ดูกรท่าน พวกท่านมาทำแก่พวกข้าพเจ้าตามอำนาจกิเลสดังนี้ ไม่สมควรเลย ครั้นกล่าวดังนี้แล้วต่างก็พากันขับไล่บุรุษเหล่านั้นด้วยถ้อยคำว่า จ้าเดิมแต่นี้ไป พวกท่านทั้งหลายอย่าอยู่ในที่นี้เลยจงไปเสียที่อื่นเถิด

ลำดับนั้น พวกหญิงเหล่านั้นจึงพากันไปปลดเอาบุรุษโจร ที่ถูกเสียบหลาวอยู่ทั้งเป็นนั้นมาบำรุงปฏิบัติมิให้ข้าวและน้ำเป็นต้น บรรดาหญิงทั้ง 4 คนเหล่านั้น คนหนึ่งเอาอาหารมาปฏิบัติเป็นนิตย์ คนหนึ่งปฏิบัติด้วยน้ำล้างหน้าเป็นนิตย์ คนหนึ่งปฏิบัติด้วยน้ำร้อนเป็นนิตย์ คนหนึ่งนำเอามูตรและกรีสไปเทเป็นนิตย์ บุรุษโจรนั้นได้รับความปฏิบัติของหญิงเหล่านั้น ก็หายโรคเป็นปกติ ก็ในหญิงจำพวกนั้น หญิงคนไหนจะเป็นใหญ่และจักได้บุรุษโจรนั้นเป็นสามีเล่า ดวงจิตของอำมาตย์จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นราชาอันประเสริฐ หญิงที่นำเอามูตรและกรีสไปเทเป็นนิตย์นั้นแหละ ควรได้บุรุษโจรนั้นเป็นสามี

ครั้นพระราชธิดาได้ทรงสดับคำของอำมาตย์กล่าวดังนั้นแล้ว จึงมีพระเสาวนีย์ดำรัสว่า ดูกรอำมาตย์ผู้เจริญ คำที่ท่านว่านี้ไม่ควร หญิงคนใดได้นำอาหารมาปฏิบัติบุรุษโจรนั้นเป็นนิตย์ หญิงคนนั้นแหละควรได้บุรุษโจรนั้นเป็นสามี

ขณะนั้นพวกราชบุรุษทั้งหลายครั้นได้ฟังพระเสาวนีย์พระราชธิดาตรัสดังนั้นแล้ว ก็พากันบรรเลงดุริยางค์ดนตรีขึ้นพร้อมกัน เสียงเอิกเกริกกึกก้องก็ได้เกิดขึ้นอีกเป็นครั้งที่สาม

ครั้นถึงปัจจุสมัยจะใกล้รุ่ง พระโพธิสัตว์จึงนำเอาดวงจิตของอำมาตย์นั้นไปวางไว้ ณ ที่ใกล้พระเชนย แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับมาประทับ ณ ที่เดิมนั้นอีก แล้วตรัสถามดวงจิตของอำมาตย์นั้นว่า ดูกรอำมาตย์ผู้เจริญ มีนารีคนหนึ่งรูปร่าง ทั้งมีร่างกายแบบบาง มีเส้นเกศาอันละเอียดอ่อน ควรดูควรชมเช่นนี้แหละ จึงจะเป็นที่ชอบเนื้อเจริญใจของสัตว์โลกทั้งหลาย ก็แต่ว่าการสัมผัสทั้ง 2 คือนุ่นและสตรีทั้ง 2 อย่างนี้ อย่างไหนจะอ่อนกว่ากัน ดวงจิตของอำมาตย์จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นพระราชธิดาอันประเสริฐ สัมผัสของนุ่นเป็นสัมผัสอ่อนกว่าสัมผัสของสตรีพระพุทธเจ้าข้า

ครั้นพระราชธิดาได้ทรงสดับถ้อยคำของดวงจิตอำมาตย์ กล่าวดังนั้นแล้ว จึงมีพระเสาวนีย์ดำรัสว่า ดูกรอำมาตย์ผู้เจริญ คำที่ท่านว่านี้ไม่ควร สามีที่ถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยจิตอ่อนไม่กระด้างนี้แหละ จึงได้ชื่อว่าสัมผัสอ่อนยิ่งกว่าสัมผัสนุ่นและสตรี

ลำดับนั้น พวกราชบุรุษทั้งหลายครั้นได้ฟังพระเสาวนีย์ของพระราชธิดาตั้งนั้นแล้ว ก็พากันประโคมดุริยดนตรีขึ้นพร้อมกัน เสียงเอิกเกริกก็ได้บังเกิดขึ้นเป็นครั้งที่สี่

พระโพธิสัตว์จึงค่อยหยิบเอาดวงจิตของอำมาตย์มาใส่เข้าในอกของอำมาตย์นั้น แล้วพระองค์ก็เสด็จมาประทับ ณ ที่เดิมนี้อีก พอเวลาพระอาทิตย์อุทัยไชรต์มิแล้ว พระองค์จึงเสด็จลงจากปราสาทมีหม้ออำมาตย์แวดล้อมเป็นยศบริวาร เสด็จไปประทับ ณ อาสน์ อันตกแต่งแล้วเป็นอันดี ตรงหน้าพระที่นั่งของพระเจ้าอุสุภราช แล้วก็กราบทูลทุกประการ พระเจ้าอุสุภราชครั้นได้ทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงปรึกษากับพระราชเทวีสุสมพะพาว่า ดูกรเจ้าผู้มีพกัตร์อันเจริญ เจ้าสรวพสิทธิราชกุมารนี้เป็นผู้วิเศษประเสริฐกว่ากษัตริย์ทั้งหลายในสกลชมพูทวีป สมควรจะเป็นคู่ครองกับพระราชธิดาของเราได้เจ้าจะเห็นเป็นประการใด พระราชเทวีนั้นก็มิได้ทรงคัดค้านประการใดทรงเห็นชอบด้วย ขณะนั้นพระเจ้าอุสุภราชจึงมีพระราชดำรัสให้หาพราหมณ์ทั้งหลายเข้ามาเฝ้าแล้วตรัสว่า ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านจงตรวจวันดีคืนดีที่จะทำการมงคลด้วยเถิด พราหมณ์เหล่านั้นก็พากันตรวจดูครั้นได้วันดีคืนดีแล้วจึงกราบทูลให้พระเจ้าอุสุภราชทรงทราบ

ลำดับนั้นพระเจ้าอุสุภราชจึงเสด็จไปปราสาทของพระราชธิดา แล้วตรัสเล่าเรื่องให้พระราชธิดานั้นทราบทุกประการ ครั้นพระราชธิดาได้ทรงสดับพระราชดำรัสตั้งนั้นก็ทรงยินยอมด้วย

พระโพธิสัตว์จึงเสด็จไปยังที่เฝ้าพระเจ้าอุสุภราช ประทับ ณ อาสน์อันตกแต่งเป็นอันดี ครั้นพระโพธิสัตว์เสด็จประทับ นั่งแล้วพระเจ้าอุสุภราชก็ได้ตรัสภาสาสรรเสริญพระโพธิสัตว์ทั้งสามคาถาว่า

ราชวโร	นรเสฏโฐ	คุณจิเสโส สปญญา
พหุวิตกโก	โกวิทู	ธมเม ปติฏฐิติโต โหติ
สพพราชูหิ	เสฏโฐ ว	พหุวิตกโก สพพราชูหิ
วิตกกโม	วิตกโก ว	ราชูหิ นานปปรการกั
วิตกโก	เสฏฐธมเมสุ	สพพราชูหิ ปญญา
ปิยวาโจ	มโนรมเม	ดุษทั ทสสามิ ธิตรั

ความว่า เธอเป็นพระราชธิดาอันประเสริฐ และทั้งประเสริฐกว่านระทั้งหลาย ทั้งมีคุณวิเศษและปัญญาความคิดอ่าน มีความตรึกตรองและความเฉลียวฉลาดมาก เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรมอันหนึ่ง เป็นผู้วิเศษกว่าพระราชานทั้งหลายทั้งปวง และมีความตรึกตรองอันก้าวล่วงเสียซึ่งความตรึกตรองของพระราชานทั้งหลายมีประการต่าง ๆ และมีความตรึกตรองในธรรมอันประเสริฐทั้งมีปัญญาความคิดดีกว่าพระราชานทั้งปวงและมีวาจาถ้อยคำเป็นที่รักใคร่ทำใจของเราให้ยินดี เพราะฉะนั้น บัดนี้เราจะยกราชธิดาให้แก่เจ้าดังนี้

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ได้ทรงสดับพระราชดำรัสตั้งนั้นแล้ว จึงตรัสคำถามต่อไปว่า

สหพราชูหิตทุกโม	วิตกุโก	นนานปุปการวิตทุกั
คเวสมานโน เสฏฐิปปโป	สีลั รุกขามิ	ปุกุเพ ภเว
อตตโน จิตตัม ปสาเทตวา	ทานัม ปุญญานิ	กโรมิ
ยัม ยัม อิจฺฉามิ	กมฺมเมว	ตัม ตัม กมฺมเมว สมิขุณฺตี
อิทานิ มตฺถกัม	ปาปณามิ	

ความว่า การที่ข้าพเจ้ามีความตริกตรองเกินกว่าพระราชาทั้งปวงเช่นนี้ ก็ด้วยข้าพระ-
พุทธเจ้าได้เสาะแสวงหาซึ่งความตริกตรองและศีลปะอันประเสริฐมีประการต่าง ๆ หนึ่งเมื่อในภพก่อน
ข้าพระพุทธเจ้าทำจิตของข้าพเจ้าให้เลื่อมใสยินดี ได้รักษาศีลบำเพ็ญทานการบุญ เพราะฉะนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าจะปรารถนาผลกรรมใด ๆ ผลกรรมนั้น ๆ ก็ย่อมสำเร็จได้ทุกประการ ครั้นมาบัดนี้ ข้า-
พระพุทธเจ้าจึงได้ถึงซึ่งผลอันเป็นที่สุดและประเสริฐกว่านรชาติทั้งหลายดังนี้

พระเจ้าอุสุภราชได้ทรงสดับฟังถ้อยคำของพระโพธิสัตว์ กราบทูลด้วยคาถาดังนั้น ก็บัง-
เกิดพระโสมนัสยินดี จึงมีรับสั่งให้เสนาผู้ใหญ่ เข้ามาเฝ้าแล้วดำรัสว่า ท่านจงให้นายช่างปลูกพระ-
มหาปราสาทตกแต่งให้งดงามและให้แต่งตั้งอาสนะมีประการต่าง ๆ ณ ที่บัลลังก์อันแล้วด้วยทอง แล้ว
ลาดพาดาน ณ เบื้องบนบัลลังก์นั้น ครั้นทำการสำเร็จแล้วท่านจงมาบอกให้เราทราบ เสนาผู้ใหญ่ก็
ไปทำตามรับสั่งทุกประการ พระเจ้าอุสุภราชจึงพาพระโพธิสัตว์เสด็จไปด้วยราชบริพารเป็นอันมาก
ครั้นถึงปราสาทปราสาทแล้วก็เสด็จประทับบนบัลลังก์ทอง ฝ่ายพระราชธิดาสุวรรณโสภาก็เสด็จประทับ
นั่งบนบัลลังก์ทอง ณ เบื้องซ้ายของพระโพธิสัตว์ราวกะนางเทพธิดาชื่อว่าสุชาดาอันประทับนั่งกับท้าว
สักกเทวราชขณะนั้น

ในกาลนั้น สาวสุรางค์นางกำนัลทั้งหลายก็พากันทั้งแวดล้อมอยู่พร้อมกันทั้งชายชวหน้าและ
หลังและกล่าวถ้อยคำสรรเสริญมีประการต่าง ๆ อันประกอบด้วยถ้อยคำอันเป็นมงคลเป็นต้น ฝ่ายพระ
กุสุมพราชเทวีนั้นก็ได้กล่าวคาถาอำนวยการว่า

ยงกิญฺจิ	กุสลปุญฺญิ	มยุหณฺเจว	บีตุ	จ	
เตน	สหฺเพน	กุสฺเสน	อชฺรา	อมฺรา	ภว

ความว่า กุศลผลบุญอันใดอันหนึ่งของเราก็คือ ของพระราชบิดาก็คือที่ได้ทำไว้แล้ว ด้วยอำ-
นาจกุศลผลบุญทั้งปวงนั้น ขอให้เธอทั้งสองจงอย่ารู้แก่รู้ตายเลย ดังนี้

ครั้นเสร็จพระราชพิธีแล้ว พอเวลาสายฝนหสมัย พระโพธิสัตว์ก็เสด็จเข้าสู่ที่สิริไสยาสน์
บรรทม ณ บัญญัติตาอาสน์กับพระราชเทวี พระนามว่า สุวรรณโสภานั้น จำเดิมแต่นั้นไป กษัตริย์

ทั้งสองก็พากันไปถวายบังคมพระชนกชนนี บูชาด้วยเครื่องสักการบูชาต่าง ๆ มีของหอมและดอกไม้ เป็นต้น ครั้นเสร็จแล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่สมเด็จพระชนกชนนีผู้ประเสริฐ บัดนี้ข้าพระบาททั้งสอง ขอถวายบังคมลาฝ่าพระบาทไปยังอลิคนคร ขอให้ฝ่าพระบาททั้งสอง จงปราศจากสรรพโรคาพาช จงทรงสำราญอยู่ด้วยความสุขทุกพระอิริยาบถเถิด

ครั้นกราบทูลถวายบังคมลาและถวายพระพรเสร็จแล้ว พระโพธิสัตว์ก็พาพระราชเทวี สุวรรณโสภานีนไปสู่นครของพระองค์ถึงแล้วก็เสด็จขึ้นสู่ปราสาทพร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก เมื่อสายฝนห่มย่ำพระองค์ก็พาพระราชเทวีเสด็จเข้าสู่ที่สิริไสยาสน์ รุ่งขึ้นกษัตริย์ทั้งสองก็พากันไปถวายบังคมเสด็จพระชนกชนนี แล้วก็ประทับอยู่ที่นครข้างหนึ่ง ขณะนั้นมหาชนทั้งหลายพากันมาบูชาพระโพธิสัตว์เจ้า ด้วยเครื่องสักการบูชาเป็นอันมาก

จำเดิมแต่นั้นไป พระเจ้าอลิคนครก็ทรงโปรดมีรับสั่งให้อภิเษกพระโพธิสัตว์และพระสุพรรณโสภาราชเทวีนั้น ให้เป็นพระอัครมเหสีของพระโพธิสัตว์นั้น ครั้นแล้วจึงทรงมอบเครื่องราชกกุธภัณฑ์สำหรับกษัตริย์ทั้ง 5 คือ เสวตฉัตร 1 จามร 1 ฉลองพระบาททอง 1 พระวอทอง 1 พระมงกุฎแก้วมณี 1 กับทั้งราชสมบัติทั้งหลาย แก่กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ ให้ทรงดำรงราชอาณาจักรสืบสันตติวงศ์ต่อไป แต่ในเวลานั้นพระโพธิสัตว์หาได้ครองราชสมบัติไม่ เพราะพระราชบิดายังทรงมีพระชนม์ดำรงอยู่ เมื่อพระราชบิดานั้นเสด็จสวรรคตแล้ว พระโพธิสัตว์ก็ได้ดำรงราชย์ในอลิคนครต่อไป พระองค์ได้บำเพ็ญพระราชกุศลมีประการต่าง ๆ มีทาน ศีล เป็นต้น ครั้นเสด็จสวรรคตแล้ว ก็ได้ไปบังเกิดในดุสิตสวรรค์ จุดจากดุสิตพิภพแล้ว ได้มาบังเกิดในมนุษย์โลก แต่พระองค์ท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏดังนี้ สิ้นสี่สงไขย จึงได้ตรัสแก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณด้วยประการดังนี้

สตฺธา อิมิ รมฺมเทสนํ อหริตฺวา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เมื่อพระองค์ทรงนำพระเทศนานี้มาโปรดประทานฉะนี้แล้ว จึงทรงสืบอนุสนธิประชุมชาดกว่า พระเจ้าอุสภราชในกาลครั้งนั้นได้มาเป็นพระเจ้าสุปปพุทธในครั้งนั้น พระราชเทวีผู้ทรงพระนามว่า กุสุมพะในกาลครั้งนั้น ได้มาเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าสุปปพุทธในครั้งนั้น พระเจ้าวิชัยราชในกาลครั้งนั้น ได้มาเป็นพระพุทธรูปิตา ทรงพระนามว่าสุทโรทนมหาราชในครั้งนั้น พระอุบลเทวีซึ่งเป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าวิชัยราชในกาลครั้งนั้น ได้มาเป็นสมเด็จพระพุทธรมาดาทรงพระนามว่ามหายาในครั้งนั้น พระสุพรรณโสภาทวี ซึ่งเป็นพระอัครมเหสีของพระโพธิสัตว์ในกาลครั้งนั้นได้มาเป็นพระพิมพาโยสธรา ซึ่งเป็นมารดาของพระราหุลในครั้งนั้น ฝ่ายสรรพสิทธิโพธิสัตว์ในกาลครั้งนั้นได้มาเป็นเราผู้ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งแก่สัตว์โลกทั้งปวง ขอท่านทั้งหลายจงพากันทรงจำชาดกนี้ไว้ตามนัยที่แสดงมานี้เถิด

4. เล่าเรื่องประสิปชาติ

หลักคำสอนหรือวิธีสอนของพระพุทธเจ้ามี 9 อย่าง เรียกว่า นวัคส์ตฤศาสน์แปลว่าคำสอนของพระศาสดามิ่งค์ 9 ได้แก่

1. สุตตะ คือ พระสูตร หรือคำสอนทั่วไปมีทั้งเรื่องเหตุการณ์ สถานที่ บุคคลประกอบที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง รวมทั้งที่ทรงบัญญัติเป็นข้อวินัยด้วย
2. เคยยะ คือ คำสอนที่มีทั้งบทกวีและบทร้อยแก้วปนกัน
3. เวยยาकरणะ คือ คำสอนที่เป็นร้อยแก้วล้วน ๆ รวมทั้งอภิธรรมปิฎก
4. คาถา คือ คำสอนที่เป็นบทกวีล้วน ๆ
5. อุทาน คือ คำสอนที่เกี่ยวกับคติธรรมที่เปล่งออกมาเป็นอุทาน เมื่อมีเหตุการณ์แต่ละอย่างปรากฏเป็นเหตุจูงใจให้มองเห็นคติธรรมนั้น ๆ
6. อิติวุตตะกะ คือ คำสอนที่อ้างอิงว่า ได้มีท่านผู้รู้กล่าวไว้อย่างนั้นอย่างนี้
7. ชาดก คือ คำสอนที่เล่าเป็นนิทานสอนใจ มีคติธรรมแฝงอยู่ในเรื่อง
8. อพยภูตธรรม คือ คำสอนที่แสดงเรื่องแปลกประหลาดมหัศจรรย์ในทางคติธรรม
9. เวทลละ คือ คำสอนชั้นสูง ซึ่งต้องใช้สติปัญญาลึกซึ้งในการพิจารณาวินิจฉัย ส่วนมากเกี่ยวกับการโต้ตอบ ปัญหาที่ลุ่มลึก

การสอน 9 อย่างนี้ เป็นการยกย้ายวิธีการสอนให้เหมาะแก่อัชยาศัยของผู้ฟังนั่นเอง วิธีการที่ 7 คือ ชาดก อันได้แก่การเล่านิทานสอนนั้นมุ่งให้ผู้ฟังได้คติธรรมเป็นสาระสำคัญ มิได้มุ่งให้ติดเกร็ด เช่น สัตว์พูดได้เทวดาลงมาช่วย เหล่านี้เป็นต้น เครื่องประกอบต่าง ๆ ที่ทำให้นิทานมีรสสนุกนั้นแท้จริงก็เหมือนกระพี้ไม้หรือเปลือกไม้ที่ช่วยรักษาแก่นไว้เท่านั้น เมื่อเข้าใจความหมายในการอ่านเรื่องอย่างนี้แล้ว ก็จะได้รู้จักเลือกถือเอาแต่สาระ ละทิ้งแก่นหรือกระพี้เสีย เปรียบเหมือนการรับประทานผลไม้ เช่น มังคุด ถ้ารู้จักประโยชน์ก็คงจะไม่หลงรับประทานเปลือกที่ฝาดเป็นแน่ แต่จะเลือกรับประทานแต่เนื้อในอันมีรสโอชะ ฉะนั้น¹⁰

ชาดกในพระไตรปิฎกนั้น มีอยู่ 550 เรื่องแบ่งเป็นหมวด ๆ เรียกว่า นิบาต

ในคราวสังคายนาพระไตรปิฎก พระอรหันต์ผู้ทำการสังคายนาได้แบ่งชาดกไว้เป็นพวก ๆ ตั้งแต่คาถาน้อยไปหาคาถามาก เช่น ที่มีคาถาเดียวเรียกว่า เอกนิบาตชาดก สองคาถาเรียก ทุกนิบาตชาดก จนถึงเรื่องที่เกิน 80 คาถา เรียกว่า มหานิบาตชาดก มีอยู่ 10 เรื่อง ที่เรียกว่า ทศชาติชาดก แต่คนโบราณมักเรียกว่า พระเจ้า 10 ชาติ มีชื่อดังนี้

1. เตมียชาดก

¹⁰ แปลก สนธิรักษ์, เล่าเรื่องพระเจ้าสิบชาติ (พระนคร: บารุงสาส์น, 2514), (ค่านำ).

2. มหาชนกชาดก
3. สุวรรณสามชาดก
4. เนมิราชชาดก
5. มโหสถชาดก
6. กุริทัตชาดก
7. จันทกุมารชาดก
8. พระนารทชาดก
9. วิรุทธชาดก
10. เวสสันดรชาดก

พระโพธิสัตว์ทั้ง 10 บำเพ็ญบารมีครบ 10 ทุกองค์ บารมีทั้ง 10 ได้แก่ เนกขัมม วิริยะ เมตตา อธิษฐาน ปัญญา ศีล ขันติ อุเบกขา สัจจะ และทาน แต่ทุกองค์บำเพ็ญบารมี 1 เยี่ยมกว่าบารมีอีก 9

ต่อไปนี้เป็นเนื้อเรื่องย่อของทศชาติชาดก ได้ย่อมาจากหนังสือ เล่าเรื่องพระสืบชาติของ แปลก สนธิรักษ์ ซึ่งเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาเล่มหนึ่ง ที่ควรศึกษาและให้ความสนใจ

พระเตบีย์ใบ้

พระเจ้ากาสิกราชแห่งพระนครพาราณสี และพระนางจันทรเทวี อัครมเหสีมีพระราชโอรสองค์หนึ่งทรงพระนามว่า เตมียกุมาร พระราชโอรสเป็นที่โปรดปรานของพระราชบิดามาก เมื่อพระราชโอรสมิพระชนม์ได้ 1 เดือน พระราชบิดาเสด็จออกจากราชการ และทรงนำราชโอรสไปด้วย ขณะนั้นราชบุรุษนำโจรสลัดคนมายังหน้าพระที่นั่ง พระมหากษัตริย์ทอดพระเนตรเห็นโจรเหล่านั้นจึงรับสั่งให้ลงพระราชอาญาให้อោหวยทั้งหนามเขียนโจรทันที โจรอีกคนหนึ่งให้อาโซ่ตรวนล่ามส่งเข้าเรือนจำ อีกคนหนึ่งให้อาฉมวกแทงที่ศีรษะ อีกคนหนึ่งให้อาหลาวเสียบพระเตมียราชกุมารดำริว่า พระชนกของเรา อาศัยความเป็นกษัตริย์ประกอบกรรมอันหนักเหลือเกิน น่าจะต้องไปเกิดในนรก วันหนึ่งราชกุมารได้ใคร่ครวญดูก็ทราบด้วยฉันทว่า พระองค์จุติมาจากเทวโลก ก่อนมาจากเทวโลก นั้นตกนรกอยู่ 7,000 ปี และก่อนตกนรก เคยเป็นพระราชาอยู่ 20 ปี พระองค์ดำริว่าพระองค์จะได้สืบราชสมบัติแทนบิดาต่อไป คงจะต้องกลับไปตกนรกอีก จึงทรงคิดเล็งการเป็นกษัตริย์ ขณะนั้นเทพธิดาผู้รักษาเศวตฉัตรได้แนะนำว่า เจ้าชายควรทำเป็นคนง่อยเปลี้ย หูหนวก และเป็นใบ้ พระราชกุมารจึงทรงอธิษฐานว่าจะทำเช่นนั้น เมื่อพระราชบิดาทรงทราบจึงให้หมอผู้เชี่ยวชาญตรวจอย่างถ้วนถี่ แต่หาสาเหตุของโรคไม่ได้ จึงทดลองด้วยวิธีต่าง ๆ ถึง 16 ปี ก็ไม่ได้ผล พระเจ้ากาสิกราชจึงให้พราหมณ์ตรวจดูลักษณะ พราหมณ์ให้คำทำนายว่า ลักษณะของเจ้าชายเตมีย

นี้ถือว่าเป็นกาลกิณี จะเป็นผู้นำความพินาศมาสู่บ้านเมือง และแนะนำให้หน้าเจ้าชายไปฝังให้สิ้นชีวิตในป่า พระเจ้ากาสิกราชและพระมเหสีจำต้องยอมทำตามคำแนะนำ

สุนันท์สารดีได้นำเจ้าชายขึ้นรถเทียมม้า นำเจ้าชายเพื่อไปประหารในป่า ขณะที่นายสารดีสุนันท์กำลังซุดหลุมอยู่ เจ้าชายเดมิย์ก็เลิกทำเป็นง่อยเปลี้ย หูหนวก และเป็นใบ้เสีย แสดงพระองค์ว่าเป็นผู้มีพระวรกายแข็งแรง และได้ตรัสว่า การที่นายสุนันท์สารดีจะทำการประหารพระองค์นั้น เป็นการประพฤติกิจอันไม่เป็นธรรมเพราะว่า บุคคลนั่งหรือนอนในร่มเงาของตนไม้ใดไม่พึงวิตรอนกิ่งของตนไม้ไหน พระราชาเหมือนต้นไม้ เจ้าชายเปรียบเหมือนกิ่งไม้ นายสารดีเปรียบเหมือนคนอาศัยร่มไม้ ฉะนั้นถ้านายสารดีฝังเจ้าชาย จึงเป็นการกระทำที่ไม่สมควร นายสารดีรู้ว่าตนกำลังสนทนากับเจ้าชาย จึงเลิกทำการประหาร และทูลเชิญพระเดมิย์ให้เสด็จกลับ แต่พระเดมิย์ตรัสปฏิเสธโดยให้เหตุผลว่า พระราชบิดา ไม่ทรงปรารถนาพระองค์แล้ว และพระองค์ก็มีได้ทรงปรารถนาในราชสมบัติด้วย มีความประสงค์จะบำเพ็ญพรตที่ในป่าแต่อย่างเดียว เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นแล้วว่า ชีวิตของมนุษย์นั้นมีแต่ความทุกข์ สร้างแต่เวรกรรมต่อเนื่องกันไป นายสารดีเกิดความเลื่อมใสจึงขอบวชด้วย แต่พระเดมิย์ไม่ทรงยินยอม โดยให้เหตุผลว่า การที่นายสารดีไม่กลับเข้าเมือง จะทำให้ราชรถ เครื่องทรงสูญหาย ทั้งจะเกิดคำครหาได้ นายสารดีจึงยอมกลับเข้าเมืองได้ กราบทูลให้พระราชบิดาและพระราชมารดาของพระเดมิย์ทราบ ถึงความจริงทุกประการ ทั้งสองพระองค์จึงเสด็จออกมาขอร้องให้พระเดมิย์เสด็จกลับเข้าวัง ทรงอ้างถึงความสุข ความสบาย ความอุดมสมบูรณ์ในการครองราชสมบัติ แต่พระเดมิย์มิได้ทรงปรารถนาราชสมบัติ มุ่งประสงค์จะดำรงชีพเช่นนักบวช เพื่อแสวงหาความสงบ พระองค์ตรัสว่า จะมุ่งหวังความสุข ความเพลิดเพลินไปทำไม ทุกคนจะต้องตาย เหมือนผลไม้ที่สุกแล้วก็ต้องหล่นจากต้น คนเป็นอันมากตอนเข้าพบกันเห็นกัน พอตกก็เย็นบางคนก็ไม่เห็นกันได้ ตอนเย็นยังเห็นกัน พอรุ่งเช้าไม่พบกันก็ได้ จะติดสินบนด้วยทรัพย์เพื่อเอาชนะมฤตยูไม่ได้ มฤตยูไม่เคยเว้นใครเลย พระราชาและพระนางจันทระเทวีตลอดจนข้าราชการบริวารต่างชาวซึ่งในธรรมกถาของพระเดมิย์ เมื่อกลับเข้าเมืองแล้วพระราชบิดามารดาจึงทรงบริจาคทรัพย์สมบัติให้เป็นสาธารณประโยชน์ เสด็จออกบวชกับพระเดมิย์ด้วย

คติธรรมที่ได้จากเรื่องนี้ คือความอดทนของพระเดมิย์ ทรงอดทนทุกอย่างเพื่อให้บรรลุผลที่มุ่งหวังไว้ ทรงบำเพ็ญพระองค์ให้เป็นแบบฉบับสำหรับผู้ที่มุ่งผลอันไพศาล ต้องใช้ความเข้มแข็งอดทนอดกลั้นหนักแน่น มุ่งมั่นอยู่ในผลที่ตนปรารถนา ไม่ยอมละความตั้งใจ ความรัก การถูกทรมาณ ไม่มีอำนาจที่จะทำลายความมั่นคงของพระเดมิย์ได้ ในที่สุดผลที่มุ่งหมาย ก็เข้ามาหาเอง พระองค์ทรงปิติอย่างล้นพ้น และทรงเปล่งอุทานว่า “ความหวังในวิบุลย์ผลย่อมสำเร็จด้วยดี แก่คน

ที่ไม่ใจเร็วด่วนได้” นั่นคือ การรู้จักรอคอยจะบังเกิดผลแห่งความปรารถนาให้เสมอและพระองค์ก็ได้เสด็จออกบรรพชาสมณังกที่อิฐฐานไว้ทุกประการ

พระมหาชนก

พระเจ้ามหาชนกษัตริย์แห่งกรุงมิลินทวิเทหรัฐ ทรงมีพระราชโอรสสองพระองค์ ทรงพระนามว่า พระอริฏฐชนกองค์หนึ่ง พระโปลชนกองค์หนึ่ง พระราชบิดาพระราชทานตำแหน่งอุปราชแก่พระอริฏฐชนก และตำแหน่งเสนาบดีแก่พระโปลชนก เมื่อพระเจ้ามหาชนกเสด็จสวรรคต พระอริฏฐชนกได้สวดยราชสมบัติแทน และพระราชทานตำแหน่งอุปราชแก่พระโปลชนกผู้เป็นพระอนุชา ต่อมาเมื่ออำมาตย์ผู้หนึ่งทูลยุยงว่า พระอนุชาจะก่อการกบฏ จึงให้จับพระอนุชาไปจองจำไว้ พระโปลชนกได้เสด็จหนีออกจากที่คุมขังไปได้ ทรงแค้นพระทัยพระเชษฐา ที่หลงเชื่ออำมาตย์ จึงรวบรวมไพร่พลเข้ามาทำการรบ จนพระอริฏฐชนกต้องสิ้นพระชนม์ในสนามรบ พระมเหสีของพระอริฏฐชนก กำลังทรงครรภ์แก่ ได้เสด็จหนีออกไปอาศัยอยู่กับอาจารย์ศึกษาปาโมกข์ผู้หนึ่ง ในเมืองกาลัมปะปาละ และประสูติพระโอรสองค์หนึ่ง ทรงเรียกพระนามเดียวกับพระอัยกาว่า พระมหาชนก

มหาชนกกุมารทรงเจริญวัยขึ้น ทรงพยายามได้ถามพระมารดาถึงความเป็นมาของตน ทรงทราบว่า พระราชบิดาของพระองค์ถูกชิงเอาราชสมบัติจึงคิดจะชิงราชสมบัติ คืนทั้ง ๆ ที่ในขณะนั้นพระองค์มีพระชนมายุเพียง 16 พรรษา ทรงขอพระราชทานทรัพย์จากพระมารดาตั้งหนึ่ง ลงเรือสำเภาก็ไปค้าขายทางสุวรรณภูมิ แล่นเรือมาได้ 7 วัน เรือถูกพายุใหญ่พัดจนเรือแตก ลูกเรือจมน้ำตายหมด พระมหาชนกว่าย่น้ำอยู่ในมหาสมุทรถึง 7 วัน นางมณีเมขลาผู้รักษาสมุทรมาพบเข้า จึงให้ความช่วยเหลือ อุ้มพาเหาะนำไปวางไว้ในสวนมะม่วง ณ เมืองมิลินท

พระโปลชนกษัตริย์แห่งมิลินท เสด็จสวรรคตมาได้ 7 วันแล้ว พระองค์ไม่มีราชโอรสจะครองราชสมบัติ ทรงมีแต่ราชธิดา ทรงพระนามว่าเจ้าหญิงสิวลี ก่อนที่พระองค์จะสิ้นพระชนม์ได้รับสั่งให้พวกอำมาตย์ทั้งหลายเลือกผู้ที่มีคุณสมบัติตามที่พระองค์บ่งไว้ 4 ประการให้เป็นกษัตริย์คุณสมบัติ 4 ประการมีดังนี้คือ

1. สามารถทำให้พระนางสิวลีพอพระทัย
2. สามารถรู้ห้วงอนันต์ลึกลับที่ละเอียด
3. สามารถยกธนูหนักประมาณ 1,000 แรงคนขึ้นได้
4. สามารถนำขุมทรัพย์ใหญ่ 13 แห่ง ออกมาได้

เมื่อเลือกกษัตริย์ไม่ได้ จึงทำพิธีเสี่ยงบุษยราชรถแล้วมีผู้ติดตามไป ราชรถนั้นไปหยุดอยู่ที่พระมหาชนกบรรทมอยู่ ผู้ติดตามจึงประโคมดนตรีจนพระมหาชนกตื่นบรรทม แล้วกราบทูลเชิญเสด็จเข้าเมือง ก่อนจะเสด็จขึ้นครองราชย์ พระมหาชนกสามารถทำให้พระนางสิวลีพอพระทัยได้

รู้หัวนอนบัลลังก์สี่เหลี่ยม ยกธนูได้ และแก้ปริศนาขุมทรัพย์ 13 ขุมได้ พระมหาชนกจึงได้อภิเษกกับพระนางสิวลี จนมีโอรสองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าทิวากุมาร ต่อมาพระมหาชนกทรงเกิดความเบื่อหน่ายในราชสมบัติ จึงเสด็จออกทรงผนวช พระนางสิวลีทรงคัดค้านโดยใช้อุบายต่าง ๆ แต่พระมหาชนกทรงตั้งพระทัยแน่วแน่แล้วที่จะไม่กลับไปครองราชสมบัติอีก แม้พระนางสิวลีและข้าราชการบริพารจะตามเสด็จไปทุกหนทุกแห่งก็ตาม จนในที่สุด พระมหาชนก ทรงปรารถนาจะให้พระนางสิวลีเสียพระทัยจะได้เลิกล้มการติดตาม จึงทรงเปรียบเทียบเรื่องนายช่างครให้พระนางฟังว่าคนสองคนที่อยู่ด้วยกัน ก็จะมีแต่ความขัดแย้งกัน ถ้าอยู่คนเดียวก็ไม่ต้องขัดแย้งกับใคร ฉะนั้น พระองค์จึงขอแยกทางกับพระนางสิวลี ตัดขาดไม่มีความสัมพันธ์กันต่อไป พระนางสิวลีเสียพระทัยจนสิ้นสติ พระมหาชนกจึงเสด็จไปแต่ลำพัง

เมื่อพระนางสิวลี เสด็จกลับพระนครแล้ว ได้ทำพิธีราชาภิเษก ทิวากุมารให้ขึ้นครองราชสมบัติแทนพระราชบิดา แล้วพระนางจึงเสด็จออกบำเพ็ญเพียรเช่นเดียวกับพระมหาชนก เมื่อสิ้นอายุขัยก็เสด็จสู่พรหมโลก

คติธรรมที่ได้จากเรื่องนี้ ก็คือผลแห่งการบำเพ็ญเพียร โดยการไม่ทอดทิ้งในการกระทำ ความดีแม้ในขณะที่ได้รับความทุกข์ การบำเพ็ญเพียรนั้นไม่สูญเปล่า ด้วยความตั้งใจจริงย่อมสำเร็จ ผลสมมโนปรารถนาแน่นอน สมดังคำที่พระพุทธองค์ดำรัสไว้ว่า “วิริเยน ทุกขมต เจติ” บุคคลล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร ความไม่หลงมัวเมาในทรัพย์สมบัติ ย่อมตัดความกังวลทั้งปวงได้สิ้น

พระสุวรรณสาม

มีนายพรานสองสหายรักใคร่กันมาก มีบ้านอยู่คนละฝั่งแม่น้ำ สหายทั้งสองสัญญากันว่า ถ้าฝ่ายหนึ่งมีลูกสาวฝ่ายหนึ่งมีลูกชายก็จะให้แต่งงานกัน ครั้นกาลต่อมาสหายฝ่ายหนึ่งมีลูกชาย ชื่อว่าทูลุฑกุมาร อีกฝ่ายหนึ่งมีลูกสาวชื่อว่า ปารีการกุมารี เด็กชายและเด็กหญิงทั้งสองมีรูปโฉมงามน่ารัก ถึงแม้ว่าทั้งสองจะเกิดในสกุลพราน ก็ไม่ทำปาณาติบาต มั่นอยู่ในศีลธรรม เมื่อเด็กทั้งสองเจริญวัยขึ้น บิดามารดาจึงให้ทั้งสองแต่งงานกันตามที่สัญญากันไว้ ทั้งสองแม้อยู่ร่วมกัน ก็มีได้ปฏิบัติอย่างสามีภรรยา แต่ปรารถนาจะออกบวช จึงไปขออนุญาตบิดาของตน บิดาของทั้งสองฝ่ายก็อนุญาต ทั้งสองคนจึงออกเดินไปยังหิมวันตประเทศทางฝั่งแม่น้ำคงคา ท้าวสักกะลงมาเนรมิตอาศรมให้ สองสามีภรรยา จึงต่างถือธรรมาวุธถือเพศบรรพชิต เจริญเมตตาพรหมวิหารอยู่ ณ ที่นั้น นางปารีการดาบสินีทำหน้าที่แสวงหาผลไม้มาฉันและทำความสะอาดอาศรม ทั้งสองต่างบำเพ็ญสมณธรรมด้วยจิตใจอันสงบ อยู่มาวันหนึ่ง ท้าวสักกะเทวราช พิจารณาเห็นอันตรรายว่า ฤๅษีทั้งสองนี้จะต้องเสียจักขุจึงลงมาปรากฏตัวบอกให้ทั้งสองคนมีบุตรด้วยกันเสีย เพื่อจะได้มีคนไว้ปรนนิบัติ แต่ฤๅษีทั้งสองอ้างว่าตนไม่ปรารถนาจะอยู่ร่วมกันอย่างคฤหัสถ์ ท้าวสักกะจึงบอกให้ทูลุฑฤๅษีเอามือลูบท้องปารีการดาบสินีก็จะบังเกิดบุตรในครรภ์ของนางได้ ทูลุฑดาบสินีทำตาม นางปารีการตั้งครรภ์ และคลอดบุตรเป็นชาย

มีผิวพรรณงดงาม จึงให้ชื่อว่า สุวรรณสาม ฤๅษีทั้งสองเลี้ยงดูจนสุวรรณสามมีอายุได้ 16 ปี วันหนึ่ง ทั้งสองออกไปหาผลไม้ ขณะเดินทางกลับจวนจะถึงอาศรม เผอิญฝนตกหนัก ทั้งสองจึงหลบฝนอยู่ ใต้ร่มไม้ซึ่งติดกับจอมปลวก ที่จอมปลวกนั้นมีสรพินชอาศัยอยู่ เมื่อน้ำฝนที่รดท่านทั้งสองไหลลงไป ในรูของสรพินช มันจึงโกรธ พ่นพิษออกมาพอดีถูกตาทั้งสองข้างของฤๅษีทั้งสอง ทำให้ทั้งสองตาบอด ชาดกกล่าวไว้ว่า ที่ทั้งสองตาบอดนั้น เพราะผลกรรมแต่ชาติก่อน ที่ทั้งสองเกิดเป็นหมอรักษาศา เมื่อ คนไข้ไม่ให้เงินค่ารักษาทั้งสองจึงช่วยกันทำให้คนไข้ตาบอด บาปจึงสนองในชาตินี้ พระสุวรรณสาม จึงเที่ยวตามหาบิดามารดาจนพบ และนำกลับมายังอาศรม ได้ปรนนิบัติบิดามารดาให้เดือดร้อน สุวรรณสามออกไปหาผลไม้มาเลี้ยงบิดามารดาทุกวัน โดยมีสัตว์ต่าง ๆ แวดล้อมเป็นเพื่อนช่วยเหลือ

วันหนึ่งพระราชอาชญา พระนามว่า บิลยักราช ได้เสด็จออกล่าสัตว์ จนไปถึงที่น้ำ ที่สุวรรณสามเคยมาตักน้ำไปให้บิดามารดา ทอดพระเนตรเห็นรอยเท้าเนื้อระเกะระกะไปหมด จึงแอบ อยู่ที่ซุ่มไม้คอยยิงสัตว์ สุวรรณสามครั้งได้เวลาก็ถือหม้อน้ำไปตักน้ำอย่างเคยทำมาเป็นที่กิจวัตร ขณะ เดินทางไปที่ที่น้ำบรรดาควางและเนื้อก็ติดตามแวดล้อมไปเป็นฝูงใหญ่ พระบิลยักราชทอดพระเนตร เห็นเช่นนั้นก็ทรงสงสัยว่าสุวรรณสามไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา จึงยกธนูจ้องเล็งยิงไปถูกสุวรรณสามล้มลง สุวรรณสามได้กล่าวขอร้องอยากเห็นหน้าผู้ที่ทำร้ายตนโดยที่ตนไม่มีความผิด พระบิลยักราชจึงปรากฏตัวขึ้น สุวรรณสามจึงกล่าวฝากฝังบิดามารดาเสียจักษุของตนต่อพระบิลยักราช แล้วก็สลบไป พระองค์จึงเสด็จไปยังอาศรมของฤๅษีทั้งสองทรงสารภาพความผิดในการกระทำของพระองค์ และขอรับ เป็นผู้อุปการะแทน แต่ทั้งสองฤๅษีปฏิเสธ และได้ขอร้องให้นำตนไปยังที่สุวรรณสามสลบอยู่ พระบิลยักราชจึงทำตามคำขอร้อง เมื่อฤๅษีทั้งสองไปถึงจึงยกวางสุวรรณสามขึ้นพาดคอก แล้วกล่าวคำ อธิษฐานว่า สุวรรณสามเป็นผู้ประพฤติดังพรหม มีความซื่อสัตย์ กตัญญูขอให้เทพดาได้โปรดเห็น ความดีงามของสุวรรณสาม ด้วยการถอนพิษนุออกจากร่างของสุวรรณสาม ส่วนเทพธิดา สุนทรวิก็ได้ช่วยอธิษฐานด้วย ทันใดนั้นก็เกิดอัศจรรย์ขึ้น คือ สุวรรณสามหายจากพิษชุนขึ้น ฝนขึ้น ฝนขึ้น ได้เห็นเพราะความกตัญญูของตนที่มีต่อบิดามารดา อันเป็นสิ่งที่เทวดาและมนุษย์สรรเสริญ และ ให้ความคุ้มครอง พระบิลยักราชเสด็จกลับเมือง จึงทรงบำเพ็ญกุศลกิจ มีการให้ทาน รักษาศีล ครอบครองราชสมบัติโดยชอบธรรมตลอดมาจนสิ้นพระชนม์

คติธรรมที่ได้จากเรื่องนี้ คือ ความเมตตา กรุณา เป็นสิ่งยังบุคคลให้เป็นที่รักของสรรพ สัตว์มวลมนุษย์และเทพดา สมดังพุทธโอวาทที่ว่า เมตตาทรรคัจจุโลก นอกจากนี้ความซื่อสัตย์ กตัญญูต่อบิดามารดาเยี่ยมเป็นที่สรรเสริญ และเป็นเครื่องปกป้องคุ้มกันอันตรายทั้งปวงได้

พระเนมิราช

พระราชานแห่งเมืองมิดิลา มีพระโอรสองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า เนมิกุมาร เนมิกุมาร ยินดีในการบำเพ็ญทาน รักษาอุโบสถศีลตั้งแต่องค์พระเยาว์ เมื่อเนมิกุมารเจริญวัยขึ้น พระราชบิดาทรงเบี่ยงหน่ายในราชสมบัติ เห็นความไม่เที่ยงแท้ของสังขาร ตามเรื่องราว พระองค์เห็นเส้นพระเศียรหงอกเพียงเส้นเดียวก็ทรงมอบราชสมบัติให้เนมิกุมารครองสืบต่อไป พระองค์เสด็จออกบรรพชาจนกระทั่งเสด็จสวรรคต

พระราชานเนมิราช เมื่อครองราชสมบัติแล้ว ก็โปรดให้สร้างศาลาทานขึ้น 5 แห่ง ทรงบริจาคทาน และรักษาเบญจศีลเป็นนิตย์ สมาทานอุโบสถศีลทุกบั้งค์ ทรงแสดงธรรมสั่งสอนประชาชนให้มั่นอยู่ในศีลในธรรม ประชาชนที่ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรมครั้งสิ้นชีพไปแล้วก็ได้ไปเกิดในสวรรค์ หมู่เทพเจ้าบนดาวดั่งส์ ต่างพากันสรรเสริญคุณงามความดีของพระเนมิราช เมื่อพระเนมิราชทรงบำเพ็ญทานอยู่นั้น ทรงดำริว่า ทาน กับ พรหมจรรย์ อย่างไหนจะมีานิสงส์มากกว่ากัน ครั้นไม่อาจตัดสินพระทัยได้ ก็ทรงปริวิตกอยู่ตลอดเวลา ท้าวสักกเทวราชได้ทราบข้อปริวิตกของพระเนมิราช จึงเสด็จลงมาแก้ปัญหาให้ โดยกล่าวว่าการประพฤติพรหมจรรย์เป็นคุณมากกว่าการบริจาคทาน ซึ่งจะเปรียบเทียบไม่ได้เลย กษัตริย์ทั้งหลายที่แล้ว ๆ มา ได้บริจาคทานเป็นการใหญ่ แต่ก็ไม่สามารถล่วงพ้นจากการท่องเที่ยวอยู่ในกามภิลิโสไปได้เลย ถึงแม้ว่าพรหมจรรย์จะประเสริฐกว่าทาน แต่ก็อย่าได้ทรงประมาทละเลยทานเสีย เพราะธรรมทั้งสองเป็นของคู่กัน คือ บริจาคทานและรักษาศีล

ต่อมาบรรดาเทพเจ้าทั้งหลายได้พากันไปเฝ้าท้าวสักกเทวราชทราบบัญญัติให้เชิญพระเนมิราชเสด็จมายังเทวโลก ท้าวสักกเทวราชจึงมีเทวบัญชาให้มาตุลีเทพสารณีไปเชิญพระเนมิราชให้เสด็จมายังเทวโลก มาตุลีไปถึงเมืองมิดิลา ขณะนั้นเป็นวันเพ็ญ พระเนมิราชทรงสมาทานอุโบสถศีลอยู่ จึงเชิญพระเนมิราชเสด็จมายังเทวโลก ในระหว่างทางเป็นทาง 2 แพร่ง คือไปนรก และสวรรค์ มาตุลีจึงทูลถามพระเนมิราชว่าจะไปทางไหนก่อน พระเนมิราชเลือกไปตุนรกก่อน มาตุลีจึงพาไปตุนรกผ่านแม่น้ำเวตรณี มีสัตว์นรกถูกรุทรมานต่าง ๆ นานา ล้วนน่ากลัวทั้งสิ้นมีนรกมากมายหลายขุม เหตุเพราะได้ทำบาปไว้มากในเมืองมนุษย์ เสร็จแล้วมาตุลีจึงนำพระเนมิราชเสด็จขึ้นไปยังเทวโลก ได้ทอดพระเนตรเห็นเทพธิดาและเทพบุตร มีวิมานอันงดงาม มีการขับร้องประโคมดนตรีอันไพเราะทงนี้ เพราะเทพบุตรเทพธิดาเหล่านั้นได้ประกอบแต่กุศลกรรมเมื่อครั้งอยู่ในเมืองมนุษย์ พระเนมิราชประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดาวดั่งส์พอสมควรแล้ว จึงอำลากลับจากเทวโลกเมื่อเสด็จถึงเมืองมิดิลาแล้ว ได้ตรัสเล่าเรื่องนรก สวรรค์ ให้ราษฎรฟัง แล้วขอให้ทุกคนได้หมั่นบริจาคทานและรักษาศีล

พระเนมิราชครองราชสมบัติโดยชอบธรรมตลอดมา จนวันหนึ่งทรงทอดพระเนตรเห็น
เกศาหงอกเส้นหนึ่ง จึงเกิดสลดพระทัย ได้มอบราชสมบัติให้พระโอรส แล้วเสด็จออกทรงผนวช
เจริญพรหมวิหารสำเร็จกิจญาสมบัติ เมื่อสวรรคตได้ไปบังเกิดยังเทวโลก

คติธรรมที่ได้จากเรื่องนี้ ก็คือ การได้พิจารณาเห็นโทษของความชั่ว และผลของกรรมดี
ไม่ประมาทในสังขาร และประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อหวังความสุขสงบในสุคติภูมิ

พระมโหสถ

มโหสถเป็นบุตรของเศรษฐีสิริวิฑกะ และนางสุนาเทวี อยู่ที่บ้านปราจีนยวมัชฌคาม แรก
เกิดกล่าวกันว่ามโหสถแห่งยาถื่อแห่งหนึ่งออกจากครรภ์มารดา เศรษฐีบิดาเป็นโรคปวดศีรษะมา 7 ปี
จึงเอาแท่งโอสถนั้นมาฝนที่หินบด แล้วทาที่หน้าผาก ก็หายปวดศีรษะทันที ความศักดิ์สิทธิ์ของโอสถ
นั้นได้แพร่หลายทั่วไป ใครเจ็บไข้ได้ป่วยก็มาหาเศรษฐี เมื่อได้โอสถรักษาก็หายเจ็บไข้ทุกคน เพราะ
โอสถวิเศษนี้ เศรษฐีจึงตั้งชื่อบุตรว่า มโหสถ ในบรรดาเพื่อนเด็กวัยเดียวกัน มโหสถเป็นเด็กที่มี
สติปัญญาหลักแหลมกว่าคนอื่น ๆ นอกจากมีความรอบรู้แล้ว มโหสถยังเป็นเด็กที่มีความรู้สึกรับผิดชอบ
ด้วย มโหสถได้สร้างศาลาทานขึ้นหลังหนึ่ง เพื่ออุทิศให้เป็นที่พักอาศัยของคนทั่วไป เช่น สมณ-
พราหมณ์ หญิงมีครรภ์ คนเดินทาง ฯลฯ โดยจัดสร้างแบ่งแยกเป็นส่วน ๆ การวางแผนผัง มโหสถ
เป็นผู้ออกความคิดและเป็นผู้ดำเนินงานด้วยตนเอง

พระเจ้าวิเทหราช กษัตริย์แห่งมิลินนคร ทรงมีบัณฑิต ประจำราชสำนักอยู่ 4 คน คือ
เสนกะ ปุกกุสะ กามินทะ และ เทวินทะ บัณฑิตทั้ง 4 คนนี้ เคยกราบทูลพระเจ้าวิเทหราชเมื่อ
7 ปี มาแล้วว่า จะมีบัณฑิตคนที่ 5 เกิดขึ้น และจะมีสติปัญญาเหนือเขาทั้ง 4 คน จึงให้อำมาตย์
4 คน แยกทางกันไปสืบดู อำมาตย์ที่ไปทางด้านปราจีนทิศได้เห็นสถานที่คล้ายเทวสถานตรงนั้น
รู้สึกประหลาดใจมาก จึงสอบถามผู้คนแถบนั้น ได้ความว่า เป็นฝีมือของช่างคนหนึ่ง ซึ่งทำตาม
แบบของมโหสถบัณฑิต เป็นบุตรของสิริวิฑกเศรษฐีมีอายุได้ 7 ปี อำมาตย์ผู้นั้น จึงนับปีตั้งแต่ปีที่
บัณฑิตทั้ง 4 คน เคยกราบทูลพระเจ้าวิเทหราชได้ครบ 7 ปีพอดี จึงส่งคนไปกราบทูลพระเจ้าวิเทหราช
ว่า บัดนี้ ได้พบบัณฑิตคนที่ 5 แล้ว ชื่อ มโหสถ บุตรสิริวิฑกเศรษฐีขอให้ให้นำมโหสถเข้าเฝ้าได้หรือ
ยัง พระเจ้าวิเทหราชได้ปรึกษาบัณฑิตทั้ง 4 คน แต่ทั้งหมดพากันขัดขวางมิให้พระเจ้าวิเทหราชนำ
มโหสถเข้ามาในวัง ด้วยเกรงว่า ความเด่นของตนจะต่ำต้อยลง โดยให้เหตุผลว่า การสร้างสถานที่
เหล่านั้น ใคร ๆ ก็สร้างได้ ชื่อนี้เป็นสิ่งเล็กน้อยเหลือเกิน พระเจ้าวิเทหราชจึงทรงคอยติดตามดูการ
กระทำของมโหสถอยู่ตลอดเวลา

ต่อไปนี้จะยกเรื่องที่แสดงความฉลาดของมโหสถ ที่ใช้ปัญญาวินิจฉัยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น
ได้สำเร็จเป็นตัวอย่าง

๔ เรื่องบุตร

หญิงคนหนึ่งพาลูกไปที่สระโบกขรณีของมโหสถบัณฑิต ต้องการจะล้างหน้าจึงเอาลูกวางไว้กับผ้าตนเองลงล้างหน้า ขณะนั้นมีนางยักษิณีคนหนึ่งเห็นทารกนอนอยู่นึกอยากจะกินจึงแปลงเพศเป็นสตรีมาถามว่า “ทารกนี้น่ารักจริงเป็นลูกของเธอหรือ” หญิงมารดาตอบว่า “จะลูกฉันเอง” ยักษิณีแปลงพูดว่า “ฉันจะให้ทารกดื่มนม” ครั้นหญิงมารดาอนุญาต ยักษิณีแปลงก็อุ้มทารกใส่บ่าแล้วเดินหนีไป หญิงมารดาเห็นดังนั้นจึงขึ้นจากสระวิ่งไล่จนทันพูดว่า “เอ็งจะพาลูกเข้าไปไหน” ยักษิณีแปลงตอบว่า “อะไรกัน ทารกนี้เป็นลูกของข้าต่างหากนางข้างคู่” ทั้งสองทะเลาะกันเสียงดังลั่นจนได้ยินถึงมโหสถบัณฑิต มโหสถจึงได้เรียกมาถามว่า “เรื่องเป็นอย่างไรกัน” ทั้งสองจึงแจ้งให้ทราบ มโหสถทราบว่าหญิงคนที่อุ้มทารกนั้นเป็นยักษิณี เพราะตาไม่กระพริบ ลูกตาแดง และไม่มีเงาในลูกตา แต่เพื่อให้ข้อเท็จจริงปรากฏแก่มหาชน จึงขีดรอยลงบนแผ่นดินเอาทารกนอนกลางรอยขีด ให้ยักษิณีแปลงจับมือทารก ให้หญิงมารดาจับเท้าแล้วพูดว่า “เอาละเจ้าทั้งสองจงจุดคร่าเอาไป ทารกนี้จะเป็นบุตรของผู้ที่สามารถเอาไปได้” หญิงทั้งสองก็จุดคร่าทารกนั้น ทารกทนความเจ็บปวดไม่ได้จึงร้องจ้าขึ้น หญิงมารดาเห็นลูกร้องก็สงสารเพียงใจจะขาด จึงปล่อยลูกยื่นร้องให้อยู่ มโหสถบัณฑิตจึงถามมหาชนที่ประชุมกันอยู่ ณ ที่นั้นว่า “ใจของหญิงที่เป็นมารดากับใจของหญิงที่ไม่ใช่มารดา ใครมีใจอ่อนกว่ากัน”

มหาชนตอบว่า “ใจของมารดาอ่อน”

มโหสถถามว่า “ถ้าเช่นนั้นหญิงที่ปล่อยทารกไปยื่นร้องให้อยู่กับหญิงที่จุดทารกได้เอาไปอุ้มอยู่นั้น คนไหนเป็นมารดาของเด็ก”

มหาชนตอบว่า “หญิงที่ปล่อยทารกไปยื่นร้องให้อยู่เป็นมารดาทารก”

มโหสถบอกว่า “ถูกแล้ว และหญิงที่จุดทารกไปได้นั้นเป็นยักษิณีแปลง

มหาชนถามว่า “รู้ได้อย่างไร”

มโหสถตอบว่า “เพราะตาของยักษิณีนั้นไม่กระพริบ ตาแดงและไม่มีเงา” แล้วหันไปถามยักษิณี “แกเป็นใคร”

นางยักษิณีตอบว่า “ข้าพเจ้าเป็นยักษิณี”

มโหสถถามต่อไปว่า “เจ้าจะเอาทารกนั้นไปทำไม”

นางยักษิณี “เอาไปกิน”

มโหสถ “นางอันธพาล เจ้าทำบาปมาก่อนจึงเกิดเป็นยักษิณี บัดนี้ยังจะทำชั่วอีกหรือ เจ้าควรทำความดีไว้บ้าง” แล้วมโหสถก็ให้นางยักษิณีตั้งอยู่ในเบญจศีล ให้นำทารกมาคืนให้แก่หญิงมารดา

มารดาทารกได้รับบุตรคืนก็ดีใจ สรรเสริญมโหสถแล้วพาบุตรกลับไป

เรื่องโคผู้ตกลูก

วันหนึ่งพระเจ้าวิเทโหราชตรัสสั่งให้ราชบุตรนำโคตัวผู้มา 1 ตัว ให้อาหารจนพุงกางแล้วส่งให้ชาวบ้าน บอกว่าโคผู้ตัวนี้ตั้งท้องให้ชาวบ้านช่วยกันทำให้โคนี้ตกลูก แล้วส่งกลับไปพร้อมด้วยลูกโค ถ้าไม่มีใครทำได้จะถูกปรับไหม ชาวบ้านพากันไปห้ามโหสถ แจ้งให้ทราบถึงพระราชประสงค์ของพระราชา

มโหสถคิดว่า เรื่องนี้เป็นปริศนาจะต้องย้อนด้วยปริศนา จึงถามชาวบ้านว่า “ท่านทั้งหลาย ใครจะรับอาสาไปกราบทูลพระราชาบ้าง” ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันลงมติให้ชายผู้หนึ่ง ซึ่งมีความกล้าหาญพูดจาคล่องแคล่วเป็นผู้ไปกราบทูลพระราชา ก่อนจะส่งชายผู้นั้นไป มโหสถบังนึกได้เรียกตัวมา แล้วสอนให้ทำอุบายว่า “ท่านจงทำผมให้ยุ่ง แล้วร้องให้คร่ำครวญเดินไปทางประตูพระราชนิเวศน์ มีใครถามก็อย่าตอบ จงเดินร้องให้สยายผมเรื่อยไป ถ้าพระราชารับสั่งให้เข้าเฝ้าตรัสถามถึงเหตุที่ร้องให้ก็จงกราบทูลว่า “ขอเดชะ ข้าแต่สมมติเทพ บิดาของข้าพระพุทธเจ้าปวดท้องคลอดมาได้ 7 วันแล้ว ยังคลอดบุตรไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้ามาครั้งนี้ ก็หวังพึ่งพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม โปรดแนะวิธีการทำคลอดแก่บิดาของข้าพระพุทธเจ้าด้วยเถิด” หากพระราชาตรัสว่า “เจ้านี้บ้า บ้าแน่แล้ว มีอย่างไหน ผู้ชายคลอดบุตร จะเป็นไปได้หรือ” ท่านจงตั้งสติให้ดีแล้วทูลว่า “ขอเดชะถ้าผู้ชายคลอดบุตรไม่ได้ ชาวบ้านปราจีนยวมัชฌิมคามจะทำให้โคตัวผู้ตกลูกได้อย่างไรพระพุทธเจ้าข้า” มโหสถสอนวิธีที่ไปกราบทูลพระราชาให้แก่ชายผู้นั้นแล้ว ชายผู้นั้นก็ทำตามที่มโหสถบอกทุกประการ

พระเจ้าวิเทโหราชได้สดับคำกลาบทูลย้อนปริศนาเช่นนั้น จึงตรัสถามว่า “ใครเป็นผู้คิดปริศนานี้” ชายนั้นกราบทูล “มโหสถพระเจ้าข้า” พระราชาทรงโปรดปรานมโหสถมากขึ้น

ในที่สุดพระเจ้าวิเทโหราชจึงมีรับสั่งให้คนไปเชิญมโหสถเข้าอยู่ในวังโดยมีรับสั่งให้มโหสถนำลูกม้าอัสตรมาเฝ้า วันแรกที่มีมโหสถเข้าไปถึงในวัง ถูกบัณฑิตทั้ง 4 คน คอยจับผิด ด้วยการที่มโหสถให้บิดาของตนนั่งอยู่ในตำแหน่งต่ำกว่าตน แต่มโหสถสามารถแก้ปัญหาได้ โดยเปรียบตนเหมือนลูกม้าอัสตรที่เกิดจากลาและแม่ม้าผสมกัน ม้าอัสตรนี้ถือว่าเป็นม้ามีค่ามากเหนือกว่าตระกูลเดิม เมื่อพระเจ้าวิเทโหราชมีรับสั่งให้นำม้าอัสตรมาถวาย อันเปรียบได้แก่ตัวเขาเอง ก็ย่อมจะต้องมีค่าเหนือบิดา ที่เปรียบเหนือพ่อลาของม้าอัสตรย่อมด้อยค่ากว่า บัณฑิตทั้ง 4 คน พากันทักถามว่ามโหสถดูหมิ่นบิดาตน แต่พระเจ้าวิเทโหราชทรงพอพระทัยในคำเปรียบของมโหสถมาก จึงไม่ทรงเห็นตามคำของบัณฑิตทั้ง 4 คนนั้น กลับทรงโปรดปรานมโหสถเป็นพิเศษ ตั้งแต่นั้นมาเมื่อมีปัญหาต่าง ๆ มโหสถก็เป็นผู้แสดงปัญญาถวายพระเจ้าวิเทโหราชอยู่เป็นนิจ

วันหนึ่งพระเจ้าวิเทหราชเสด็จประพาสป่า ได้พบนางผู้หนึ่งซึ่งเป็นบุตรของอาจารย์แห่งเมืองตักกสิลา อยู่บนต้นไม้เตี้ยเพราะถูกสามีน้องบึงคุดตระทอดทิ้ง จึงขออนุญาตมาเป็นมเหสี ให้นามว่า อุทุมพรเทวี เมื่อนางอุทุมพรเทวีเข้ามาอยู่ในวัง ตำแหน่งมเหสีแล้ว ในวันหนึ่งได้พบบึงคุดตระสามีนเดิมถูกเกณฑ์มาทำทางก็เกิดความขบขันจึงทรงพระสรวล ทำให้พระเจ้าวิเทหราชเข้าใจผิดคิดว่าพระนางอุทุมพรเทวีทรงพระสรวลกับชายหนุ่ม จึงจะลงโทษประหารชีวิตแต่พระมโหสถช่วยแก้ไขให้ โดยอ้างเรื่องสิริกัปกาลกนิเป็นข้อคิด พระนางอุทุมพรเทวีจึงพ้นผิด และเห็นว่ามโหสถมีบุญคุณแก่ตน จึงกราบทูลขอมโหสถต่อพระเจ้าวิเทหราชให้มโหสถมีฐานะเท่ากับน้องชายของพระนาง

เมื่อมโหสถมีอายุ 16 ปี สมควรมีคู่ครองได้ พระนางอุทุมพรเทวีจะจัดหาหญิงมาเป็นคู่ครองของมโหสถ แต่มโหสถขอเลือกหญิงด้วยตัวเอง จึงขอเดินทางไปจนถึงบ้านอุตตยวัมชคาม ได้พบหญิงคนหนึ่งชื่ออมร เป็นบุตรของเศรษฐีแต่บัดนี้ได้ยากจนลง หญิงสาวผู้นี้มีรูปร่างงดงาม สมบูรณ์ด้วยบุญสิริลักษณะทุกประการ ทั้งเป็นหญิงที่มีสติปัญญาหลักแหลม มโหสถได้ลองปัญญาด้วยวิธีต่าง ๆ จนเห็นว่านางเหมาะสมที่จะเป็นคู่ครองของตนจึงพาเข้าเมืองแล้วกราบทูลพระเจ้าวิเทหราชกับพระนางอุทุมพรเทวี ทั้งสองพระองค์ทรงพระราชทานทรัพย์และทรงประกอบพิธีแต่งงานให้อย่างใหญ่โต ชาวเมืองต่างพากันชื่นชมยินดี นำของขวัญมาให้มากมายจนนางอมรต้องแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งถวายเข้าพระคลังไป

บัณฑิตทั้ง 4 ต่างพากันพิจารณาในความเจริญรุ่งเรืองของมโหสถและภรรยาจึงคิดจะกำจัดมโหสถเสียทั้ง 4 คนพากันไปลักพระราชทรัพย์ของพระเจ้าวิเทหราชคนละสิ่ง แล้วให้หญิงคนใช้นำไปขายที่บ้านมโหสถ นางอมรจับพิรุณได้จึงให้ผู้มาขายทำหนังสือเป็นหลักฐานไว้ทั้ง 4 คน บัณฑิตทั้ง 4 ได้พากันไปกราบทูลพระเจ้าวิเทหราชให้ลงโทษมโหสถที่ได้กระทำผิด แต่มโหสถรู้ตัวได้หนีออกไปจากเมืองเสียก่อน บัณฑิตทั้ง 4 จึงพากันไปเกี่ยวพาราสีนางอมร แต่ก็ถูกนางอมรทำอุบาย จับตัวกร้อนผมเอาอิฐขดศึระจนเล็ดออกแล้วห่อด้วยเสื้อลำแพน ให้คนใช้แบกไปส่งในวัง นางอมรเข้าเฝ้าพระเจ้าวิเทหราชกราบทูลความจริงให้ทรงทราบทุกประการ พร้อมทั้งแสดงหลักฐานต่าง ๆ เกี่ยวกับพระราชทรัพย์ พระเจ้าวิเทหราชทรงกริ้วบัณฑิตทั้ง 4 ราชสั่งให้กลับบ้านไป แต่มิได้ทรงรับสั่งประการใดเกี่ยวกับมโหสถ ต่อมาเทวดาที่สิงสถิตอยู่ในวัง เคยฟังมโหสถแก้ปัญหาย่อย ๆ เมื่อมโหสถไม่อยู่จึงปรากฏตัวขึ้น และตั้งปัญหาให้พระเจ้าวิเทหราชตอบ พระเจ้าวิเทหราชให้บัณฑิตทั้ง 4 ตอบ ก็ตอบไม่ได้ จึงใช้ให้คนไปตามมโหสถกลับวัง มโหสถสามารถแก้ปัญหาย่อยของเทวดาได้ ครั้นนี้จึงทำให้บัณฑิตทั้ง 4 โกรธแค้นมโหสถยิ่งนัก จึงได้พยายามกล่าวหาว่ามโหสถคิดขบถต่อพระเจ้าวิเทหราช โดยตั้งปัญหาเพื่อจับผิดว่า คนเรานั้นควรบอกความลับแก่ใคร บัณฑิตทั้ง 4 บอกว่า ควรบอกความลับแก่

สหาย พี่ชายหรือน้องชาย บุตร และมารดา แต่มโหสถตอบว่า ไม่ควรบอกแก่ใครเลย จนกว่าจะทำงานสำเร็จ จึงทำให้พระเจ้าวิเทหราชสงสัยว่ามโหสถได้ปิดบังความลับไว้ แต่มโหสถก็สามารถสืบความลับของบัณฑิตทั้ง 4 ได้ จึงกราบทูลพระเจ้าวิเทหราชให้ทรงทราบ พระเจ้าวิเทหราชทรงกริ้วบัณฑิตทั้ง 4 มาก และรับสั่งให้จองจำไว้ แต่มโหสถได้ทูลขอภัยโทษให้ ตั้งแต่นั้นมามโหสถก็รับราชการด้วยความสุข ได้ช่วยทำนุบำรุงบ้านเมือง ด้วยการฝึกฝนทหาร เตรียมเสบียง สร้างกำแพงเมืองใหม่ ส่งกองทหารสอดแนม 101 คน แยกย้ายกันไปยัง 101 นคร พร้อมทั้งมอบเครื่องบรรณาการไปถวายกษัตริย์แต่ละนคร และของแต่ละชั้นมโหสถได้จารึกชื่อของตนไว้ทุกชั้น

พระเจ้าจูลนิพรหมทัต กษัตริย์แห่งอุตรปัญจาลนคร ทรงมีบุโรหิตที่ปรีการาชการชื่อ เกวัญพราหมณ์ เกวัญได้ทูลให้พระเจ้าจูลนิพรหมทัตมีพระทัยปรารณาความเป็นใหญ่ในชมพูทวีป โดยเตรียมทัพไปรบนครต่าง ๆ มีชัยชนะหมด เสร็จแล้วจึงอุบายเชิญเจ้านคร 101 นคร มางานเลี้ยง และลอบใส่ยาพิษลงในสุราเพื่อฆ่ากษัตริย์ทั้ง 101 นคร สุขบัณฑิต นักแก้วแสนรู้ของมโหสถสืบข่าวมาได้ และนำความลับบอกมโหสถเสียก่อน มโหสถจึงส่งคนไปทำลายไหสุราจนหมดสิ้น พระเจ้าจูลนิพรหมทัตกริ้วมโหสถมาก จึงยกกองทัพมาตีมิถิลานครทันที เมื่อได้ต่อสู้กันด้วยกองทหารแล้วทั้งสองฝ่ายไม่สามารถเอาชนะกันได้ จึงคิดจะเอาชนะกันด้วยธรรมยุท โดยตั้งกติกาว่า ผู้แพ้จะต้องกราบผู้ชนะ มโหสถใช้ปัญญาของตนโดยออกอุบายโดยทำที่ท่าว่าจะมอบของขวัญให้เกวัญพราหมณ์ แต่เมื่อเกวัญออกมา มโหสถกลับโยนของไว้บนพื้นพอเกวัญก้มตัวลงเก็บ มโหสถก็กดหัวเกวัญไว้แล้วประกาศไปยังกองทหารของพระเจ้าจูลนิพรหมทัตว่า เกวัญยอมกราบตนแล้ว ด้วยอุบายนี้ทำให้กองทัพของพระเจ้าจูลนิพรหมทัตเข้าใจผิดคิดจะถอยทัพ แต่เกวัญพราหมณ์โกรธแค้นและอับอายมโหสถมาก จึงสั่งให้ยกทัพมาใหม่ คราวนี้มโหสถได้ส่งอนุเกวัญพราหมณ์ออกไปเป็นไส้ศึกในกองทัพพระเจ้าจูลนิพรหมทัต ทำให้เกิดแตกความสามัคคีระหว่างกษัตริย์ 101 นคร อนุเกวัญทูลพระเจ้าจูลนิพรหมทัตว่า กษัตริย์ทั้ง 101 นคร นั้นต่างได้รับสินบนจากมโหสถทั้งสิ้น ซึ่งพิสูจน์ได้จากเครื่องบรรณาการของกษัตริย์แต่ละองค์จะมีชื่อมโหสถอยู่ พระเจ้าจูลนิพรหมทัตทรงพิศุจน์ก็เห็นจริงทุกประการเมื่อ กษัตริย์ทั้ง 101 นคร แตกความสามัคคีกัน ศักครั้งนั้นจึงส่งปลง เกวัญพราหมณ์ยังผูกใจเจ็บมโหสถอยู่จึงออกอุบายทำที่ว่าจะยกเจ้าหญิงปัญจาลจันตี พระราชธิดาของพระเจ้าจูลนิพรหมทัตให้แก่พระเจ้าวิเทหราช จึงส่งราชทูตไปมิถิลานคร มโหสถได้ทูลคัดค้าน แต่พระเจ้าวิเทหราชมิได้ทรงเชื่อมโหสถ จึงต้องยอมตามพระราชประสงค์ ตนเองรับอาสาเดินทางล่วงหน้าไปก่อน ครั้นถึงปัญจาลนครจึงเข้าเฝ้าพระเจ้าจูลนิพรหมทัตอ้างว่าตนมาหาที่สร้างพระราชฐานให้เป็นที่ประทับพระเจ้าวิเทหราช พระเจ้าจูลนิพรหมทัตทรงให้เลือกที่ดินได้ตามชอบใจ มโหสถเลือกได้ที่ริมแม่น้ำ สร้างพระราชฐานขึ้นใหม่ 1 หลัง พร้อมทั้งชุดอุโมงค์ทะลุไปจนถึงพระราชวังของพระเจ้าจูลนิพรหมทัตโดยไม่มีผู้ใดล่วงรู้ความ

ลับเลย ภายในพระราชฐานได้ทำประตูเปิดเป็นกลไก มีประทีปโคมไฟถึง 101 ดวง ดับ และปิดได้พร้อมกันทั้งหมด เมื่อสร้างเสร็จแล้วมโหสถก็ทูลเชิญพระเจ้าวิเทหราชเสด็จไปประทับ พระเจ้าจูลนีพรหมทัต และแก้วพราหมณ์คอยโอกาสอยู่แล้วจึงส่งทหารมาจับกุมทันที ขณะเดียวกันมโหสถก็ได้ส่งคนลอบไปได้อุโมงค์จับตัวมโหธรสและธิดาไว้ได้เป็นตัวประกัน พระเจ้าจูลนีพรหมทัต ทรงยอมแพ้ต่อบัญชาอันหลักแหลมของมโหสถอีก ด้วยการต้องปล่อยตัวพระเจ้าวิเทหราช และได้ทรงรับสั่งชักชวนให้มโหสถมารับราชการในราชสำนักของพระองค์มโหสถให้สัญญาว่าถ้าสิ้นพระเจ้าวิเทหราชแล้วตนจึงมารับราชการในอุตรปัญจาลนคร เมื่อพระเจ้าวิเทหราชเสด็จสวรรคตแล้ว มโหสถก็ทำตามคือ ได้เดินทางไปยังอุตรปัญจาลนคร และได้แสดงบัญชาอันหลักแหลมเป็นที่เลื่องลือตลอดมา

คติธรรมที่ได้จากเรื่องนี้ก็คือ ปัญญาอันย่อมมีประโยชน์ใหญ่หลวง สุขุม ละเอียด ให้สำเร็จประโยชน์ทั้งในภพนี้ และภพหน้า ปราษฎ์ทั้งหลายกล่าวว่า ปัญญาอันแหละประเสริฐที่สุด สมดังพุทธภาษิตที่ว่า “ปัญญา นรานํ รตนํ” ปัญญาเป็นรัตนะของนรชนทั้งหลาย

กวีหัตถ์

พระเจ้าพรหมทัต กษัตริย์แห่งกรุงพาราณสี มีพระราชโอรสองค์หนึ่ง จึงได้พระราชทานตำแหน่งอุปราชให้ แต่ภายหลังทรงระแวงพระทัยว่า พระโอรสจะชิงราชสมบัติ จึงมีรับสั่งให้พระราชบุตรออกไปอยู่นอกเมือง เมื่อพระราชบิดาสิ้นพระชนม์แล้วจึงจะกลับมาครองราชสมบัติได้ พระราชโอรสจึงเสด็จออกถือบวชอยู่ริมแม่น้ำมุนาแต่ลำพัง มีนางนาคคนหนึ่ง สามิตาย เกิดความว่าเหวได้มาช่วยปรนนิบัติพระราชบุตร นางนาคคนนั้นชื่อ มาณวิกา พระราชโอรสจึงได้นางนาคเป็นมโหสถีโอรสองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าสาครพรหมทัต และธิดาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า สมุททชา เมื่อพระเจ้าพรหมทัตสวรรคต อำมาตย์ทั้งหลายจึงพากันกราบทูลพระราชบุตรให้กลับไปครองราชสมบัติ ส่วนนางนาคมาณวิกานั้นไม่ขอตามเสด็จไปด้วย เพราะวิสัยนาคเมื่อโกรธแล้วย่อมเป็นภัยแก่มนุษย์ จึงกลับไปอยู่นาคพิภพ พระราชบุตรจึงเสด็จกลับเข้าเมืองพร้อมทั้งราชโอรสและธิดา

วันหนึ่ง สาครพรหมทัต และสมุททชา ประทับอยู่ที่สระโบกขรณี มีเต่าตัวหนึ่งโผล่ขึ้นจากน้ำ ทำให้ทั้งสองพระองค์ตกพระทัย พระราชบุตรทรงกริ้วจึงมีรับสั่งให้ลงโทษเต่าอย่างหนัก เต่านั้นมีความเฉลียวฉลาดมากได้พูดทำที่เป็นกลว่าตนนั้นกล้วน้ำวนที่สุด พระราชบุตรจึงรับสั่งให้เอาเต่าไปปล่อยที่น้ำวน เต่านั้นก็ตกลงไปที่ปล่องน้ำซึ่งเป็นทางไปเมืองบาดาล ขณะนั้นนาคมาณพโอรสทำวธรรฐ กำลังเล่นน้ำอยู่เห็นเต่าจึงจับไว้ เต่าเห็นทางที่จะเอาตัวรอดได้ จึงบอกว่าจะตนเองซื้อจืดจухเป็นราชทูตของพระเจ้าพาราณสีให้มาเฝ้าทำวธรรฐเพื่อจะยกราชธิดาให้ ทำวธรรฐจึงให้ทูตนาคนั้นไปยังเมืองมนุษย์พร้อมกับเต่า ระหว่างทางเต่าทำอุบายหนีเอาตัวรอดไป เมื่อพวคนาคไปถึงเมืองพาราณสี

ก็ทูลถามพระราชบุตร แต่ได้รับการปฏิเสธ เพราะความเข้าใจผิด ท้าวธรรมทรงกริ้วมาก รับสั่งให้ภาค
ทั้งหลายขึ้นมาทำให้มนุษย์ตกใจกลัว พระราชบุตรทรงห่วงใยในความเดือดร้อนของประชาชน จึงยอม
ยกนางสมุททชาให้ท้าวธรรม ท้าวธรรมจึงเนรมิตเมืองบาดาลให้เหมือนเมืองมนุษย์ มีนาคแปลงเป็น
ข้าราชบริวาร นางสมุททชามีโอรส 4 องค์ คือ สุทัศน์ะ ทัดตะ สุโภคะ และอริฏฐะ และท้าวธรรมได้
แบ่งราชสมบัติให้เท่า ๆ กันทั้ง 4 องค์ โดยต่างคนต่างปกครองกันอยู่คนละเขต

ทัดตะ เป็นโอรสที่เฉลียวฉลาดที่สุดในบรรดาโอรสทั้งหมดของท้าวธรรม จึงได้รับสมญาว่า
ภูริทัดตะ ภูริทัดตะได้ขึ้นไปเฝ้าท้าวสักกเทวราช พร้อมกับบิดาอยู่เนือง ๆ จึงมีความปรารถนาจะใคร่
ได้ไปเกิดในเทวโลกบ้าง ได้เริ่มบำเพ็ญเพียรด้วยการรักษาอุโบสถศีล ภูริทัดตะขึ้นมาบำเพ็ญเพียร
รักษาศีลอยู่บนเมืองมนุษย์ ขดกายนอนอยู่บนจอมปลวกใกล้ต้นไทรใหญ่ริมแม่น้ำยมุนา เมื่อรักษาศีล
ตลอดคืนแล้ว ถึงเวลารุ่งอรุณ นางนาค 10 นางก็ขึ้นมาปรนนิบัติแล้วเชิญภูริทัดตะกลับลงไปเมือง
บาดาลอยู่เช่นนั้นเสมอมา ภูริทัดตะอธิษฐานอุโบสถกอบปรด้วยองค์ที่ว่า “ผู้ใดต้องการหนังกัถี เอ็น
กัถี กระดุกกัถี เลือดกัถี จงนำเอาไปตามต้องการเถิด” และเนรมิตกายเท่างอนไถ ครั้นนั้นมีพราหมณ์
ชื่อเนสาท และบุตรชายชื่อโสมทัต ออกมาล่าสัตว์ พบภูริทัดตะจึงได้ไต่ถาม ภูริทัดตะก็บอกความจริง
ทุกประการ แต่เห็นลักษณะของพราหมณ์ดูเป็นที่มึนงงหายากกายร้ายกาจ เกรงว่าพราหมณ์เนสาทจะ
ไปบอกหม่อมมาทำร้ายตน จึงชวนสองพ่อลูกลงไปเที่ยวนาคพิภพ ได้พักอยู่ 1 ปี เมื่อพราหมณ์เนสาท
ขอลับเมืองมนุษย์ ภูริทัดตะจึงพระราชทานทรัพย์ให้พราหมณ์เนสาทไป และรับสั่งว่าถ้ามีความ
เดือดร้อนให้มาเฝ้า จะให้ความช่วยเหลือ

มีพราหมณ์ผู้หนึ่งมีหนี้สินมาก จึงหนีออกจากบ้านมาปฏิบัติพระดาบส จนพระดาบสพอใจ
จึงได้ให้มนต์บทหนึ่ง ชื่อ *อาลัมพายน* ซึ่งพยากรณ์ให้ไว้ พราหมณ์นั้นเมื่อได้มนต์จึงลาดาบสไป
และเดินสาธยายมนต์มาจนถึงริมฝั่งแม่น้ำยมุนา ครั้นรุ่งอรุณนางนาคถือดวงแก้ววิเศษมาวางไว้ริมฝั่ง
น้ำ แล้วพากันลงเล่นน้ำ เมื่อได้ยินพราหมณ์สาธยายมนต์คิดว่า เป็นพยากรณ์ จึงแหวกแผ่นดินหนี
ไป พราหมณ์เห็นแก้วมณีจึงหยิบเอาไป ฝ่ายพราหมณ์เนสาท และโสมทัตกำลังออกล่าเนื้อ เห็น
พราหมณ์ถือแก้วมณีเดินมา พราหมณ์เนสาทอยากได้แก้วมณีนั้นมาก เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนจึงได้บอก
ที่อยู่ของภูริทัดตะให้ พราหมณ์นั้นอยากได้นาคอยู่แล้วจึงยอมให้ดวงแก้ว และเดินทางไปจนพบ
ภูริทัดตะ ส่วนโสมทัตหนีออกบวชเป็นฤๅษี พราหมณ์อาลัมพายนร่ำมนต์ แล้วรอกยาล้างพิษนาค
จนภูริทัดตะหมดพิษ จึงนำไปใส่ยามเดินทางเข้าไปในเมือง บังคับให้ภูริทัดตะแสดงท่าทางต่าง ๆ เช่น
พ่นเปลวไฟ ขยายร่าง ตามคำสั่งของพราหมณ์อาลัมพายน ออกแสดงให้ประชาชนชม ตลอดจนถวาย
พระเจ้าพาราณสีทอดพระเนตรด้วย

เมื่อภริยาคิดจะหายไป นางสมุททชา พระมารดาจึงสั่งให้โอรสออกติดตาม อริฏฐะตามไป เทวโลก สุโกคะ ตามไปป่าหิมพานต์ สุกตนะพี่ชายของภริยาคิด และนางอัจฉิมุขีน้องสาวต่างมารดา ออกติดตามบนมนุษย์โลก พบภริยาคิดตกอยู่ในอำนาจของพราหมณ์ออลัมพายนจึงหาทางช่วยน้อง โดยกล่าวคำสบประมาทว่านาคของพราหมณ์ออลัมพายนนั้น ไม่มีพิษเท่ากับนางอัจฉิมุขีที่แปลงเป็นกบน้อย พราหมณ์ออลัมพายนโกรธมาก จึงได้ทำพนักกัน สุกตนะจึงนำพิษของนางอัจฉิมุขี 3 หยดออกแสดง พิษ จนตัวพราหมณ์ออลัมพายนต้องพิษของนางอัจฉิมุขีตัวต่างไปหมด จึงยอมปล่อยนาคภริยาคิด ภริยาคิดจึงปรากฏร่างเป็นมนุษย์และประกาศว่าตนเป็นบุตรของนางสมุททชา พระชนินุชาของพระเจ้า พาราณสีนั่นเอง พระเจ้าพาราณสีมีพระราชประสงค์จะพบนางสมุททชา จึงเสด็จไปยังริมฝั่งแม่น้ำ ยมุนา

อริฏฐะติดตามหาพี่ชายที่เทวโลก แต่ไม่พบ ส่วนสุโกคะ ติดตามพี่ชายที่ป่าหิมพานต์ ก็ไม่พบเช่นเดียวกัน แต่ได้พบพราหมณ์เณสาคกำลังทำพิธีล้างบาปอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา สุโกคะ ได้ทราบว่าพราหมณ์เณสาคเป็นผู้ประทุษร้ายต่อภริยาคิด มีความโกรธแค้นมาก จึงจับตัวนำมาโยนบาดาล เพื่อทำพิธีบูชายัญ ภริยาคิดได้ห้ามปรามมิให้สุโกคะทำร้ายพราหมณ์เณสาคและขอให้ปล่อยพราหมณ์ ไปเป็นอิสระ จะได้ไม่มีเวรผูกพันกัน พราหมณ์เณสาคจึงกลับไปสู่โลกมนุษย์ตามเดิม ภริยาคิด ได้นำพระราชมารดาไปพบพระเจ้ากรุงพาราณสี และตนเองได้รักษาศีลอยู่จนตลอดชีวิต

คติธรรมจากเรื่องนี้คือการตั้งใจบำเพ็ญเพียรรักษาศีลเพื่อให้บรรลุทางสวรรค์ด้วยความอดทน อดกลั้น การรู้สึกสำนึกตนในความหลงผิดแล้วแก้ไขให้ถูก ตลอดจนความผูกพันรักใคร่ในครอบครัว มีความรักความสามัคคีกัน ย่อมทำกิจทุกอย่างให้สำเร็จสมความปรารถนาได้

จันทกุมาร

พระเจ้าเอกราชา กษัตริย์แห่งเมืองบุปผวัตติ มีราชโอรสทรงพระนามว่า จันทกุมาร จึงตั้ง ให้เป็นอุปราช พระองค์มีพราหมณ์ปุโรหิตเป็นที่ปรึกษาาราชการแผ่นดิน ชื่อว่า กัณฑทาล ปุโรหิตผู้นี้ ไม่มีความยุติธรรม เมื่อมีอรรถคดี กัณฑทาลก็จะรับสินบนจากประชาชนที่เป็นคู่คดีความ ใครให้ สินบนมากผู้นั้นจะเป็นผู้ชนะ ทำให้ประชาชนเดือดร้อน วันหนึ่งจันทกุมารได้ตัดสินคดีความตาม ความยุติธรรม ประชาชนจึงพากันยกย่องสรรเสริญ จนความทราบถึงพระเจ้าเอกราชา จึงทรงยก หน้าที่พิพากษาคดีให้แก่จันทกุมารตั้งแต่นั้นมา พราหมณ์กัณฑทาลมีความโกรธแค้นจันทกุมารที่ ทำลายผลประโยชน์ของตน จึงพยายามหาทางแก้แค้นตลอดมา

คืนหนึ่งพระเจ้าเอกราชาทรงสุบินว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ประกอบด้วยสิ่งสวยงาม มีประสาธราชวัง ทุกสิ่งล้วนนำารัณมย์ เมื่อทรงตื่นบรรทมก็ทรงใฝ่ฝันจะไป ในแดน-